

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАРИНИЧ ОЛЬГА ЮРІЇВНА

УДК 343.121; 343.131.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ У
ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань – 08 – Право

Подається на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О.Ю. Маринич**

Науковий керівник: **Лоскутов Тимур Олександрович**,
доктор юридичних наук, професор

Кропивницький –2025

АНОТАЦІЯ

Маринич О.Ю. Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2025.

На підставі проведеного дисертаційного дослідження розв'язано конкретне наукове завдання, зміст якого полягає у отриманні нових наукових результатів щодо сутності та ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

З'ясовано, що генезу законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні складають такі періоди: дореволюційний (... - 1917 р.), радянський (1917-1991 рр.), пострадянський (1991-2012 рр.), сучасний (2012-2025 рр.), майбутній (2025 р.-...).

Визначено, що забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні – це надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Встановлено, що засоби забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні можна поділити на такі види: доктринальний, нормативний та правозастосовний. Кожен з цих засобів є важливим для ефективного гарантування прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження.

Зазначено, що прийняття стороною обвинувачення та судом правозастосовних рішень у досудовому кримінальному провадженні не

завжди ефективно забезпечує права і законні інтереси людини. Це пов'язано з такими факторами як: 1) процесуальна «незацікавленість» сторони обвинувачення належним чином гарантувати права і законні інтереси людини на досудовому етапі кримінального провадження; 2) «застарілі» уявлення слідчих суддів про права і законні інтереси людини, буквальне тлумачення слідчими суддями норм кримінального процесуального закону; 3) складна, заформалізована процедура судового контролю за дотриманням прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального процесу.

Констатовано, що гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні є правове регулювання у кримінальному процесуальному законі порядку судового оскарження рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення, що перешкоджають здійсненню загальних правових прагнень особи на досудовому етапі кримінального провадження. Наголошено, що необхідність нормативного регулювання процедури судового захисту законних інтересів обумовлюється їхньою юридичною природою, що передбачає закономірності на дії невизначеного характеру учасників кримінального провадження.

Підсумовано, що для удосконалення забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження потрібно внести зміни та доповнення до норм кримінального процесуального закону в частині правового регулювання початку досудового розслідування та оскарження бездіяльності щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР. Зокрема, слід унормувати: 1) «автоматичний» початок досудового розслідування, що виключає будь-яку суб'єктивну оцінку фактичних даних на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення; 2) обов'язок суб'єктів кримінального процесу негайно розпочати розслідування у випадку подання (а не завершення розгляду) скарги на бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних даних до ЄРДР.

Зроблено висновок, що правова регламентація початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану не сприяє забезпеченню права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Оскільки нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування відразу після закінчення огляду місця події може гальмувати початкове розслідування та знижувати ефективність останнього в умовах воєнного стану. З метою гарантування права людини на ефективне початкове розслідування в обстановці воєнного стану альтернатива внесенню відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР має врегульовуватися у більш гнучкий спосіб, аніж обов'язкове винесення постанови щодо початку досудового розслідування негайно після завершення огляду місця події. Менш категорична альтернатива початку досудового розслідування в період воєнного стану дозволить враховувати конкретну ситуацію початкового розслідування під час здійснення бойових дій, що позитивно відобразатиметься на ефективності всього досудового кримінального провадження.

Обґрунтовано, що право на захист на досудовому розслідуванні порушується не лише внаслідок несвоєчасного (запізнілого) повідомлення особі про підозру, а також в результаті передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру. Якщо після повідомлення особі про підозру відразу або через короткий проміжок часу (декілька днів) завершується досудове розслідування та обвинувальний акт спрямовується до суду, то підозрювана особа втрачає можливість реалізувати право на захист на стадії досудового розслідування. Порушене на етапі досудового розслідування право на захист неможливо компенсувати під час судового провадження, що призводить до несправедливості кримінального провадження у цілому та необхідності виправдання особи за всіма обвинуваченнями. Запропоновано унормувати мінімальний 14-денний строк після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового

розслідування з метою недопущення порушення права на захист внаслідок передчасного завершення досудового кримінального провадження.

Підкреслено, що для забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації зупинення та відновлення досудового розслідування, у тому числі в період дії правового режиму воєнного стану, потребують удосконалення. Законодавчі зміни можуть бути спрямовані або на скасування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування, або на оптимізацію змісту відповідних процесуальних норм шляхом унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також забезпечення юридичної визначеності щодо максимальної кількості разів прийняття процесуальних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Наголошено на недосконалості правового регулювання підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи, що пов'язані з існуванням невідкладних випадків у вигляді: врятування життя людей; врятування майна; безпосереднє переслідування особи, яка підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення. Наведені випадки не охоплюють всіх потенційних ситуацій досудового кримінального провадження, при яких суб'єктам сторони обвинувачення вкрай необхідно негайно проникнути до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій.

«Приблизне» застосування ч. 3 ст. 233 КПК України в частині невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи суперечить засадам законності та верховенству права. Ця законодавча норма потребує удосконалення щодо розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій.

Доведено, що ризик катування особи під час досудового кримінального провадження збільшується стосовно здійснення стороною обвинувачення примусових процесуальних дій (заходів), тобто, таких, які відповідно до кримінального процесуального закону пов'язані із застосуванням примусу. Такими є затримання, привід, примусове освідування та примусове відібрання біологічних зразків. Відсутність визначення у процесуальному законі чітких меж застосування примусу під час реалізації затримання, приводу, примусового освідування та примусового відібрання біологічних зразків не сприяє забезпеченню права людини на заборону катування у досудовому кримінальному провадженні. Для розмежування катування та законного примусу під час затримання, приводу, примусового освідування та примусового відібрання біологічних зразків необхідно у процесуальних приписах закріпити нормативні межі примусу, вихід за які має кваліфікуватися як катування.

Надано визначення поняттю «ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» під яким розуміється здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес або можливості відмовитися від права та законного інтересу у досудовому кримінальному провадженні.

Обґрунтовано, що напрямами підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є: 1) деформалізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні; 2) деталізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні; 3) оптимізація судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини у досудовому кримінальному провадженні; 4) діджиталізація досудового кримінального

провадження; 5) удосконалення прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування під час обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні.

На основі одержаних наукових результатів сформульовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до ст.ст. 143, 208, 241, 280, 283, 303, 615 КПК України для удосконалення правового регулювання забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Викладені у дисертації наукові положення, висновки та пропозиції можуть бути використані: а) у науково-дослідній сфері – під час подальшої теоретичної розробки проблем забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні; б) у навчально-методичній діяльності – при викладанні навчальних дисциплін кримінального процесуального профілю та підготовці навчально-методичних матеріалів; в) у законотворчій діяльності – під час удосконалення чинних та розробки нових норм кримінального процесуального закону у частині забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні; г) у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, права людини, законні інтереси, кримінальний процес, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, докази, затримання, повідомлення про підозру, підозрюваний, слідчий суддя, право на захист, право на свободу, воєнний стан.

SUMMARY

O. Marynych. Ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings. – Qualification scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 “Law” (08 – Law). – Donetsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi, 2025.

On the basis of the dissertation research, a specific scientific task was solved, the content of which is to obtain new scientific results regarding the essence and effectiveness of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings.

It was found that the genesis of legislative provisions on ensuring human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings consists of the following periods: pre-revolutionary (... - 1917), soviet (1917-1991), post-soviet (1991-2012), modern (2012-2025), future (2025-...).

It was determined that ensuring human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings is providing a person with a legal and factual opportunity to use the right and satisfy a legitimate interest or the opportunity to waive the right and legitimate interest through legal regulation and implementation of procedural guarantees of human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings.

It was established that the means of ensuring human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings can be divided into the following types: doctrinal, normative and law enforcement. Each of these means is important for the effective guarantee of the rights and legitimate interests of a person at the pre-trial stage of criminal proceedings.

It is noted that the adoption of law-enforcement decisions by the prosecution and the court in pre-trial criminal proceedings does not always effectively ensure the rights and legitimate interests of a person. This is due to such factors as: 1) the

procedural “disinterest” of the prosecution in properly guaranteeing the rights and legitimate interests of a person at the pre-trial stage of criminal proceedings; 2) “outdated” ideas of investigating judges about the rights and legitimate interests of a person, literal interpretation by investigating judges of the norms of criminal procedural law; 3) a complex, formalized procedure for judicial control over the observance of the rights and legitimate interests of a person at the pre-trial stage of criminal proceedings.

It is stated that the guarantee of the realization of the legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings is the legal regulation in the criminal procedural law of the procedure for judicial appeal of decisions, actions or inaction of the prosecution, which impede the implementation of the general legal aspirations of a person at the pre-trial stage of criminal proceedings. It is emphasized that the need for regulatory regulation of the procedure for judicial protection of legitimate interests is determined by their legal nature, which provides for regularities in the actions of the uncertain nature of the participants in criminal proceedings. It is concluded that in order to improve the provision of the human right to an effective investigation at the initial stage of pre-trial criminal proceedings, it is necessary to make changes and additions to the norms of the criminal procedural law in terms of legal regulation of the beginning of a pre-trial investigation and appeal of inaction regarding the failure to enter information about a committed criminal offense into the unified register of pre-trial investigations. In particular, it is necessary to regulate: 1) the “automatic” start of a pre-trial investigation, which excludes any subjective assessment of the factual data for the presence or absence of signs of a criminal offense; 2) the obligation of subjects of the criminal process to immediately start an investigation in the event of filing (and not completing the consideration) a complaint about the inaction of the inquirer, investigator, prosecutor regarding the failure to enter the relevant data into the unified register of pre-trial investigations.

It is concluded that the legal regulation of the start of a pre-trial investigation during the legal regime of martial law does not contribute to ensuring the human

right to an effective investigation at the initial stage of pre-trial criminal proceedings. Since the regulatory requirement for the mandatory drawing up of a paper resolution regarding the start of a pre-trial investigation immediately after the completion of the inspection of the scene of the incident may slow down the initial investigation and reduce the effectiveness of the latter in conditions of martial law. In order to guarantee the human right to an effective initial investigation in a martial law situation, the alternative to entering information about a committed criminal offense into the unified register of pre-trial investigations should be regulated in a more flexible manner than the mandatory issuance of a resolution to initiate a pre-trial investigation immediately after the completion of the inspection of the scene. A less categorical alternative to initiating a pre-trial investigation during martial law will allow taking into account the specific situation of the initial investigation during hostilities, which will have a positive impact on the effectiveness of the entire pre-trial criminal proceedings.

It is substantiated that the right to protection during a pre-trial investigation is violated not only as a result of untimely (late) notification to a person about suspicion, but also in as a result of the premature termination of the pre-trial investigation after the person is notified of the suspicion. If, after the person is notified of the suspicion, the pre-trial investigation is completed immediately or after a short period of time (several days) and the indictment is sent to court, the suspect loses the opportunity to exercise the right to defense at the stage of the pre-trial investigation. The right to defense violated at the stage of the pre-trial investigation cannot be compensated during the court proceedings, which leads to the injustice of the criminal proceedings as a whole and the need to acquit the person on all charges. It is proposed to regulate a minimum 14-day period after the person is notified of the suspicion until the end of the pre-trial investigation in order to prevent the violation of the right to defense as a result of the premature termination of the pre-trial criminal proceedings. It is emphasized that in order to ensure the human right to a reasonable time for criminal proceedings, the provisions of the Criminal Procedure Law regarding the legal regulation of the

suspension and resumption of the pre-trial investigation, including during the period of the legal regime of martial law, need to be improved. Legislative changes may be aimed either at abolishing the institution of suspension and resumption of pre-trial investigation, or at optimizing the content of the relevant procedural norms by standardizing judicial control over the legality of the grounds and procedural order for suspension and resumption of pre-trial investigation, as well as ensuring legal certainty regarding the maximum number of times procedural decisions can be made to suspend and resume pre-trial investigation in criminal proceedings.

The shortcomings of the legal regulation of the grounds for entry into a person's home or other property are emphasized, which are associated with the existence of urgent cases in the form of: saving people's lives; saving property; direct prosecution of a person suspected of committing a criminal offense. The above cases do not cover all potential situations of pre-trial criminal proceedings, in which the subjects of the prosecution party urgently need to immediately enter a person's home or other property to carry out procedural actions.

"Approximate" application of Part 3 of Art. 233 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of urgent cases of entry into a person's home or other possessions contradicts the principles of legality and the rule of law. This legislative provision requires improvement in terms of expanding urgent cases of entry into a person's home or other possessions for conducting procedural actions.

It has been proven that the risk of torture of a person during pre-trial criminal proceedings increases in relation to the prosecution's performance of coercive procedural actions (measures), that is, those that, according to the criminal procedural law, are associated with the use of coercion. These are detention, pretext, forced examination and forced collection of biological samples. The lack of definition in the procedural law of clear limits on the use of coercion during the implementation of detention, pretext, forced examination and forced collection of biological samples does not contribute to ensuring the human right to the prohibition of torture in pre-trial criminal proceedings. To distinguish between

torture and lawful coercion during detention, arraignment, forced examination and forced collection of biological samples, it is necessary to establish in procedural regulations the normative limits of coercion, the departure beyond which should be qualified as torture.

The concept of "effectiveness of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings" is defined, which means the ability of procedural guarantees to achieve the goal of providing a person with a legal and factual opportunity to exercise the right and satisfy a legitimate interest or the opportunity to waive the right and legitimate interest in pre-trial criminal proceedings in the shortest possible time.

It is substantiated that the directions for increasing the effectiveness of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings are: 1) deformation of criminal procedural legislation in terms of legal regulation of the procedural activities of the prosecution in pre-trial criminal proceedings; 2) detailing of criminal procedural legislation in terms of legal regulation of restrictions on human rights in pre-trial criminal proceedings; 3) optimization of judicial control activities over restrictions on human rights in pre-trial criminal proceedings; 4) digitalization of pre-trial criminal proceedings; 5) improvement of prosecutorial supervision over compliance with laws by pre-trial investigation bodies during restrictions on human rights in pre-trial criminal proceedings. Based on the obtained scientific results, proposals have been formulated for amendments and additions to articles 143, 208, 241, 280, 283, 303, 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to improve the legal regulation of ensuring human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings.

The scientific provisions, conclusions and proposals set out in the dissertation can be used: a) in the scientific and research sphere – during further theoretical development of problems of ensuring human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings; b) in educational and methodological activities – when teaching academic disciplines of the criminal procedural profile and preparing educational and methodological materials; c) in legislative activities

– during the improvement of existing and development of new norms of criminal procedural law in terms of ensuring human rights and legitimate interests in pre-trial criminal proceedings; d) in law enforcement activities – to increase the effectiveness of ensuring the rights and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings.

Keywords: criminal offense, human rights, legitimate interests, criminal process, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative (search) actions, evidence, detention, report of suspicion, suspect, investigating judge, right to defense, right to freedom, martial law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Маринич О.Ю. Окремі аспекти порушення права на захист на етапі повідомлення про підозру. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 5. С. 537-542.
2. Маринич О.Ю. Деякі аспекти забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 4 (51). С. 129-135.
3. Маринич О.Ю. Щодо питання забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 5. С. 72-79.
4. Маринич О.Ю. Окремі напрями підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2023. № 6. С. 11-18.
5. Маринич О.Ю. Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2024. Т. 35 (74), № 1. С. 171-176.
6. Marynych O. The concept of effectiveness of ensuring the rights and legal interests of a person in pre-trial criminal proceedings. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 1. P. 56-63.
7. Маринич О.Ю. Забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 83 (3). С. 255-261.
8. Маринич О.Ю. Забезпечення права людини на заборону катування під час застосування примусу в досудовому кримінальному провадженні. *Наше Право*. 2024. № 3. С. 123-130.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

9. Маринич О.Ю. Види засобів забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 03 листопада 2023 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 151-153.

10. Маринич О.Ю. Проблеми забезпечення права людини на недоторканність житла чи іншого володіння особи у досудового кримінальному провадженні. *Партнерство та взаємодія підрозділів системи МВС з органами державної влади та громадськістю*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 03 листопада 2023 р.). Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 93-94.

11. Маринич О.Ю. Окремі аспекти забезпечення права на свободу на досудовому кримінальному провадженні: *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 10 травня 2024 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 97-98.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. Сутність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні	25
1.1. Генеза законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні	25
1.2. Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні	50
1.3. Засоби забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні	65
Висновки до розділу 1	83
РОЗДІЛ 2. Забезпечення прав і законних інтересів людини на різних етапах досудового кримінального провадження	85
2.1. Забезпечення прав і законних інтересів людини на початковому етапі досудового кримінального провадження	85
2.2. Забезпечення прав і законних інтересів людини на етапі досудового розслідування	123
Висновки до розділу 2	175
РОЗДІЛ 3. Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні	180
3.1. Поняття ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні	180
3.2. Напрями підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні	198
Висновки до розділу 3	221
ВИСНОВКИ	222
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	229
ДОДАТКИ	256

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Рівень забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є маркером законності та справедливості кримінального судочинства. Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні залежить від положень кримінального процесуального закону, правозастосовної практики та доктринальних розробок у сфері кримінального процесу.

Нормативне регулювання прав і законних інтересів людини, практика їх забезпечення у досудовому кримінальному провадженні є недосконалою. Це не сприяє реалізації принципу верховенства права у досудовому кримінальному провадженні, досягненню справедливості у вирішенні кримінально-правового конфлікту, виконанню завдань кримінального судочинства. У зв'язку з цим, вкрай актуальним є комплексне дослідження питання щодо сутності та ефективності забезпечення прав людини та законних інтересів людини на різних етапах досудового кримінального провадження.

Окремі аспекти забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні розглядалися у наукових працях таких вчених, як С.Є. Абламський, В.В. Вапнярчук, О.О. Волобуєва, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, М.С. Городецька, О.М. Дроздов, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, О.В. Ковальова, О.П. Кучинська, Д.В. Лазарева, О.Г. Литвиненко, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, А.М. Мельник, А.В. Мельниченко, Д.О. Пилипенко, М.А. Погорецький, В.В. Рогальська, Г.К. Тетерятник, І.А. Тітко, Ж.В. Удовенко, В.І. Фаринник, О.М. Федорів, М.С. Цуцкірідзе, Д.В. Ягунов та інших. Незважаючи на наявність наукових досліджень у даному напрямі, на сьогодні існує значна кількість проблемних питань щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Недосконалість норм кримінального процесуального закону, дефектність механізму забезпечення прав і законних інтересів людини у перебігу досудового кримінального провадження, неоднозначність сприйняття учасниками кримінального провадження категорії «законні інтереси», – усе це свідчить про необхідність ґрунтовного наукового дослідження забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження проведено відповідно до положень Національної стратегії у сфері прав людини (у частині запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, забезпечення права на справедливий суд), затвердженої Указом Президента України № 119/2021 від 24 березня 2021 року, пріоритетного напрямку «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», «Удосконалення національної правової системи та її адаптації до європейського права» Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки затвердженої Наказом МВС від 21 травня 2024 р. № 326, Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка 28 жовтня 2021 року (протокол № 3), змінена Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ 29 серпня 2023 року (протокол № 22).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в отримання нових наукових результатів щодо сутності та ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини на різних етапах досудового кримінального провадження. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні наукові *завдання*:

- прослідкувати генезу законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;
- сформулювати поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;
- визначити засоби забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;
- охарактеризувати забезпечення прав і законних інтересів людини на початковому етапі досудового кримінального провадження;
- охарактеризувати забезпечення прав і законних інтересів людини на етапі досудового розслідування;
- сформулювати поняття ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;
- визначити напрями підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення положень кримінального процесуального закону у частині забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, розвиваються та припиняються у зв'язку з забезпеченням прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи. Так, методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція тощо) використовувались для дослідження

змісту забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні, забезпечення прав і законних інтересів людини на різних етапах досудового кримінального провадження, визначення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні (усі розділи). Історико-правовий метод використовувався при здійсненні аналізу генези положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні (підрозділ 1.1.). Системно-структурний, формально-логічний методи реалізовувались під час формулювання поняття та засобів забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні (підрозділи 1.2, 1.3.), поняття ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні (підрозділ 3.1.). Порівняльно-правовий, формально-юридичний методи застосовувались для вивчення змісту нормативно-правових актів, їх тлумачення та порівняння (підрозділи 1.1., 3.2.). Соціологічний метод (опитування) використовувався при анкетуванні слідчих, прокурорів, адвокатів у кримінальних провадженнях для виконання завдань дослідження (Додатки А, Б, В). Статистичний метод використовувався при узагальненні результатів опитування (анкетування) (усі розділи). Герменевтичний метод застосовувався при аналізі судових рішень різних інстанцій як національних судових органів, так і міжнародних (підрозділи 2.1., 2.2., 3.1., 3.2.). Метод моделювання використовувався при формулюванні пропозицій щодо внесення змін до КПК України (Додаток Е). Метод узагальнення використовувався при написанні висновків дослідження. Системне та комплексне використання наведених методів уможливило здійснення ґрунтовного наукового дослідження забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні та отримання достовірних наукових результатів.

Нормативно-правову базу проведеного дослідження становлять: Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, міжнародно-правові акти та інші акти законодавства України.

Теоретичну базу дисертаційного дослідження склали наукові роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників у галузі кримінального процесу та інших юридичних галузей науки.

Емпіричну базу становлять результати анкетування 127 слідчих Національної поліції України, 51 прокурора, 73 адвокатів у кримінальних провадженнях протягом 2024-2025 років, рішення національних судів, рішення Європейського суду з прав людини, а також власний досвід практичної роботи автора, набутий в органах Національної поліції.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є однією з перших у науці кримінального процесу науковою роботою, що присвячена комплексному дослідженню забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Наукову новизну складають найбільш значимі та вагомні наукові результати, до яких слід віднести наступні:

у перше:

– визначено, що забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні – це надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;

– запропоновано унормувати мінімальний 14-денний строк після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового розслідування з метою недопущення порушення права на захист внаслідок передчасного завершення досудового кримінального провадження;

– доведено, що ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні – це здатність

процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес або можливості відмовитися від права та законного інтересу у досудовому кримінальному провадженні;

– обґрунтовано, що напрямами підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є: 1) деформалізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні; 2) деталізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні; 3) оптимізація судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини у досудовому кримінальному провадженні; 4) діджиталізація досудового кримінального провадження; 5) удосконалення прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування під час обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні;

удосконалено:

– теоретичні положення щодо засобів забезпечення прав і законних інтересів людини у кримінальному процесі. Констатовано, що засоби забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні можна поділити на такі види: доктринальний, нормативний та правозастосовний. Кожен з цих засобів є важливим для ефективного гарантування прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження;

– наукові погляди стосовно забезпечення законних інтересів людини у кримінальному провадженні. Відмічено, що гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні є правове регулювання у кримінальному процесуальному законі порядку судового оскарження рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення, що

перешкоджають здійсненню загальних правових прагнень особи на досудовому етапі кримінального процесу;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні уявлення щодо забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження. Визначено, що удосконалення законодавчих норм в частині забезпечення права людини на розумний строк досудового кримінального провадження під час воєнного стану може відбуватися такими способами: 1) скасування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування; 2) унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування; 3) врегулювання максимальної кількості разів прийняття процесуальних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальному провадженні;

– доктринальні положення стосовно забезпечення права людини на заборону катування під час кримінального провадження. З'ясовано, що відсутність визначення у процесуальному законі чітких меж застосування примусу під час реалізації затримання, приводу, примусового освідування та примусового відібрання біологічних зразків не сприяє забезпеченню права людини на заборону катування у досудовому кримінальному провадженні.

На основі одержаних наукових результатів сформульовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до ст.ст. 143, 208, 241, 280, 283, 303, 615 КПК України для удосконалення правового регулювання забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертації наукові положення, висновки та пропозиції можуть бути використані: а) у науково-дослідній сфері – під час подальшої теоретичної розробки забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні (акт впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 14 травня 2025 року); б) у навчально-методичній діяльності – при викладанні навчальних дисциплін кримінального

процесуального профілю та підготовці навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 14 травня 2025 року); в) у законотворчій діяльності – при удосконаленні норм кримінального процесуального закону у частині забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні; г) у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення, висновки та пропозиції дисертаційної роботи апробовані на Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах» (м. Львів, 03 листопада 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Партнерство та взаємодія підрозділів системи МВС з органами державної влади та громадськістю»: (м. Кривий Ріг, 03 листопада 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 10 травня 2024 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації відображено у 8 наукових публікаціях, з них 6 статей – у наукових виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 2 статті – у періодичному науковому виданні держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу з наукового напрямку «Право», 3 тез доповідей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації обумовлюється метою, завданнями, об'єктом і предметом наукового дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертаційного дослідження становить 270 сторінок, з них основний текст – 212 сторінок, список використаних джерел (231 найменування) – 27 сторінок, додатки – 15 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Генеза законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні

Якісне дослідження та розкриття сутності будь-якого інституту, категорії чи поняття кримінального судочинства є неможливим без вивчення та опрацювання відповідних нормативно-правових джерел у їх історичному аспекті. Адже, як вважає М.П. Воронов, сучасний стан будь-якого явища не можна зрозуміти поза його історичним розвитком, оскільки сам він є результатом цього процесу. І немає сумнівів у тому, що об'єктивне, компетентне й наукове розуміння попереднього історико-правового досвіду буде сприяти осмисленню нинішньої державно-правової дійсності. При цьому має враховуватися потреба збалансованого і динамічного розвитку юридичної науки в Україні з огляду на особливості того становища, у якому перебуває українська держава і право на даному етапі. Дотримання цих умов дало б змогу уникнути помилок у майбутньому та мінімізувати уже завдану ними шкоду [42, с. 93].

Дослідження даної тематики є необхідним задля вірного розуміння витоків та сутності окремих аспектів забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні з метою надання правової оцінки сучасного стану правового регулювання забезпечення прав і законних інтересів людини в умовах сьогодення та здійснення прогнозу щодо вектору розвитку національного кримінального процесуального законодавства у цьому напрямі.

Правове регулювання забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні було мінливим та змінювалося відповідно до періодів розвитку українського суспільства. Межі останніх

пов'язуємо з набуттям чинності тих чи інших нормативно-правових актів або ж суттєвими змінами у політичній ситуації українського суспільства.

Розвиток кримінального процесуального законодавства щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні буде досліджуватись у контексті таких історичних періодів: дореволюційний період (... - 1917 р.), радянський період (1917-1991 рр.), пострадянський період (1991-2012 рр.), сучасний період (2012-2025 рр.), майбутній період (2025 р. - ...).

Дореволюційний період (... - 1917 р.). Окремі положення щодо забезпечення прав людини у «кримінальному судочинстві» з'явилися з моменту введення у застосування перших актів, які регулювали суспільні відносини на території сучасної української держави.

Так, у X ст. почало формуватися князівське законодавство давньоруської держави Київської Русі. Ще княгиня Ольга, встановивши норми і пункти збору данини, посилила функції нагляду. Вона також прийняла закон, який оберігав життя княжих дружинників. Статути князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого внесли важливі нововведення у фінансове, сімейне та кримінальне право. Боротьба з прибічниками старих традицій, що не хотіли підкорятися новим звичаям, суворе покарання їх стали суттю наглядових повноважень великого князя. Велике значення у формуванні правової системи мало прийняття зводу великокняжих законів, що отримав назву «Руська правда». Суттєва роль у «Руській правді» відводилася нормам кримінального процесу та права, хоча такого поділу ще не існувало. А оскільки цей процес належало контролювати, то імовірно це було черговим кроком у розвитку наглядової функції. У судовій практиці Київської Русі панував змагальний процес за активної участі сторін, які називалися позивачами. Суд виконував функцію посередника, хоча іноді застосовувалися форми розшукового процесу. Головну роль при цьому відігравав позивач, з ініціативи якого розпочиналося судочинство. Формально саме він був обвинувачем. Доказове значення мали зовнішні

ознаки злочину, речові докази, власне зізнання, показання «видоків» і «послухів». Рішення суду оголошувалося усно, а вирок виконувався негайно [42, с. 90].

О.П. Герасимчук вказує, що у «Руській правді» злочини («образа», «обида») поділялися на дві групи: проти особи (вбивство, тілесні ушкодження, образа тощо) та проти власності (крадіжка, грабіж, незаконне користування чужим майном і тощо). Злочини проти держави не виділялися, проте шкода, яка заподіювалася князю, його особистим слугам, кваліфікувалася як більш тяжке діяння. Фактично право захищало інтереси особи, яка вже виділилась з общинного порядку і потребувала захисту себе та власності з боку держави [45, с. 3].

М.С. Цуцкірідзе пише, що «Руська Правда» не передбачала обов'язкового проведення досудового слідства, що обумовлювалося наявністю в кримінальному судочинстві інституту «умовляння» злочинців облишити негідні справи і повернутися до чесного життя. На потерпілого покладался обов'язок здійснити «обволання» – тобто повідомлення про злочин громадськості. Він мав право переслідувати злочинця, використовуючи при цьому допомогу сусідів, а коли знаходив винуватця – передавав його до суду. Знайдені сліди злочину «личкувались», тобто приєднувались до справи як речові докази. За «Руською Правдою» процесуальні дії щодо розшуку злочинця та фіксації слідів злочину покладалась на потерпілого. Основними розшуковими діями вважались «заклич», «звід» та «гоніння сліду». У цей період у кримінальному процесі Київської Русі використовувалися особисте зізнання, свідчення «послухів» і «видоків», речові докази, «суди божі» та ін. [220, с. 19].

Так, за часів дії «Руської Правди» на теренах сучасної української держави головна ініціатива у «досудовому кримінальному провадженні» належала сторонам. При цьому, ключова роль відводилась потерпілій особі, яка своїми активними діями ініціювала процес розшуку та покарання. Обов'язок доведення обставин справи та винуватості конкретної особи у

вчиненні протиправного діяння покладался на потерпілу сторону. Право особи при такому «розслідуванні» не були чітко окреслені, а про забезпечення відповідних законних інтересів учасників справи взагалі не йшлося.

У 30-х роках XII ст. Русь вступила в період феодальної роздробленості і на її території утворилося півтора десятка порівняно самостійних князівств. У період феодальної роздробленості (XII – середина XIV ст.) в українських князівствах функціонувала практично та ж судова система, що склалася за доби Русі [196, с. 555].

За часів перебування України у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої для кримінального процесу була притаманною обвинувально-змагальна форма судочинства приватно-позовного типу. Змагальність забезпечувалася інститутом професійних суддів, участю адвокатів для представництва сторін та зародженням інституту безоплатної правової допомоги. В той же час зароджується інквізиційна форма кримінального провадження – при розслідуванні злочинів проти держави і церкви [53, с. 19].

З 1654 року, після підписання «Березневих статей», Україна, залишаючись незалежною державою, потрапила під протекторат Москви, після чого поступово почалося обмеження її самостійності із застосуванням норм російського законодавства та елементів звичаєвого права. З посиленням абсолютизму у петровську епоху (1682-1725 рр.) і до реформ 60-х років XIX ст. розшук, слідче провадження й судові функції на землях сучасної України, що входили тоді до російської держави, покладалися поперемінно на різні урядові установи. Для цього періоду є найбільш помітною тенденція до посилення регламентації таємної розшукової роботи. За цих часів була створена регулярна поліція, на яку згодом покладалися широкі повноваження з розшуку, розслідування й судового розгляду підвідомчих їй кримінальних справ [220, с. 21-22].

В Україні до початку XIX століття залишалися чинними попередні джерела права (Руська правда, Литовські статuti, гетьманські статті), але їх

застосування поступово обмежується царською владою Російської імперії [45, с. 5].

І.Ю. Бабенко відзначає, що кримінально-процесуальне законодавство дореволюційної України було побудоване на виданих зведеннях 1832, 1842 та 1857 років. Провадження поділялось на три частини: слідство, суд та виконання рішень. Слідство належало поліції та розпадалося на досудове та формальне, починалось при наявності певних підстав, вказаних в законі. В цей період кримінальний процес залишався повністю інквізиційним зі всіма його класичними атрибутами: таємність, писемність, формалізм, всевладність поліції та чиновників, а також повна безправність обвинуваченого. Повністю був відсутній механізм захисту від поліцейського та судового свавілля, а функції обвинувачення та захисту були зосереджені в одних руках [20, с. 100].

Відповідно до Зводу законів Російської імперії (набрання чинності 1835 р.) за типом кримінальний процес став інквізиційним. Обов'язковим стало провадження поліцією попереднього слідства. Далі справа передавалася до суду, який виносив рішення по справі на підставі доказів, здобутих на попередній стадії. Зізнання обвинуваченого у вчиненому злочині, підтвержене показаннями свідків поза судом, було вершиною правосуддя. У суд свідків не викликали і не допитували. Пануючою була система формальних доказів. Суд самостійно докази не досліджував. Судовий розгляд став закритим. Захист прав підсудного в суді не забезпечувався [68, с. 8].

Отже, починаючи з середини XVII століття був відчутний негативний вплив російського законодавства. Під впливом законодавства московії досудове кримінальне провадження все більше набувало ознак таємності. Кримінальне судочинство, в більшості, набувало рис інквізиційної форми. Так, на один орган, поліцію, покладались повноваження щодо розслідування кримінальних справ та вирішення справи по суті, що породжувало упередженість при розслідуванні та зацікавленість у його результатах з боку

державних органів. Особа, яку підозрювали у вчиненні кримінального правопорушення була позбавлена можливості захищатись від кримінального переслідування.

Наступним важливим кроком даного періоду стала судова реформа 20 листопада 1864 року, яка поклала початок створенню змішаної форми кримінального процесу. Статут кримінального судочинства 1864 року був на той момент передовим, оскільки в ньому змагальне начало процесу було розвинене сильніше, ніж у французькому КПК 1808 року. Обвинувачення відокремлювалось від суду, розрізнялись декілька послідовних стадій, починаючи з початку кримінального переслідування до винесення вироку. Реформа передбачала значне поширення прав обвинуваченого, потерпілого та їх представників, а також створення адвокатури. Встановлено гласність, безпосередність та змагальність в судовому розгляді, скасовано систему формальних доказів та ін. Проте пореформене слідство ігнорувало права сторін та саме поняття сторін [20, с. 100]. Норми Статуту кримінального судочинства (1864 р.) передбачали, що підставою для початку слідства є скарга і повідомлення потерпілого, ні слідчий, ні прокурор не могли відмовити потерпілому в початку слідства [45, с. 8-9].

Судові статuti 1864 року були досить прогресивними, а їх реалізація незабаром показала царському уряду, що нове судочинство серйозно розхитують підвалини самодержавства. Тому вже у 70-ті, а особливо у 80–90-ті рр. ХІХ ст. були прийняті законодавчі акти про внесення змін до судових статутів 1864 р., якими частково скасовувалися демократичні засади як судоустрою, так і судочинства [196, с. 557-558].

Т.О. Лоскутов відзначає, що результати аналізу дореволюційних теоретичних уявлень про кримінальне судочинство, кримінально-процесуальне (формальне кримінальне) право, кримінально-процесуальні норми засвідчують, що вчені-процесуалісти вказаного періоду предмет регулювання кримінально-процесуального права розуміли по-різному. Змістом останнього охоплювалися: 1) діяльність різних органів каральної

влади, в тому числі діяльність із застосування положень матеріального кримінального права; 2) процесуально-правові відносини між сторонами і судом [117, с. 20].

Можна підсумувати, що до 1864 р. така категорія як права людини у досудовому кримінальному провадженні чітко не прослідковується. Після набуття чинності Статуту кримінального судочинства 1864 р. права людини у досудовому кримінальному провадженні почали втілюватись у правозастосовну практику, оскільки на зміну розшуковому кримінальному процесу почала впроваджуватись його змішана форма. Кримінальний процес набував рис гласності та змагальності. Окремі права «підозрюваного» отримали юридичне закріплення, відбулося правове унормування діяльності захисника. Однак, кримінальне процесуальне законодавство того періоду, яке регулювало права людини у досудовому кримінальному провадженні було не деталізоване. Механізмів забезпечення законних інтересів людини на стадії досудового кримінального провадження досі ще не існувало.

Радянський період (1917-1991 рр.). Після жовтневих подій 1917 року розпочався новий етап державотворення і національного самовизначення народу України, етап здобуття суверенності. В УНР велась активна робота зі створення нової системи правоохоронних органів, серед них – судів і органів прокурорського нагляду [42, с. 91].

4 січня 1918 року Народним Секретаріатом України була прийнята постанова «Про введення народного суду», на підставі якого скасовувались інститути прокурорського нагляду, судових слідчих, судових приставів, присяжних та приватної адвокатури. Провадження досудового слідства покладалось на постійних народних суддів одноосібно. Обвинувачення та захист допускалися як на досудовому слідстві, так і в суді, що розглядав справу у складі одного постійного судді та чотирьох народних засідателів. Рішення в суді приймалося колегіально простою більшістю голосів. Існуюча система приводила до грубого порушення прав та свобод громадян, оскільки суддя поєднував функції розслідування, обвинувачення та вирішення справи.

23 січня 1918 року Центральний секретаріат з судових справ України затвердив «Положення про революційні трибунали», яке встановлювало нову організацію розслідування злочинів. При кожному революційному трибуналі затверджувалась слідча комісія у складі шести осіб, яка проводила дізнання та досудове слідство за усіма справами, що надходили до органу. Контроль за їх діяльністю здійснював революційний трибунал, вирішуючи питання про закриття справ та зміни запобіжних заходів. Досудове слідство мало яскраво виражені риси розшукового та повинно було закінчуватись впродовж одного місяця, після чого матеріали пред'являлись обвинуваченому. Питання щодо допуску захисту залежало від трибуналу [20, с. 100-101].

У КПК УСРР 1922 року було збережено дві форми досудового розслідування – дізнання та досудове слідство і встановлено, що досудове слідство є обов'язковим у справах про найнебезпечніші злочини та у справах, підсудних революційним трибуналам. За рештою справ передбачалося розслідування у формі дізнання [220, с. 34]. Значення КПК УСРР 1922 р. полягало в тому, що він проголошував такі демократичні засади, як: гласність, усність і безпосередність судового процесу, його змагальність; провадження процесу мовою більшості населення із забезпеченням для осіб, які не володіли цією мовою, права на перекладача; рівноправність сторін; право обвинуваченого на захист. Принциповим було положення про те, що «ніхто не може бути позбавлений волі та взятий під варту інакше, як у зазначених у законі випадках та у визначеному законом порядку». Докладно регламентувалась діяльність органів дізнання та попереднього слідства; віддання до суду, судовий розгляд, постановлення вироку, його оскарження й перегляд. Проголошувалась публічність усіх судових засідань, за винятком випадків, що потребували збереження військової чи державної таємниці. Крім того, в КПК УСРР 1922 р. відображалися дві паралельні судові системи, котрі склалися на той час, – революційні територіальні трибунали на чолі з Єдиним Верховним трибуналом УСРР і народні суди та губернські ради

народних суддів. Органом судового нагляду за всіма судовими установами був Верховний судовий контроль НКЮ УСРР [196, с. 558].

В період культу особистості Сталіна, тезис про посилення класової боротьби в соціалістичному суспільстві було реалізовано через введення позасудових розглядів справ із застосуванням вищої міри покарання, скорочених строків слідства (до 10 діб), порушення прав обвинуваченого, пов'язаних із неможливістю підготовки до судового розгляду, виключення з процесу сторін обвинувачення та захисту [20, с. 101]. Епоха сталінізму як тоталітарна система влади породила потворні явища у сфері кримінального судочинства. Узяти хоча б постановами ЦВК СРСР від 01.12.1934 року та 14.09.1937 року, якими в КПК союзних республік уносилися зміни щодо порядку розслідування та розгляду справ про терористичні організації й терористичні акти проти працівників радянської влади, а також справ про контрреволюційне шкідництво й диверсії. Розслідування таких справ мало бути закінчено в строк не більше десяти днів. Обвинувальний акт вручався обвинуваченим за одну добу до розгляду справи в суді, слухання якої відбувалося без участі сторін. Оскарження як вироків, так і клопотання про помилування не допускалося. Вирок до вищої міри покарання приводився у виконання негайно після його винесення [133, с. 103].

Так, зміни в законодавстві стосовно судового розгляду кримінальних справ в УРСР розпочалися після смерті Й. В. Сталіна. Вони знайшли своє відображення в Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, затверджених Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р., загальносоюзному законі, що визначив основні завдання і демократичні принципи радянського кримінального процесу. Цей закон став правовою базою, на основі якої прийнятий Кримінально-процесуальний кодекс УРСР, затверджений 28 грудня 1960 р., а введений в дію з 1 квітня 1961 р. За своїми ознаками кримінальний процес був і залишається змішаного типу, змагально-розшуковим. У стадії судового розгляду кримінальний процес за типом можна назвати змагальним. Зміни, які вносилися до КПК протягом цього

часу, відображали етапи розвитку України у складі СРСР і в період знов здобутої незалежності [68, с. 11].

В Основах кримінального судочинства СРСР та союзних республік 1958 року встановлювалися такі завдання радянського кримінального судочинства, як: забезпечення швидкого і повного розкриття злочинів, викриття і покарання винних, недопущення кримінальної відповідальності невинних. Таким чином, було сформульоване публічне начало кримінального судочинства того періоду [45, с. 11].

28 грудня 1960 року Верховною Радою УРСР було прийнято Кримінально-процесуальний кодекс УРСР та введено в дію 1 квітня 1961 року. Новий КПК зберігав раніше діючі форми закінчення досудового розслідування (закриття кримінальної справи, складання обвинувального висновку), передбачав закінчення досудового слідства у формі направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 212 КПК). Укази Президії Верховної Ради СРСР від 31 серпня 1970 року та від 3 лютого 1972 року передбачали розширення сфери участі захисника на досудовому слідстві [20, с. 101-102].

Відповідно до ст. 2 КПК 1960 р. завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний [84]. На державу було покладене завдання забезпечити захист інтересів у сфері кримінального судочинства не лише держави, а й інтересів зацікавлених учасників кримінального процесу [45, с. 11].

Т.О. Лоскутов відзначає, що словосполучення «законні інтереси» безпосередньо використовується законодавцем всього 5 разів у нормативних положеннях щодо потерпілого (ст.ст. 27, 290), підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого (ст.ст. 44, 266),

особи, інтересів якої стосується порушена кримінальна справа (ст. 236-7). Опосередковано на законні інтереси учасників кримінального провадження законодавець вказує понад 30 разів в інших кримінально-процесуальних нормах (ст.ст. 20, 27, 52, 54, 61, 81, 90, 99, 99-1, 215, 236-1, 236-5, 236-7, 263, 291, 348, 349, 351, 354, 360, 384, 387, 400-6, 400-8, 400-14, 441). Однак кримінально-процесуальні норми не розкривали дефініції «законні інтереси» учасників кримінального провадження [117, с. 259-260].

О. Гуріч відзначає, що за часів поширення на українські землі радянського права кримінальна процесуальна форма мала інквізиційний характер, де підозрюваний (обвинувачений) був не суб'єктом, а об'єктом кримінальних процесуальних правовідносин. Певні зміни відбулися після прийняття КПК УРСР 1960 року, який закріпив змішану модель кримінального провадження, де досудове розслідування мало слідчо-розшуковий характер, а судовий розгляд мав здійснюватися на засадах змагальності [53, с. 22].

Нове законодавство змінило процесуальне становище учасників кримінального процесу, що мають особистий інтерес у справі (потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач), за рахунок надання їм права знайомитись з матеріалами закінчених слідчим кримінальних справ (ст. 217 КПК), знати про закінчення дізнання та про направлення справи з обвинувальним висновком прокурору (ст. 105 КПК). Це сприяло посиленню змагальності сторін та зберігалось до 1993 року, коли Верховна Рада вже незалежної України Законом від 30 червня внесла до КПК зміни та доповнення, згідно з якими дізнання як форма розслідування знову набуло риси начального етапу слідства. Воно закінчувалось направленням справи через прокурора слідчому для подальшого провадження (ст.ст. 104, 109 КПК). Також до КПК були внесені новели про допуск захисника до участі у справі з моменту пред'явлення обвинувачення, а у разі затримання особи, що підозрюється у скоєнні злочину, чи застосування по відношенні до неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту – з моменту оголошення

протоколу про затримання або постанови про застосування до неї запобіжного заходу (ст. 44 КПК) [20, с. 102].

Отже, у радянський період правове регулювання забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні здійснювалось непоступово. На зміну попереднім інститутам кримінального судочинства з'явилась нова система правоохоронних органів. Якщо дивитись на ситуації через призму забезпечення прав і законних інтересів людини, то правове регулювання кримінального судочинства раннього радянського періоду зробило крок назад. Оскільки процес здійснення досудового провадження та прийняття остаточного рішення у справі зосереджувались у руках народних суддів. Останні приймали рішення одноособово, що наближало кримінальне судочинство того періоду до ознак його історичної розшукової форми. На подальшому етапі радянського періоду зароджуються інститути приватного та приватно-публічного обвинувачення. Сторона захисту наділяється активними правами, такими як право на подання скарги на дії сторони обвинувачення, які порушують права сторони захисту. В більшості, підставами для подання таких скарг були порушення строків розслідування та незаконні дії сторони обвинувачення. Після набуття чинності КПК 1960 р. у кримінальному процесуальному законодавстві того періоду з'явилась така категорія як законні інтереси учасників кримінального судочинства. Відповідно до КПК 1960 р. сторона обвинувачення під час досудового кримінального провадження мала захищати не лише державні інтереси, а й законні інтереси учасників кримінального судочинства. Однак, не дивлячись на те, що кримінальне процесуальне законодавство того періоду і містило «згадку» про законні інтереси фізичних і юридичних осіб (учасників кримінального судочинства), сутність та зміст такого поняття не розкривався та як наслідок, реалізація законних інтересів на стадії досудового кримінального провадження не підкріплювалась механізмами їх реалізації.

Пострадянський період (1991-2012 рр.). Актуальним питанням цього періоду залишається формування нової кримінально-процесуальної форми та підготовка проекту нового кримінально-процесуального закону, які тісно пов'язані з конституційним реформуванням та реформуванням системи правоохоронних органів і судоустрою [20, с. 102].

В Основному Законі вперше в історії державотворення Україну було проголошено правовою та демократичною державою, а права і свободи людини визнано найвищою соціальною цінністю. У сучасному розумінні першоосною правового та демократичного суспільства є неухильне дотримання верховенства права і законності, адже в іншому разі говорити про забезпечення прав і свобод людини не має сенсу. З огляду на це, сьогодні конституційні приписи щодо забезпечення прав і свобод людини стають орієнтиром збалансування публічних і приватних інтересів, оскільки в сфері кримінального судочинства можливість їх обмеження є досить важливою [16, с. 1].

Конституційне закріплення принципу змагальності дало істотний поштовх до розвитку кримінального процесуального законодавства України. Так звана «мала судова реформа» (2001 рік) приводить процедуру судового розгляду кримінальних справ у відповідність із конституційними засадами судочинства. У пакеті новаторських законів – Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001 р. № 2533, яким запроваджується принцип змагальності, відбувається розмежування функцій обвинувачення, захисту й вирішення справи між суб'єктами кримінально- процесуальної діяльності, суд виключається з переліку суб'єктів, на яких покладено обов'язки щодо збирання доказів для встановлення обставин справи [133, с. 104].

Протягом судової реформи за часи незалежності України до кримінального процесуального закону внесено низку істотних змін, зокрема щодо віднесення до судової компетенції вирішення питань обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і продовження тримання

під вартою, погодження проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку, а також звільнення від кримінальної відповідальності з не реабілітуючих обставин; надання права прокурору в судовому розгляді внести постанову про зміну обвинувачення, наділення правом внесення подання в апеляційну інстанцію тільки прокурорів, які підтримують державне обвинувачення в суді, або прокурора, який затвердив обвинувальний висновок, тощо [220, с. 47].

Важливим кроком для дотримання прав, свобод, законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є набуття чинності Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. Даний закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини (далі –ЄСПЛ) у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною положень Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України [162].

Ю.М. Павлютін доходить до висновку, що в діяльності цього інституту Ради Європи втілюється теорія природних прав людини. Права людини розглядаються як реальні вимоги людини до держави незалежно від їх закріплення у тексті нормативно-правового акта, права людини є реальними й дієвими, а не ілюзорними та теоретичними. Зміст прав людини не обмежується їх текстуальним закріпленням, а має сприйматися відповідно до досягнутого суспільством розвитку. Будь-яке обмеження прав людини має оцінюватися через застосування трискладового тексту, що передбачає з'ясування наявності не тільки законної підстави, але й легітимної мети та пропорційності вжитих заходів [142, с. 6].

Практику Європейського суду з прав людини слід розглядати як джерело кримінального процесуального права України. У системі джерел кримінального процесуального права це джерело права за юридичною силою слід розмістити одразу після міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Утілення практики Європейського суду з прав людини у кримінальне провадження дасть змогу посилити вже сформований механізм захисту прав та охоронюваних законом інтересів європейськими стандартами. Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права є невідворотним процесом адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у вигляді видання законодавчих нормативних актів, які ґрунтувалися б на відповідних нормах права Європейського Союзу [228, с. 76-77].

Варто відзначити, що правове регулювання забезпечення прав і законних інтересів людини у пострадянський період відбувалось під час конституційних реформувань, реформувань системи правоохоронних органів та судоустрою. З позитивної точки зору варто відзначити законодавче посилення судового контролю за застосуванням заходів примусу на стадії досудового кримінального провадження, які в будь-якому разі обмежують права і законні інтереси людини на даному етапі розслідування. Важливим кроком до демократизації вітчизняного кримінального судочинства та підвищення рівня забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є набуття чинності Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Сучасний період (2012-2025 рр.). З дня проголошення України незалежною державою гостро постало питання оновлення національного законодавства. Науковці неодноразово наголошували на тому, що КПК України 1960 р. справді не відповідав вимогам часу і потребам регулювання сучасних суспільно-правових відносин у кримінально-процесуальній сфері. Для цього потрібен комплексний науково-обґрунтований підхід до

підготовки та ухвалення нового КПК з метою увідповіднення його вимогам сьогодення, з урахуванням законодавства Європейського Союзу та міжнародних норм у сфері захисту прав людини [196, с. 560].

Сучасний етап розвитку кримінальної процесуальної діяльності почався з прийняттям КПК України 2012 р., у якому з'явилося багато новацій, зокрема, окрема глава «Засади кримінального провадження». Вперше законодавець закріпив 22 загальні засади, відповідно до яких має здійснюватися кримінальне судочинство. У новому КПК України з'явилося багато оцінних понять (розумність строків тощо); нові суб'єкти кримінального провадження (слідчий суддя, суд присяжних); запроваджено нову форму діяльності прокурора – нагляд у формі процесуального керівництва; зменшення кількості процесуальних документів, розширено повноваження слідчого судді, з'явився інститут негласних слідчих (розшукових) дій тощо. З появою цього КПК в Україні виникли нові органи досудового розслідування (НАБУ, ДБР) і нові проблеми, які потребують свого теоретичного осмислення та практичного вирішення для практичного забезпечення додержання органами діяльності правоохоронних органів. На цьому етапі у державі триває процес реформування правоохоронних органів, зокрема, утворення нових (органів військової юстиції (поліції), Служби фінансових розслідувань та інших) та ліквідація раніше створених (органи досудового розслідування Державної кримінально-виконавчої служби України), що свідчить про постійний триваючий процес реформи та невизначеність строків її завершення, оскільки відповідні норми в законодавстві відсутні [220, с. 51-52].

Проект КПК України (2012 р.) отримав позитивну оцінку експертів Ради Європи. На їхню думку, Кримінальний процесуальний кодекс – це революція у сфері правовідносин між людиною та державою, один із кращих Кодексів у Європі. Він включає демократичні процесуальні інститути гуманістичної спрямованості, створені людською цивілізацією. Чинний КПК України кардинально знижує процесуальний формалізм, посилює

змагальність процесу, підвищує ефективність гарантій прав учасників кримінального судочинства. На рівні процесуального закону регулюється проведення негласних слідчих (пошукових) дій, результатом яких є отримання доказової інформації. Посилено судовий контроль за розслідуванням кримінальних справ. Виключено можливість повернення справи судом на додаткове розслідування [42, с. 94].

Прийняття нового КПК України – важливий крок на шляху реформування кримінального судочинства. Цей законодавчий акт увібрав у себе прогресивні надбання теорії кримінального процесуального права та суттєво наблизив Україну до європейських стандартів кримінального судочинства. Зокрема, суцільної підтримки заслуговують закріплена законодавцем засада змагальності, норми, що спрямовані на удосконалення інституту доказування та спрощення процедури досудового провадження та ін. [39, с. 98-99].

Введення в дію КПК України 2012 року було зумовлено концептуальними змінами у житті суспільства, які відбулися завдяки постійному впливу зі сторони громадських і міжнародних організацій. Загалом формування й утвердження основних засад кримінального процесу (недоторканості особи, її житла та іншого володіння, презумпції невинуватості, змагальності та рівності сторін, забезпечення права на захист та інших) має давню історію. Однак у контексті сучасних перетворень вони набувають особливого значення. Проте застосування окремих положень КПК України спричинило нові проблеми, що, з одного боку, гальмує ефективне виконання правоохоронними і судовими органами своїх повноважень, а з іншого – призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів особи. З піднятого питання варто звернути увагу на нечіткість законодавчого закріплення прав та обов'язків деяких учасників, які мають безпосереднє відношення до забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. З практичної точки зору сучасна парадигма застосування положень КПК України в частині реалізації повноважень осіб,

які здійснюють захист у кримінальному провадженні (захисник, представник, законний представник), є досить складною [16, с. 1].

Залишаються невирішеними повноваження захисту, які не прописані окремою статтею, питання відповідальності прокурорів та слідчих відносно порушення прав людини під час досудового слідства також прописані недостатньо, відсутні гарантії забезпечення безперешкодної реєстрації усіх заяв про злочини на підставі ст. 214 КПК України, формалізм під час досудового розслідування, позбавлення права оскаржити деякі рішення суду під час розгляду справи, невідповідність підзаконних актів новому КПК України та ін. [20, с. 103].

Т.О. Лоскутов наголошує, що на сучасному етапі розвитку процесуальної теорії видається закономірною зміна радянської доктрини предмету кримінального процесуального регулювання внаслідок перегляду ціннісних орієнтирів. На сьогодні все більше уваги приділяється антропологічним, аксіологічним основам кримінального процесуального права, відповідно до яких центральне місце у кримінальній процесуальній системі відводиться людині, її правам. В зв'язку з переглядом правових цінностей в суспільстві обґрунтовується, що предметом регулювання кримінального процесуального права повинні стати права людини. Зміна доктрини предмету кримінального процесуального регулювання обумовлена зміною методологічного підходу щодо наукового дослідження кримінальних процесуальних явищ. Якщо після революції 1917 року до сучасного періоду у науці кримінального процесу переважав догматичний підхід, то на сьогодні все більше використовується аксіологічний (в тому числі антропологічний) підхід. Використання не лише догматичного, а й аксіологічного методологічного підходів під час дослідження предмету кримінального процесуального регулювання обумовлено оновленням методології правової, зокрема кримінальної процесуальної, науки. Наразі остання стає ближче до людини, її цінностей [117, с. 25-26].

В.С. Зеленецький слушно вказував, що відсутність у учасників кримінального судочинства однозначного розуміння категорії «забезпечення прав і законних інтересів» має наслідком нерозуміння того, що саме слід розуміти під забезпеченням прав і законних інтересів людини не тільки під час досудового кримінального провадження, а і в будь-якій іншій процесуальній діяльності; про яких конкретно людей йдеться у даному контексті; які засоби забезпечення прав і законних інтересів людини; і які, врешті-решт, є наслідки порушення відповідних прав і законних інтересів? На думку дослідника, поняття «забезпечення» позначає певний вид діяльності, яку здійснюють конкретні люди. До них, звичайно, відносяться ті особи, на яких закон покладає обов'язок порушувати і вести дослідчий кримінальний процес, а значить, і забезпечувати реалізацію прав та законних інтересів всіх суб'єктів досудового кримінального провадження. Під реалізацією прав і законних інтересів людини слід розуміти механізм втілення сукупності взаємопов'язаних дій, які забезпечують втілення у життя волевиявлення носія прав та досягнення цілей, які відповідають його особистим інтересам [67, с. 226-227].

Однак, з набуттям чинності КПК України 2012 р. правозастосовна практика зіштовхнулась з таким негативним явищем як перевантаженість слідчих. Так, А.Ф. Волобуєв, О.О. Волобуєва вказують, що проблема перевантаження органів досудового розслідування значною мірою була обумовлена, в тому числі, й ліквідацією у кримінальному процесі інституту дослідчої перевірки, а також поняття підстав відкриття кримінального провадження (стадія порушення кримінальної справи). Виключення з кримінального процесу стадії порушення кримінальної справи і разом з нею інституту дослідчої перевірки повідомлень про злочин обумовило появу більш складної проблеми в порівнянні зі збереженням радянських уявлень про справедливість і законність. Вона полягає у тому, що слідчий, прокурор під час отримання інформації (зокрема заяви чи повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення зобов'язуються невідкладно (але не пізніше

24 годин) внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР (ч. 1 ст. 214 КПК України). Тобто орган досудового розслідування не зобов'язується перевіряти заяву (повідомлення) на предмет наявності підстав для проведення досудового розслідування – ознак кримінального правопорушення (злочину). Досудове розслідування повинно починатися невідкладно, відразу після внесення отриманих відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Дослідники акцентують увагу на необхідності збільшення проміжку часу між отриманням правоохоронним органом повідомлення про кримінальне правопорушення і початком досудового розслідування, який повинен бути призначений для проведення перевірочних заходів слідчим або органом дізнання [38, с. 39-40].

Видається, що дієве забезпечення будь-якого права або ж законного інтересу людини у досудовому кримінальному провадженні має підкріплюватись законодавчо закріпленим відповідним обов'язком певного суб'єкта (учасника) стадії досудового розслідування.

В.С. Зеленецький вважав, що законний інтерес завжди нормативний. Він заснований на законі та вироблений від нього. Якщо будь-яка сфера життєдіяльності людини нормативно не врегульована, то говорити про існування законного інтересу неможливо, його немає. У такому разі має місце вихід межі правового регулювання сформованих відносин, що призводить до прояву різних форм беззаконня, отже, і відсутність проблем із захистом прав і законних інтересів громадян. У демократичному суспільстві такого становища бути не може, і тому все, що становить соціальну цінність для громадянина, повинне, по-перше, проголошуватися (констатуватися) і, по-друге, детально регламентуватися в законі [67, с. 214].

З даного приводу Т.О. Лоскутов відзначає, що у структурі предмету кримінального процесуального регулювання може бути виділений такий самостійний елемент як обов'язки. Їх правова регламентація є вкрай

необхідною для ефективного врегулювання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Обов'язки «служать» правам, свободам і законним інтересам. Законодавче закріплення обов'язків спрямоване на ефективне врегулювання прав, свобод і законних інтересів. Водночас відносно кримінальних процесуальних відносин та кримінальної процесуальної діяльності, кримінального процесуального часу та простору обов'язки можна назвати визначальними. Бо за відсутності кримінального процесуального регулювання обов'язків неможливо регламентувати кримінальні процесуальні відносини та кримінальну процесуальну діяльність. А правове врегулювання кримінального процесуального часу та простору втрачає будь-яке значення та сенс [111, с. 45-47].

Майже протягом усього розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства інтереси людини на досудовому кримінальному провадженні були невіддільні від категорії прав. Станом на сьогодні, такий поділ присутній, а доктриною кримінального процесу виробляються оптимальні шляхи реалізації законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Розгортання повномасштабної війни на території України детермінувало оновлення та доповнення багатьох галузей законодавства, зокрема кримінального процесу в частині повноважень сторони обвинувачення. Здійснення збройної агресії російської федерації стало каталізатором зміни багатьох тривіальних норм, адже надзвичайний правовий режим передбачає орієнтованість існуючих правових норм на дотримання та забезпечення реалізації основоположних прав особи. У чинному КПК України та низці інших підзаконних нормативно-правових актах передбачено широкий спектр повноважень сторони обвинувачення, однак вони трансформувалися після 24 лютого 2022 року під впливом агресивної війни [18, с. 388].

В рамках даного історичного етапу розвитку кримінального процесуального законодавства необхідно розглянути окремі аспекти

правового регулювання забезпечення прав і законних інтересів людини на стадії досудового кримінального провадження у контексті особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану.

В.В. Бабенко пише, що по-справжньому новаторськими стали ст. 615-616 КПК України, які передбачають не тільки розширення існуючих повноважень сторони обвинувачення, але й доповнення їх новими, більш ефективними в умовах воєнного стану. Перед тим, як піддавати аналізу зазначені вище норми, треба розкрити генезу оновлення кримінального процесуального законодавства в умовах воєнного стану після 24 лютого 2022 року. Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану» № 2111-IX від 03.03.2022 року передбачено викладення ст. 615 КПК України в оновленій редакції [18, с. 389].

У ст. 615 КПК України переглянуто повноваження сторони обвинувачення в умовах воєнного стану, особливо це стосується початку досудового розслідування та подальшої його організації. Серед оновлених повноважень сторони обвинувачення відповідно до ст. 615 КПК України автор виокремлює такі:

1. Слідчому дана змога самостійно ухвалювати рішення про початок досудового розслідування шляхом винесення відповідної постанови у випадку відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР;

2. Законодавцем також передбачений перехід повноважень в умовах воєнного стану від слідчого судді до керівника відповідного органу прокуратури у випадку, якщо повноваження слідчого судді не можуть бути реалізовані. Реалізація повноважень слідчого судді керівником певного органу прокуратури здійснюється з урахуванням вимог глави 37 КПК України за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором. Перехід повноважень в умовах воєнного стану є вимушеною мірою з огляду

на виникнення ситуацій об'єктивної неможливості вчинення тих чи інших процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень [163; 18, с. 389].

На наше переконання, при особливому режимі кримінального провадження в умовах воєнного стану найбільш суттєвими для правового регулювання реалізації прав і законних інтересів людини на досудовому кримінальному провадженні є наступні положення кримінального процесуального закону: можливість виконання окремих повноважень слідчого судді керівником відповідного органу прокуратури; відсутність чітких підстав для зупинення прокурором строку досудового розслідування; можливість затримання особи без ухвали слідчого судді без прив'язки до часу вчинення кримінального правопорушення (поза вимогами безпосередності та щойності); продовження строку повідомлення про підозру затриманій особі до сорока восьми годин.

Можемо підсумувати, що правове регулювання досудового кримінального провадження в умовах воєнного стану оптимізовано для забезпечення діяльності сторони обвинувачення, задля підвищення ефективності діяльності останньої. Однак, така оптимізація та підвищення ефективності діяльності здійснюється за рахунок обмеження прав, свобод та законних інтересів людини, що неминуче тягне за собою обмеження (порушення) таких прав та не забезпечення відповідних законних інтересів.

Майбутній період (2025 р. - ...). На наше переконання, майбутній період розвитку кримінального процесуального законодавства у площині забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні буде пов'язаний з юридичним закріпленням механізмів забезпечення та гарантій реалізації останніх, посиленні ролі судово-контрольної функції у даному напрямі.

Так, задля забезпечення права людини на справедливий суд окремі процедурні аспекти діяльності сторони обвинувачення потребують деформалізації. Формалізм є негативним явищем, яке сповільнює кримінальний процес, перетворює його учасників на бездуховних створінь,

які тільки й виконують вимоги писаного права. Вважаємо, що спрощена на законодавчому рівні фіксація процесуальних дій сторони обвинувачення, які безпосередньо не обмежують прав і законні інтереси людини у перебігу досудового кримінального провадження, має підвищити ефективність останнього та має підвищити рівень забезпечення права людини на справедливий суд.

В той же час, якщо мова йде про обмеження певних прав чи законних інтересів людини під час досудового кримінального провадження, то тут навпаки варто деталізувати відповідні правові положення, оскільки ефективність забезпечення прав і законних інтересів залежить, в першу чергу, від правової визначеності закону, яким обмежуються такі права чи законні інтереси.

Притримуючись позиції, відповідно до якої гарантом реалізації прав і законних інтересів на стадії досудового кримінального провадження є суд, на наше переконання, судово-контрольну діяльність за обмеженням прав і законних інтересів людини варто оптимізувати. Вважаємо, що було б доцільним запровадження судового контролю за прийняттям рішення про зупинення строків досудового кримінального провадження.

Реалії сьогодення пропонують доступні форми фіксації проведення окремих процесуальних та слідчих (розшукових) дій. Такі обтяжливі умови дотримання кримінальної процесуальної форми як складання протоколів, обов'язкове залучення понятих тощо, є не ефективними а іноді й неможливими для виконання. Беручи до уваги здійснення досудового кримінального провадження в умовах воєнного стану (й у післявоєнний період) вважаємо, що запровадження повної діджиталізації у досудове кримінальне провадження є необхідністю. Це дозволить скоротити час, який затрачується на проведення процесуальних дій, їх підготовку та оформлення. Так, наприклад, відео-фіксація проведення слідчих (розшукових) дій є джерелом інформації, яке є зручним для сприйняття та перевірки ходу проведення такої дії зацікавленими учасниками та судом. На наше

переконання, повне запровадження безперервної відеофіксації замість інституту понятих при проведенні процесуальних дій буде додатковою гарантією забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Враховуючи усе вищевказане можна підсумувати, що генезу законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні складають такі періоди: дореволюційний (... - 1917 р.), радянський (1917-1991 рр.), пострадянський (1991-2012 рр.), сучасний (2012-2025 рр.), майбутній (2025 р.-...). Під час дореволюційного періоду розвитку української державності та відповідного кримінального процесуального законодавства механізм захисту прав і законних інтересів людини не знайшов належного відбиття у писаних нормативно-правових актах. З плином часу, при втіленні окремих аспектів змагальної процедури у кримінальний процес, положення щодо захисту прав людини були закладені у кримінальні процесуальні норми. Констатовано, що саме сучасний етап розвитку кримінального процесуального законодавства та доктрини кримінального процесу характеризується втіленням у практику процедур та положень щодо захисту законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження. На етапах розвитку кримінального процесуального законодавства, які передували сучасному періоду, категорія законні інтереси була невіддільною від категорії процесуальних прав. На сучасному періоді законні інтереси людини виокремлені від процесуальних прав та становлять окремий предмет регулювання кримінального процесуального законодавства на досудовій стадії кримінального провадження. Майбутній період розвитку забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні характеризується удосконаленням кримінального процесуального законодавства у частині підвищення ефективності даного процесуального інституту та наближення відповідних законодавчих положень до вимог європейських стандартів захисту прав людини.

1.2. Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні

У наукових дослідженнях немає однозначного уявлення щодо сутності поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні». Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні має бути універсальним та охоплювати усі аспекти забезпечення того чи іншого права та законного інтересу людини на досудовій стадії кримінального провадження.

Дослідженням питань щодо забезпечення прав і законних інтересів людини на стадії досудового розслідування займалися такі науковці: І.Ю. Бабенко [21], О.П. Кучинська [88; 90], Л.М. Лобойко [104; 106], Т.О. Лоскутов [108; 113], А.В. Мельниченко [132], І.А. Тітко [204] та інші. Однак, викладені у наукових працях визначення поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» не охоплювало гарантії, які забезпечують можливість відмови від права чи законного інтересу.

Для визначення поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» необхідно проаналізувати теоретичні уявлення та процесуальні норми, що пов'язані із вказаним поняттям. Дослідження поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» вважаємо вірним розпочати аналізу таких категорій як права і законні інтереси людини.

Так, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [78]. Кримінальний процес в Україні здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та

визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [83]. ЄКПЛ містить перелік основоположних прав і свобод людини, які гарантуються державою, у тому числі під час кримінального провадження. Серед основоположних прав і свобод людини, гарантованих ЄКПЛ визначено ряд «абсолютних» прав, обмеження яких не дозволяється у жодному випадку за будь-яких обставин. Серед таких прав можна зазначити: право на життя, заборона катування, заборона дискримінації тощо. Також у ЄКПЛ визначені «відносні» права, щодо яких, на відміну від «абсолютних» прав, допускається обмеження, але лише з «законною метою» [56, с. 77]. Дослідження особливостей та проблемних аспектів забезпечення прав людини неможливо без ґрунтовного правового аналізу поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Адже вірне та однозначне розуміння даного поняття є базисом нових наукових розробок у цьому напрямі.

Технологічні засоби кримінально-процесуального регулювання повинні визначати процедуру (порядок) реалізації не лише кримінальних і суто процесуальних, а й конституційних та конвенційних (природних) прав та законних інтересів людини. Тому процедурні норми слід виписувати із урахуванням положень принципу верховенства права, що закріплені у Конституції України [108, с. 275].

Гарантії основних прав і свобод людини і громадянина під час досудового розслідування становлять собою систему норм, принципів, умов й вимог, які в сукупності повинні забезпечувати додержання прав, свобод та законних інтересів особи [205, с. 214]. Гарантованість захисту прав і свобод людини (підозрюваного, обвинуваченого), означає, що судочинство здатне забезпечити захист прав та інтересів людини у тому обсязі, який наданий йому з огляду на виконувану функцію [94, с. 499].

Законні інтереси учасників кримінального судочинства виступають гарантією задоволення потреби справедливості (свободи) та безпеки

(порядку) під час кримінального провадження. Наприклад, якщо кримінальне провадження щодо особи здійснюється несправедливо (порушуються природні права людини), то навіть за відсутності певного кримінального процесуального права вона може звернутися до суду для захисту свого законного інтересу, що впливає із людської потреби справедливості (свободи). Законні інтереси займають важливе місце у процесуальному статусі учасників кримінального судочинства, адже спрямовані на забезпечення реалізації людських потреб, можливість задоволення яких не формалізована у кримінальних процесуальних правах [117, с. 243-244].

Учасники кримінального провадження наділені комплексом конституційних та процесуальних прав, закріплених в Основному Законі України, міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини, КПК України, Законах України. Кожне право являє собою самостійну цінність і не може бути ні при яких обставинах проігноровано органами, що здійснюють досудове розслідування або судове провадження. Таке органічне поєднання всіх прав, що забезпечуються під час кримінального провадження, служить надійною гарантією від незаконного обвинувачення, обмеження прав та інтересів особи [62, с. 68].

І.А. Тітко у своєму дисертаційному дослідженні сформулював розуміння диспозитивності як засади кримінального провадження, в силу якої учасники, що відстоюють приватний інтерес, мають можливість породжувати, змінювати чи припиняти кримінальні процесуальні правовідносини, шляхом реалізації наданих їм прав [204, с. 9].

Т.О. Лоскутов стверджує, що законні інтереси учасників кримінального процесу спрямовуються на реалізацію особистих правомірних потреб, можливість задоволення яких не передбачена змістом кримінальних процесуальних прав, але узгоджуються із «духом» та основоположними ідеями кримінального процесуального права (справедливість, неупередженість, всебічність, повнота, рівність, гуманність тощо). Тим самим законні інтереси доповнюють суб'єктивні права учасників

кримінального процесу. Прикладами законних інтересів є: законний інтерес цивільного позивача щодо повного відшкодування завданої йому матеріальної шкоди, законний інтерес підозрюваного/обвинуваченого захищатися всіма не забороненими законом засобами, законний інтерес особи у статусі свідка не стати переслідуваним учасником кримінального провадження, законний інтерес особи у набутті статусу обвинуваченого, коли щодо неї є достатньо доказів, які вказують на вчинення злочину тощо [118, с. 272].

Видовим проявом інтересу як суспільно-правового явища у кримінальному процесі є приватний інтерес, який на підставі узагальнення його сутнісних ознак, може бути дефініційований як:

1) інтерес не наділених державно-владними повноваженнями учасників кримінального провадження (фізичних та юридичних осіб), який а) визнається державою та прямо захищається нормами права, або, хоч і не відображений у законодавстві, проте не суперечить йому; б) розцінюється правотворцем як соціально-шкідливий та відображується у законі з метою запобігання впливу такого інтересу на здійснення кримінального судочинства; а також:

2) інтерес суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, зумовлений їх соціальним статусом приватної особи, а не кримінальним процесуальним статусом [204, с. 7].

Законний інтерес може бути захищено судом, якщо особа вважає, що його законний інтерес, за захистом якого він звернувся до суду:

а) порушено (щодо протиправних діянь, які мали місце і припинилися) або

б) порушується (щодо протиправних діянь, які тривають); або

в) створюються перешкоди для його реалізації (щодо протиправних діянь, які тривають і є перешкодами для реалізації права в теперішньому або в майбутньому часі) або

г) мають місце інші ущемлення законних інтересів [155].

Таким чином, під поняттям законний інтерес особи у кримінальному провадженні пропонуємо розуміти усі правомірні потреби особи у контексті кримінального провадження, навіть й ті, які не втілені у форму закону. Разом з тим, права особи, в якомусь сенсі також є законними інтересами, однак останні вже втілені у нормативну форму та їх реалізація забезпечуються встановленими процесуальними обов'язками та відповідними процесуальними гарантіями.

У ході аналізу наукової літератури та чинного законодавства виокремлено такі складові поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні»: надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу; надання особі можливості відмови від права та законного інтересу.

1. Надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу.

А.В. Мельниченко пише, що порушення та обмеження прав і свобод особи найчастіше відбувається саме на досудовому розслідуванні, адже уповноважені особи на здійснення досудового розслідування наділені широкими повноваженнями, зокрема можливістю застосування заходів процесуального примусу, які пов'язані з обмеженням прав, свобод та інтересів учасників відповідних процесуальних дій, а тому забезпечення прав учасників кримінального провадження повинно бути пріоритетним напрямом їх діяльності у ході виконання завдань кримінального провадження [132, с. 25].

Д.О. Кохановський аналізуючи ознаки поняття «забезпечення прав» підсумовує, що під даним поняттям розуміють створення умов, способів та засобів для їхньої реалізації та охорони (тобто, гарантій прав). Автор притримується позиції, що гарантії прав є складовою частиною механізму забезпечення прав особи. Даний механізм повинен розглядатися як комплексна структура правових та соціальних умов, засобів та заходів, що

створюють можливість для належної реалізації кожним своїх прав, а також як діяльність зобов'язаного суб'єкта із забезпечення реалізації, охорони та захисту прав особи [79, с. 75].

Дослідження поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» тісно пов'язано з поняттям «механізм забезпечення прав і свобод людини».

Д.В. Сидоренко під механізмом забезпечення прав учасників кримінального провадження розуміє кримінальні процесуальні гарантії прав особи, що регламентовані у чинному законодавстві та реалізуються дізнавачем, слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності задля охорони й захисту прав учасників кримінального судочинства. Формами механізму забезпечення прав учасників кримінального процесу є: створення особами, які здійснюють кримінальне провадження, відповідних умов для реалізації особою власних прав; охорона прав; захист прав [190, с. 460].

А.В. Мельниченко зазначає, що забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні – це правова доктрина, згідно з якою особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, прокурор зобов'язані надати усім учасникам процесуальних дій у кримінальному провадженні можливість належної реалізації їхніх прав, що визначені законом. Дослідник стверджує, що сутністю забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні є взаємозв'язок елементів щодо гарантування, дотримання, реалізації, охорони, захисту основоположних прав, свобод і законних інтересів учасників процесуальних дій [132, с. 79]. Окремі автори підкреслюють, що механізм забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів людини – це не лише створення умов, що сприятимуть особі у здійсненні своїх прав, а й сукупність заходів, що забезпечуватимуть процес їх реалізації. Охорону та захист слід розглядати як складові частини забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи. У такому випадку

кожна з вказаних правових дефініцій має власне правове значення. Охорона прав, свобод та законних інтересів особи полягає в попередженні їх порушення та в контролі за їх здійсненням. Захист забезпечується при посяганні на права, свободи та законні інтереси особи, їх обмеженні або при виникненні реальної загрози їх порушення [62, с. 31-35].

Категорія «захист» означає окремі процесуальні можливості із захисту порушених прав, стосуються будь-яких прав і свобод незалежно від буквального вживання цього терміну безпосередньо у тексті норм Конституції України, а поняття «охорона» вживається для позначення досить широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання, недопущення правопорушень та поновлення прав і свобод у випадку їх порушення та притягнення винних до юридичної відповідальності [64, с. 62].

Права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити власне існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених положень (норм, принципів, вимог тощо), завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності. Гарантії прав особи виконують роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок з боку органів розслідування та правосуддя щодо громадянина [88, с. 4]. Обов'язковим елементом забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є наявність процесуальних гарантій, котрі мають унормовуватися та реалізовуватися у практичній площині.

Кримінальні процесуальні гарантії прав, свобод та законних інтересів особи можна визначити як систему законодавчо закріплених різних за своїм змістом засобів, що забезпечують особам, залученим до кримінального провадження, рівні правові можливості для реального здійснення своїх прав,

а також засобів фактичної реалізації, всебічної охорони та надійного захисту прав [62, с. 43-44].

Гарантії основних прав і свобод людини і громадянина під час проведення досудового розслідування становлять собою систему норм, принципів, умов і вимог, які в сукупності повинні забезпечувати додержання прав, свобод та законних інтересів особи [222, с. 233].

На рівні дисертаційного дослідження І.Ю. Бабенко стверджує, що системою забезпечення прав людини в досудовому кримінальному провадженні охоплюється нормативна та реалізаційна складові гарантування прав людини. Нормативна складова полягає у створенні якісних кримінальних процесуальних норм, що чітко регламентують права людини в кримінальному провадженні. Реалізаційна складова пов'язана з формуванням ефективної практики реалізації прав людини [21, с. 10]. Погоджуючись з авторкою щодо розподілу процесуальних гарантій на нормативну та реалізаційну складові, необхідно підкреслити, що саме шляхом вказаних видів процесуальних гарантій (законодавчих та реалізаційних) має забезпечуватися можливість використання права та задоволення законного інтересу або можливість відмови від права та законного інтересу.

У теорії кримінального процесу для забезпечення прав і свобод пропонується нормативне закріплення різних процесуальних гарантій, наприклад, участь захисника, безперервний відеозапис [114, с. 280], безальтернативна участь понятих, подальший автоматичний судовий контроль, прокурорський нагляд тощо [113, с. 181]. Вказані та інші процесуальні гарантії мають закріплюватися у кримінальному процесуальному законодавстві та реалізовуватися у практиці кримінального провадження для забезпечення можливості використання права та задоволення законного інтересу чи можливості відмови від права та законного інтересу.

Термін «кримінальні процесуальні гарантії» вживається лише на науковому рівні. У кримінальному процесуальному законодавстві та у

міжнародно-правових актах з прав людини цей термін не вживається та не роз'яснюється. Це призводить до того, що серед учених-процесуалістів немає єдиної думки щодо визначення його поняття та сутності [62, с. 40].

В.А. Сердюк під кримінально-процесуальними гарантіями розуміє сукупність кримінально-процесуальних засобів, що становлять гуманістичний бік кримінально-процесуальної форми і спрямовані на забезпечення природних прав людини і громадянина, законних інтересів всіх учасників кримінального судочинства, з одночасним забезпеченням об'єктивного і ефективного кримінального переслідування і доступності правосуддя [188, с. 261].

Л.М. Лобойко під кримінальними процесуальними гарантіями розуміє визначені процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу. На думку вченого, систему кримінальних процесуальних гарантій складають: достатній ступінь урегульованості кримінальної процесуальної діяльності, кримінальна процесуальна форма, засади кримінального провадження, процесуальний статус учасників, можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження, судовий контроль, прокурорський нагляд, відомчий контроль, обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття деяких із них, право на оскарження дій і рішень органів і посадових осіб, які ведуть процес, юридична відповідальність [104, с. 18-19].

Окремі дослідники вказують, що кримінально-процесуальні гарантії це передбачені кримінальним процесуальним правом способи та засоби забезпечення здійснення правосуддя, захисту прав та законних інтересів особи, що, по суті, включає в себе можливість реалізації прав та обов'язків усіма суб'єктами кримінального процесу для досягнення його мети та ефективного вирішення завдань кримінального провадження. Гарантії забезпечують державним органам та посадовим особам можливість здійснення своїх повноважень та обов'язків для виконання завдань кримінального провадження. Права, надані державним органам та посадовим

особам гарантуються відповідними обов'язками інших учасників кримінального провадження, які в разі їхнього невиконання можуть забезпечуватись передбаченими законом заходами забезпечення кримінального провадження. Кримінальні процесуальні гарантії забезпечують можливість іншим учасникам кримінального процесу реально використовувати надані їм права для захисту своїх прав та законних інтересів [80, с. 59-60].

Значення процесуальних гарантій полягає також у тому, що вони сприяють реальності прав, продекларованих у законі. Юридичне визначення та закріплення прав громадян ще не свідчить про їх забезпечення. Саме законодавче закріплення процесуальних гарантій прав сприяє їх реальному втіленню в життя. Сутність кримінальних процесуальних гарантій проявляється також в їх рисах. Так, кримінальні процесуальні гарантії мають наступні риси:

а) законодавче закріплення гарантій (процесуальні гарантії прав повинні бути визначені та закріплені як на рівні Основного Закону, так і на галузевому рівні);

б) спрямованість гарантій на досягнення мети – забезпечення реалізації, охорони, захисту прав осіб, залучених до кримінального судочинства;

в) реальність (або дієвість) гарантій;

г) системність гарантій, що передбачає їх дію на всіх стадіях кримінального судочинства [62, с. 52-53].

Аналізуючи правове регулювання волевиявлення особи щодо проведення процесуальних дій в умовах воєнного стану Т.О. Лоскутов зазначив, що для покращення нормативної регламентації волевиявлення особи щодо проведення кримінальних процесуальних дій під час воєнного стану доцільно у процесуальному законі закріпити дієві процесуальні гарантії. Останні мають унормовуватися залежно від можливості (неможливості) погіршення процесуального становища та ступеня ризику

порушення прав і свобод особи, яка погоджується на проведення кримінальних процесуальних дій [113, с. 181].

Таким чином гарантії мають бути закріплені на законодавчому рівні та мають бути придатними до реалізації у практичній площині (бути дієвими). У випадках реальної можливості сторони обвинувачення погіршити становище особи у досудовому кримінальному провадженні, гарантії мають забезпечувати належний рівень дотримання прав і законних інтересів під час такого обмеження.

Таким чином, одним з елементів поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є надання учасникам досудової стадії кримінального провадження можливості реалізувати свої законні права (надання юридичної і фактичної можливості використання прав).

Забезпечення прав і законних інтересів особи на стадії досудового кримінального провадження здійснюється через застосування гарантій такого забезпечення. Враховуючи те, що використання законного права не може бути обов'язком для особи, можливість відмови від передбаченого законом права також має бути підкріплена відповідними гарантіями.

2. Надання особі можливості відмови від права та законного інтересу. Для демонстрування забезпечення можливості відмови від права та законного інтересу людини у досудовому кримінальному провадженні розглянемо права і законні інтереси сторони захисту. Автори Л.М. Лобойко, О.А. Банчук пишуть, що сторона захисту у кримінальному процесі наділена певними особливими правами (перевагами захисту). До їх числа відносяться: презумпція невинуватості; заборона самообвинувачення (право не свідчити проти себе, членів сім'ї і близьких родичів); відсутність відповідальності за завідомо неправдиві свідчення; право обвинуваченого на останнє слово; право останньої репліки у судових дебатах; право обвинуваченого запросити кількох захисників у кримінальній справі, провадження у якій здійснює один слідчий, тощо [106, с. 102]. Так, заборона самообвинувачення є юридично

закріпленим правом особи не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний буде мати фактичну можливість скористатись даним правом у випадку належного ознайомлення його з таким правом. Отже, сторона обвинувачення забезпечує використання права щодо заборони самообвинувачення шляхом належного ознайомлення підозрюваного з цим правом. В той же час, у підозрюваного є можливість відмови від даного права, добровільно надавши відповідні свідчення щодо себе чи близьких родичів. В такому разі гарантіями добровільної відмови підозрюваного від вищезгаданого права буде належна процедура ознайомлення підозрюваного стороною обвинувачення з його правами та суттю підозри шляхом використання обов'язкової відео-фіксації або участі захисника.

У контексті вищевказаного приклад ненадання особі юридичної і фактичної можливості скористатись правом відмови від дачі показань щодо себе міститься у рішенні ЄСПЛ «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 р. В даній справі особа була першочергово допитана у якості свідка без участі захисника. Відповідно, як свідок, Д.Г. Шабельник був попереджений про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та за давання завідомо неправдивих показань. Після, у якості свідка, без присутності адвоката, заявник по справі взяв участь у відтворенні обстановки та обставин убивства [180]. Аналізуючи вказане рішення автори навчального посібника «Доказування на досудовому розслідуванні» зазначили, що фактично підозрювана особа була допитана за правилами допиту свідка. Науковці підкреслюють, що було порушено свободу від самовикриття особи, особа не була належним чином повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання [56, с. 105]. Таким чином, викривальні покази, надані на першочерговому етапі розслідування, стали підґрунтям усього обвинувачення. Порушення права свободи від самовикриття відбулось через нехтування стороною обвинувачення

гарантіями права на захист (вчасне повідомлення суті підозри, роз'яснення права на захист тощо).

Розглядаючи поняття «здійснення права», фахівці виокремлюють різні форми поведінки володільців відповідних прав, стверджуючи, що здійснення права може полягати як у вчиненні активних дій, так і в пасивних діях володільця прав. Поняття «відмова від права» може бути визнане одним зі способів (форм) «здійснення права», що має своїм наслідком припинення існування права в певної особи [144, с. 197-199].

Аналізуючи положення Цивільного кодексу України Г.О. Уразова зазначила, що категорії «відмова від права» та «відмова від здійснення права» мають деякі відмінності, залежно від: правової природи, відмова від права – це позитивна дія суб'єкта, спрямована на припинення своїх цивільних прав, тобто правочин, тоді як відмова від здійснення права – негативна дія особи, що виражається у бездіяльності. Відмова від здійснення права має свій прояв у пасивній поведінці, тобто не вчинення жодних дій [212, с. 357]. Тлумачення змісту поняття «відмова від права» тісно пов'язане з поняттями здійснення та нездійснення права. Власне, поняття «здійснення – нездійснення» є черговим прикладом дихотомічного поділу будь-якого явища, що в повній мірі характеризує потенційно можливі варіанти поведінки особи, яка має право. З одного боку, така особа має змогу здійснити наявне в неї право в будь-який чи певний спосіб, формі тощо. З іншого боку, ця ж особа може й не здійснювати своє право, що відповідає сутності суб'єктивного права як міри можливої поведінки [143].

А.О. Ганжерлі у своєму дисертаційному дослідженні пропонує розглядати відмову від прав як усвідомлений, цілеспрямований, вольовий акт управненої особи, який може вчинятись у формі юридично вагомої активної дії або бездіяльності та спричиняє основний юридичний наслідок у вигляді припинення стану належності цій особі раніше правомірно набутого нею відповідного суб'єктивного права [43, с. 3].

Законодавець встановив процедуру, яка забезпечує реалізацію права на справедливий суд у його процесуальному аспекті, тобто надає сторонам майбутнього судового розгляду можливість ознайомитися із доказами (в тому числі речовими) кожної із них і підготувати правову позицію, що буде ними обстоюватись у змагальній процедурі судового розгляду. Слід звернути увагу, що на орган досудового розслідування покладено обов'язок надати сторонам майбутнього судового розгляду безперешкодно реалізувати їх можливість ознайомитися із речовими доказами (у разі виявлення ними бажання), однак він не зобов'язаний здійснювати таке ознайомлення в обов'язковому порядку за відсутності ініціативи сторони [156].

У сфері кримінального судочинства як приклад відмови від права можна навести положення судового рішення відповідно до якого захисник, отримавши повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів, на повідомлення органу досудового розслідування не відреагував, а з матеріалами кримінального провадження ознайомився вже під час судового розгляду. Враховуючи, що ознайомлення з матеріалами досудового розслідування є правом, а не обов'язком сторони захисту, тому не реалізація захисником зазначеного права за умови належного виконання стороною обвинувачення приписів ст. 290 КПК України в частині надання доступу до матеріалів досудового розслідування, не є підставою для визнання доказів недопустимими [157]. В даному випадку гарантіями забезпечення права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування є належне виконання стороною обвинувачення приписів ст. 290 КПК України. Відповідно, в цій ситуації, пасивна поведінка захисника слугувала відмовою від законного права.

Інший приклад відмови від права у кримінальному процесі наводить Т.О. Лоскутов, який зазначає, що в умовах воєнного стану в інтересах безпеки досить логічним виглядає можливість відмови підозрюваного (обвинуваченого) від використання права бути присутнім під час вирішення питання про застосування (продовження) запобіжного заходу, у тому числі

тримання під вартою. При наявності достатніх та ефективних гарантій відмови від зазначеного права питання про застосування (продовження) тримання під вартою може вирішуватися за відсутності підозрюваного (обвинуваченого). У такому разі його участь може компенсуватися обов'язковою участю захисника. У випадку, коли сторона обвинувачення також не зможе взяти участь у відповідному засіданні, то розгляд може відбуватися взагалі за відсутності сторін кримінального провадження [112, с. 131].

У науці кримінального процесу є думка, відповідно до якої процесуальний механізм забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні має подвійну природу і являє собою, з одного боку, динамічну систему взаємопов'язаних соціально-правових умов, засобів та заходів, що у своїй єдності сприяють забезпеченню прав учасника кримінального провадження; а з іншого боку – діяльність осіб, які здійснюють кримінальне провадження, та інших учасників, яка спрямована на забезпечення реалізації, охорони, захисту прав особи. Нормативно закріплені права можуть бути реально втілені в життя лише маючи соціально-правове забезпечення. Для більш повної характеристики процесуального механізму забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, залученої до кримінального провадження, слід розкрити сутність засобів (гарантій), за допомогою яких реалізуються, охороняються та захищаються їх права, свободи та законні інтереси [62, с. 37].

Отже, з огляду на все вищезазначене, можна зробити наступний підсумок: забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження включає в себе створення умов як для юридичної і фактичної можливості використання прав та задоволення законних інтересів, так і для законної можливості відмови від прав та законних інтересів. Проведене анкетування адвокатів у кримінальних провадженнях показало, що переважна більшість (86,3 %) вважають, зміст забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному

провадженні має включати надання можливості відмови від права та законного інтересу (Додаток В). 50,4 % опитаних слідчих Національної поліції, 58,8 опитаних прокурорів також погоджуються з вищевказаним твердженням. Результати проведеного анкетування свідчать про вірність та актуальність даної тези.

На підставі аналізу наукової літератури та чинного законодавства нами сформульовано поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» як надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

1.3. Засоби забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні

У ході аналізу наукової літератури та чинного законодавства встановлено, що засоби забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні можна поділити на такі види: доктринальний, нормативний та правозастосовний. Кожен з цих засобів є важливим для ефективного гарантування прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження.

Доктринальний засіб забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Досліджуючи питання забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального процесу науковці мають враховувати необхідність забезпечення публічного (державного) інтересу у кримінальному провадженні, наявність якого обумовлюється правовою природою кримінального правопорушення. Протидія кримінальним правопорушенням в

інтересах держави та всього суспільства вимагає від дослідників пошуку балансу між ефективним забезпеченням публічного (державного) інтересу та найкращим забезпеченням прав і законних інтересів людини на досудовому етапі кримінального провадження.

Пошук такого балансу між забезпеченням публічного (державного) інтересу та гарантуванням прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження є нелегким завданням з огляду на відсутність на досудовому етапі постійно діючого представника суду (судді, слідчого судді), який би в кожному випадку обмеження прав і свобод людини здійснював судовий контроль. За сучасною доктринальною моделлю досудового кримінального провадження слідчий суддя реалізує свої повноваження епізодично, контролюючи дотримання лише окремих прав і свобод людини під час проведення деяких слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів.

Крім того, наразі окремим проблемним питанням є недостатня наукова розробленість у теорії кримінального процесу категорії «законний інтерес» людини у досудовому кримінальному провадженні, відмінність такого інтересу від прав і свобод людини на досудовому етапі кримінального провадження.

Так, забезпечення законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні залишається малодослідженим питанням у науці кримінального процесу та набуває актуальності в умовах сьогодення. Серед дослідників немає єдиної точки зору щодо визначення поняття «законні інтереси особи» у рамках досудового кримінального провадження та відсутнє єдине бачення щодо гарантій забезпечення законних інтересів особи на стадії досудового кримінального провадження.

Дослідження питання щодо забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні слід розпочати з визначення поняття «законний інтерес». У кримінальному процесуальному законодавстві

дане визначення відсутнє. За своїм смисловим навантаженням термін «законний інтерес» є тотожним «охоронюваному законом інтересу», оскільки саме законність обумовлює надання інтересу правової охорони [155]. Кількість інтересів, які потребують правотворчої конкретизації і безпосередньої охорони, набагато ширша норм, що складають правову основу регулювання суспільних відносин. Право є більш статичним, ніж регульовані їм відносини [29, с. 97].

Етимологічний зміст слова «інтерес» включає: а) увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вагу; значення; в) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийось думок і турбот; г) прагнення, потреби; д) те, що йде на користь кому, чому-небудь, відповідає чийось прагненням, потребам; вигоду, користь, зиск. У загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. В юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами [182].

Серед вчених процесуалістів є позиція, відповідно до якої розкриття дефініції «законні інтереси» у кримінальному процесуальному законодавстві є недоцільним, оскільки визначення такого поняття у кримінально-процесуальних нормах не матиме жодного значення для практики кримінального процесу.

Так, Т.О. Лоскутов зазначає, що немає жодного сенсу у закріпленні у законі вичерпного переліку законних інтересів учасників кримінального провадження, оскільки наперед сформулювати всі законні інтереси для всіх учасників кримінального процесу неможливо [107, с. 116]. Погоджуючись з такою позицією, вважаємо, що закріплення поняття законного інтересу у

кримінальному процесуальному законодавстві дійсно не матиме жодної практичної користі. Таке визначення має бути сформульовано наукою кримінального процесу задля вірного застосування процесуальних норм та однозначного розуміння категорії «законні інтереси» усіма зацікавленими учасниками досудового кримінального провадження.

Законними інтересами учасників кримінального провадження можуть бути всі їхні незаборонені прагнення щодо досягнення бажаного результату провадження. Законні інтереси обумовлюються безпосередньо не правовою формою, а заборонами, якими є пасивні кримінально-процесуальні обов'язки учасників кримінального провадження [118, с. 263]. Юридично значимим, а отже, таким, що потребує нормативного відображення, може бути як позитивний інтерес, який схвалюється суспільством і відповідно захищається правом, так й інтерес негативного характеру, який викликає суспільний осуд, але, зважаючи на його здатність впливати на хід правовідносин, не може не враховуватися при конструюванні юридичних механізмів регламентації суспільних відносин [204, с. 12].

На думку І.П. Андрушко законний інтерес слід розуміти як будь-який інтерес, який направлений на задоволення потреби, що піддана впливу з боку конституційно-правових регулятивних механізмів, та який не суперечить за своїм змістом обраним методам і способам його реалізації та втілення у житті чинного законодавства, а також який не опосередкований конкретним конституційним суб'єктивним правом [17, с. 29].

Т.О. Лоскутов у своєму монографічному дослідженні сформулював визначення поняття «законний інтерес», під яким автор розуміє відображений у кримінально-процесуальному законодавстві та такий, що випливає із його загального змісту і в певному ступені гарантований суб'єктами кримінального процесу, простий юридичний дозвіл, що виявляється у прагненнях учасника кримінального провадження користуватися конкретним благом, а також в деяких випадках звертатися за захистом до судових органів з метою задоволення власних потреб, що не

суперечать суспільним інтересам, Конституції і законам України, справедливості, розумності, повноти, об'єктивності, рівності, змагальності та іншим засадам кримінального провадження [118, с. 268]. Беручи за основу дане визначення можна вказати, що єдиною гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні автор вважає можливість звернення за захистом до органів судової влади.

В рамках даного дослідження потрібно здійснити порівняльне дослідження окремих аспектів забезпечення прав та забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні. Д.В. Шилова зазначає, що в більшості випадків категорія «права й законні інтереси» вживається в юридичній літературі як усталена мовна конструкція без указівки на нормативне навантаження окремих її складників. Такий підхід свідчить про змістовну єдність понять «право» і «законний інтерес», але не дає підстав для їх повного ототожнення [224, с. 10]. Цікавою є думка А.А. Катренко, яка аналізуючи норми цивільного права зазначила, що суб'єктивні права і законні (охоронювані законом інтереси) це дві однопорядкові категорії, які є об'єктами правового захисту. При цьому інтереси – це не до кінця оформлені суб'єктивні права, які з часом у них трансформуються [71, с. 93].

Звертаючи увагу на тезу А.А. Катренко, а саме: «інтереси – це не до кінця оформлені суб'єктивні права», можна підсумувати, що поняття «законні інтереси» ширше за поняття «права» у кримінальному судочинстві. Таким чином, як тільки забезпечення законного інтересу набуває суспільної значущості, воно підкріплюється інструментами реалізації (гарантується покладенням обов'язків на окремих учасників досудового кримінального провадження). Однак буде помилковим вважати, що забезпечення законних інтересів позбавлено засобів реалізації. Ефективною гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні має бути реальна можливість звернення до суду задля оскарження рішень, дій або бездіяльності правоохоронних органів. Наявність такої законної можливості

має стимулювати правоохоронні органи до вчинення активних дій, направлених на задоволення законних інтересів.

Т.О. Лоскутов пише, що у кримінальному процесі носіями законних інтересів можуть бути лише учасники кримінального провадження (потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий та інші). Автор пояснює це тим, що діяльність останніх регулюється за загальнодозвільним типом правового регулювання (дозволено робити все, крім того, що прямо заборонено законодавством). Спеціальнодозвільний тип правового регулювання унеможлиблює включення до правового статусу суб'єктів кримінального процесу такого елемента, як законні інтереси. Разом з тим на суб'єктів кримінального процесу покладаються завдання щодо охорони та захисту законних інтересів учасників кримінального провадження [118, с. 267-268].

Д.М. Михайлович розглядає законний інтерес як елемент правового статусу громадянина, але небажано його визнавати таким стосовно правового статусу посадових осіб. Як відомо, поведінка громадян регулюється за принципом «дозволено все, що не заборонено законом», і це дозволяє при розгляді юридичних справ враховувати різноманітні інтереси, які прямо не закріплені в законодавстві, але впливають з його загального змісту. Поведінка ж посадових осіб і державних органів вимагає чіткості і повноти при законодавчому закріпленні структурних елементів правового статусу вказаних суб'єктів правовідносин [135, с. 23].

Доктринальний засіб забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовому етапі кримінального провадження визначається змістом та результатами наукових досліджень, що спрямовані на удосконалення гарантування прав та законних інтересів у досудовому кримінальному провадженні. Вчені-процесуалісти на підставі вивчення наукових ідей, теоретичних розробок та доктринальних пропозицій, формулюють власні наукові результати щодо оптимізації гарантування прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Нормативний засіб забезпечення прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження. Інструментальна цінність прав та законних інтересів залежить від якості юридичного регулювання прав і інтересів людини, котрі є власною цінністю права. Чим ефективніше регулюватимуться останні, тим вищою буде службова (інструментальна) цінність прав і законних інтересів як засобів кримінально-процесуального регулювання. Тому права і законні інтереси, що є засобами (інструментами) правового регулювання, мають слугувати правам та інтересам людини, котрі є основним елементом предмета правового регулювання у кримінальному процесі. Інакше інструментальна цінність прав і законних інтересів у кримінальному судочинстві зводиться нанівець [108, с. 276].

Інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Законний інтерес відбиває лише легітимне прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, а отже – й не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. Це прагнення у межах сфери правового регулювання до користування якимось конкретним матеріальним або нематеріальним благом. Відмінність такого блага від блага, яке охоплюється змістом суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в рамках закону, а до якого має законний інтерес – без вимог певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки [155]. З огляду на те, що забезпечення законного інтересу на стадії досудового кримінального провадження не підкріплюється виконанням процесуальних обов'язків іншими учасниками, процедура забезпечення законних інтересів має містити у собі можливість звернення до суду з відповідно скаргою (заявою, клопотанням тощо) задля забезпечення реалізації правомірних прагнень.

Покладення обов'язків є невіддільною складовою механізму реалізації законних інтересів учасників провадження. Офіційне визнання інтересу та

його втілення у відповідних процесуальних правах однієї особи вимагає закріплення кореспондуючих обов'язків за іншими суб'єктами кримінального провадження. Крім того, зважаючи на те, що суб'єктами, на яких покладається забезпечення реалізації приватних інтересів у кримінальному судочинстві, у своїй більшості є державновладні особи, слід пам'ятати, що діяльність останніх описується формулою «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Отже, обов'язок державних органів вчинювати конкретні дії в інтересах інших суб'єктів має бути чітко прописаний на рівні закону [203, с. 231].

Виходячи за нормативні межі кримінального процесуального закону, законні інтереси учасників кримінального процесу спрямовуються на реалізацію особистих правомірних потреб, можливість задоволення яких не передбачена змістом кримінально-процесуальних прав. Тим самим законні інтереси доповнюють суб'єктивні права учасників кримінального процесу [107, с. 115].

Вважаємо, що у кримінальному процесуальному законі має бути передбачений механізм захисту законних інтересів особи, при цьому як таких, що прямо впливають з кримінальних процесуальних норм, так і таких, які не передбачені кримінальним процесуальним законодавством, але узгоджуються з духом та принципами кримінального судочинства. Можна стверджувати, що законні інтереси особи є загально-правовими прагненнями особи на стадії досудового кримінального провадження.

Виписані у кримінально-процесуальних нормах, права і законні інтереси є тими правовими засобами, якими можуть безпосередньо скористатися учасники кримінального провадження для задоволення власних потреб. Причому позитивні кримінально-процесуальні права і законні інтереси, будучи правовими засобами, гарантуються іншими юридичними засобами, котрими є кримінально-процесуальні обов'язки. У цьому проявляється службова цінність прав та законних інтересів у кримінальному процесі [108, с. 276].

Законні інтереси осіб можуть незаконно обмежуватись правоохоронними органами (органами досудового розслідування) на стадії досудового кримінального провадження. Т.О. Лоскутов пише, що недостатнім є закріплення у статтях КПК України загальних положень про охорону і захист законних інтересів учасників кримінального процесу (ст. ст. 2, 3, 22, 47 та інші). Оскільки охорона та захист законних інтересів апріорі не забезпечується процесуальними обов'язками суб'єктів кримінального процесу. Крім того, вказаними абстрактними нормами не можна безпосередньо скористатися у разі обмеження або порушення законних інтересів під час кримінального судочинства. Адже положення статей КПК України не встановлюють процесуального порядку захисту законних інтересів учасників кримінального процесу. Науковець вважає за необхідне передбачити у законодавстві процедурні норми щодо захисту законних інтересів учасників кримінального процесу. Гарантом реалізації законних інтересів має стати суд як незалежний орган державної влади [118, с. 274].

КПК України у ст. 303 містить вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені під час досудового кримінального провадження. Дана норма не містить положень щодо можливості звернення за захистом законних інтересів особи. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, скарга щодо обмеження законних інтересів особи може бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді [83]. Вважаємо, що таке правове регулювання порядку судового оскарження рішень, дій або бездіяльності правоохоронних органів не сприяє реалізації законних інтересів на досудовій стадії кримінального провадження.

Отже, вважаємо за необхідне доповнити ч. 1 ст. 303 КПК України новим пунктом, яким передбачити можливість оскаржити на досудовому розслідуванні рішення, дії або бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, що перешкоджають здійсненню законних інтересів особи під час досудового кримінального провадження. Переважна більшість опитаних респондентів

(Додатки А, Б, В) підтвердили тезу про те, що інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності сторони обвинувачення в змозі забезпечити реалізацію законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

І.А. Тітко у механізмі забезпечення приватного інтересу у сфері кримінального судочинства виділяє дві найбільш загальні складові: правотворчу та правозастосовну. Правотворча складова механізму забезпечення реалізації приватного інтересу знаходить втілення у таких напрямках: офіційне визнання інтересу, надання суб'єктивних прав, покладення обов'язків, встановлення санкцій за порушення законного інтересу, нормативне закріплення процесуальної форми реалізації і захисту інтересу. Правозастосовна складова механізму забезпечення реалізації приватного інтересу у кримінальному судочинстві полягає у діяльності уповноважених державних суб'єктів із виконання покладених на них обов'язків, спрямованих на втілення у життя (реалізацію) та захист приватного інтересу. Діяльність державних органів щодо реалізації приватного інтересу може проявлятися у: вчинення державними органами активних дій, спрямованих на забезпечення реалізації приватного інтересу, забезпечення державними органами можливості приватних суб'єктів вчиняти активні дії у межах кримінального провадження, утримання державних органів від активних дій, що можуть порушити приватні інтереси осіб [203, с. 231-232].

Нормативний засіб забезпечення прав і законних інтересів людини виявляється у змісті правового регулювання процесуального порядку реалізації прав та законних інтересів учасників досудового кримінального провадження. Положення кримінального процесуального закону унормовують процедурні гарантії прав та законних інтересів людини на досудовому етапі кримінального провадження.

Разом з тим, зміст процесуальних норм в частині правової регламентації забезпечення окремих прав людини у досудовому кримінальному провадженні є недосконалим. Законодавче регулювання

процесуальних гарантій прав людини на досудовій стадії кримінального провадження потребує нормативних змін та доповнень. Наразі є необхідність в удосконаленні приписів процесуального закону щодо забезпечення на етапі досудового кримінального провадження таких прав людини як право на захист, право на свободу, право на мовчання (свобода від самовикриття), право на приватність (приватне життя), право на розумний строк кримінального провадження тощо.

Унормування процесуального забезпечення вказаних прав має відбуватися з урахуванням вимог європейських та міжнародних стандартів захисту прав і свобод людини у кримінальному процесі. Також слід відмітити, що законодавчою прогалиною є відсутність якісних процесуальних норм щодо забезпечення законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження. Кримінальний процесуальний закон не містить належних процесуальних гарантій реалізації законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Правозастосовний засіб забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Приймаючи відповідні процесуальні рішення сторона обвинувачення здійснює забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Однак дієвість такого забезпечення не завжди характеризується ефективністю. Приймаючи процесуальні рішення, які направлені на забезпечення прав і законних інтересів людини, сторона обвинувачення їх приймає з урахування своєї процесуальної зацікавленості (обвинувальної спрямованості). Такий хід речей виглядає логічним та зрозумілим, адже прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень задля забезпечення прав і законних інтересів всупереч інтересам обвинувачення вступає у протиріччя з самою сутністю обвинувачення.

Процесуальні рішення сторони обвинувачення не в змозі ефективно задовольнити законні інтереси людини у досудовому кримінальному

провадженні, в першу чергу, через відсутність однозначного розуміння у представників сторони обвинувачення змісту такого поняття.

В рамках даного підрозділу варто звернути увагу на можливості кримінального процесуального законодавства щодо досудового урегулювання «конфлікту» у сфері забезпечення законних інтересів. З огляду на те, що діями, направленими на забезпечення законних інтересів особи, можуть бути будь-які не заборонені дії (відповідно до загально-дозвільного типу правового регулювання), такі дії мають гарантуватись відповідними обов'язками, покладеними на сторону обвинувачення. З даного приводу Т.О. Лоскутов зауважує, що задля реалізації законних інтересів сторони захисту, необхідно примушувати до примусу у вигляді виконання обов'язків сторону обвинувачення. Дослідник підкреслює, що законні інтереси не забезпечуються конкретними юридичними обов'язками, їм кореспондують загальні обов'язки державних органів. Прикладом такого обов'язку є положення ст. 2 КПК України, відповідно до якої органи кримінального судочинства повинні охороняти свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження [118, с. 286-287]. Таким чином, забезпечення законних інтересів особи на досудовій стадії кримінального процесу має забезпечуватись загальним обов'язком (генеральним зобов'язанням) щодо вчинення активних дій державними органами, направлених на забезпечення законних інтересів.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях наголошує, що інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Законний інтерес відбиває лише легітимне прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, а отже – й не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. Інтерес може бути як охоронюваним законом, правоохоронюваним, законним, так і незаконним, тобто таким, що не захищається ні законом, ні правом, не повинен

задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес спрямований на ущемлення прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства, держави чи «всіх співвітчизників» або не відповідає Конституції чи законам України, загально визнаним принципам права. Наголос на «охоронюваності законом» чи законності того чи іншого інтересу законодавець робить не завжди, зважаючи на те, що згадувані у законах інтереси не суперечать Конституції України або впливають з її змісту [182].

За результатом аналізу кримінального процесуального законодавства Т.О. Лоскутов підсумовує, що: законні інтереси учасників кримінального провадження є предметом правового регулювання у кримінальному процесі; словосполучення «законні інтереси» використовується лише щодо осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні та не використовується щодо суб'єктів, які його ведуть; зміст поняття «законні інтереси» учасників кримінального провадження у кримінальному процесуальному законодавстві не розкривається [107, с. 114].

Прикладами законних інтересів на стадії досудового кримінального провадження можуть бути: інтерес особи у своєчасному набутті статусу свідка, потерпілого, підозрюваного, інтерес володільця житла чи іншого володіння у мінімізації пошкоджень майна внаслідок проведення обшуку тощо.

Можна навести такі ознаки «потерпілого» від порушення законного інтересу:

- 1) безпосередньо йому належить законний інтерес, на захист якого здійснюються дії;
- 2) має місце безпосередній негативний вплив порушення на позивача або обґрунтована ймовірність негативного впливу на позивача у майбутньому. Зокрема, якщо позивач змушений змінити свою поведінку або існує ризик бути притягнутим до відповідальності;

3) негативний вплив є суттєвим (зокрема, позивачеві завдано шкоду);

4) існує причинно-наслідковий взаємозв'язок між законним інтересом, оскаржуваним актом та стверджуваним порушенням. Зазначені критерії не мають застосовуватись механічно та негнучким способом. Суд повинен захищати усе розмаїття законних інтересів особи, а тому у кожній конкретній справі дослідження інтересу особи через призму наведених критеріїв буде слугувати гарантією захисту таких інтересів [155].

У контексті забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні Л.А. Гарбовський, Т.Я. Цимбал відзначають, що важливою процесуальною гарантією є як сам факт реєстрації заяви про вчинене кримінальне правопорушення, так і час вчинення цієї процесуальної дії. З моменту реєстрації заяви потерпілий набуває процесуальних прав та обов'язків, що є надзвичайно важливим для гарантування реалізації його прав під час перевірки заяви та подальшого провадження у справі [44, с. 128].

Д.О. Пилипенко, П.С. Єпринцев пишуть, що процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні є багатограним правовим явищем. Належне врегулювання законодавцем усіх елементів процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні є запорукою дотримання і врахування особистих прав та інтересів постраждалих від кримінальних правопорушень осіб. Одним з елементів належного визначення процесуального потерпілого в кримінальному провадженні є повідомлення потерпілого про його права та обов'язки в кримінальному провадженні шляхом вручення відповідної пам'ятки. У чинному КПК України слід передбачити положення, відповідно до якого таку пам'ятку потерпілому має вручати або особа, яка приймає від потерпілого заяву про вчинене кримінальне правопорушення, або особа, яка приймає від потерпілого заяву про залучення до провадження в зазначеному процесуальному статусі [150, с. 62].

Опрацювання теми забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні потребує дослідження гарантій їх правової та фактичної реалізації. У попередніх працях нами підкреслено, що гарантії забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні і є інструментом втілення у життя задекларованих правових положень. Ефективність дії гарантій забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні залежить від якості закону, якості кримінальних процесуальних рішень уповноважених осіб, затраченого проміжку часу та сукупності засобів і способів досягнення мети [12, с. 59].

У теорії права під гарантіями реалізації прав і свобод людини розуміють систему заходів, спроможних створити умови для реалізації прав і свобод людини через позитивний вплив на формування загальносоціальних гарантій: відсутність об'єктивних перешкод на шляху реалізації різних прав; відсутність суб'єктивних перешкод, що роблять здійснення прав формальним (низький рівень правового мислення); встановлення меж здійснення прав і свобод, їх конкретизація в законодавстві; встановлення процедур, заходів заохочення, стимулювання, пільг для ініціативної реалізації прав та інше [194, с. 224].

Невід'ємним елементом забезпечення будь-якого законного інтересу є наявність процесуальних гарантій, завдяки яким відбувається належна реалізація задоволення законного інтересу особи. Процесуальні гарантії є рушійною силою задоволення законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. До гарантій законних інтересів мають бути віднесені все ті умови, які в тій або іншій мірі забезпечують реалізацію законних інтересів, так або інакше сприяють їй. Під гарантіями розуміються ті конкретні чинники і обставини, які роблять можливою реалізацію інтересу, що охороняється законом, без яких він здійснитися не зможе [96, с. 287-288].

Варто вказати, що у кримінальному процесуальному законі не визначено гарантій реалізації законних інтересів учасників кримінального

судочинства. Вбачається, що забезпечити вчинення правоохоронними органами (в тому числі органами досудового розслідування) активних дій, спрямованих на забезпечення реалізації законних інтересів особи на стадії досудового кримінального провадження під силу тільки суду. Судовий захист законних інтересів є ефективною гарантією реалізації останніх на досудовій стадії кримінального провадження.

І.А. Тітко зауважує, що сам по собі факт визнання соціального блага створює норму-декларацію, яка починає реально діяти лише за умови надання їй чіткого правореалізаційного механізму, першим з елементів якого є наділення носія інтересу відповідними суб'єктивними правами [203, с. 231]. У випадку неможливості реалізувати свої законні інтереси учасники кримінального провадження можуть звертатися до слідчого, прокурора та суду за захистом прагнень, що не суперечать положенням кримінального процесуального законодавства [118, с. 277].

На наше переконання, звернення за захистом законних інтересів до представників сторони обвинувачення (слідчого, дізнавача, прокурора), з огляду на їх процесуальну «зацікавленість», яка має обвинувальний ухил, в більшості випадків буде малоефективним. Спірні ситуації, які розгортаються на стадії досудового кримінального провадження щодо забезпечення законних інтересів осіб мають бути врегульовані безпристрасним арбітром, роль якого має взяти на себе суд.

Судовий захист є необхідною та ефективною гарантією реалізації прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Право громадян на судовий захист закріплено в ст. 10 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої воно знайшло відображення в ст. 55 Конституції України [194, с. 226]. Так, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і

свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [78].

До найбільш ефективних гарантій здійснення законних інтересів необхідно віднести закріплене в законодавстві право суб'єкта правовідношення звертатися до суду за захистом порушеного або оспорюваного права. Природа законних інтересів та існуючі гарантії їх реалізації за певних умов, у разі наявності конкретної сукупності супутніх обставин, дозволяє не просто звертатися в судові інстанції, сподіваючись на випадок, а вже спираючись на можливість захисту і на суб'єктивні права, що кореспондують здійсненню законних інтересів. Звернення до суду за допомогою у реалізації законного інтересу юридично ґрунтується на положеннях чинного законодавства. Поряд із тим тут є певна змістовна логіка: кожен законний інтерес впливає з того чи іншого суб'єктивного права, тобто є його продовженням, «післяправом»; суб'єктивне право охороняється і захищається різноманітними правовими і організаційними гарантіями, в тому числі – правом на звернення до суду; звідси впливає, що на законний інтерес як на «післяправо» розповсюджуються і ці гарантії, хоча і в меншому обсязі. В той же час, суд не може відмовити особі, яка звертається за захистом свого домагання через те, що воно не знайшло прямого віддзеркалення у законодавстві [96, с. 290-291].

Таким чином аналіз вищевикладеного матеріалу дає підстави зробити наступні висновки. Гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні є правове регулювання у кримінальному процесуальному законі порядку судового оскарження рішень, дій або бездіяльності правоохоронних органів (в тому числі органів досудового розслідування), що перешкоджають здійсненню загальних правових прагнень особи на досудовому етапі кримінального провадження.

І.С. Шаповалова, В.В. Рогальська надали визначення ефективності застосування слідчим суддею місцевого загального суду практики ЄСПЛ під час здійснення судового контролю у кримінальному провадженні як

показник його діяльності щодо здатності забезпечити захист прав, свобод і інтересів осіб під час звернення до практики ЄСПЛ при реалізації своїх повноважень у межах здійснення судового контролю у кримінальному провадженні [223, с. 184]. Виходить так, що ефективності застосування прав і законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні залежить від вірного розуміння та відповідно й застосування положень практики ЄСПЛ під час прийняття рішень в рамках судового контролю у досудовому кримінальному провадженні. Буквальне тлумачення слідчими судьями кримінального процесуального закону та формальне посилення у своїх рішеннях на практику ЄСПЛ негативно впливає на ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Процедура судового контролю за дотриманням прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні в окремих випадках виглядає недосконало. Ч. 1 ст. 303 КПК України містить виключний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора які підлягають оскарженню на досудовому кримінальному провадженні. Вбачається, що даний перелік має піддаватись розширеному тлумаченню та передбачати можливість звернення за судовим захистом на стадії досудового кримінального провадження задля забезпечення законних інтересів особи. Необхідність нормативного регулювання процедури судового захисту законних інтересів обумовлюється їхньою юридичною природою, що передбачає зазначеності на дії невизначеного характеру учасників кримінального провадження.

Правозастосовний засіб забезпечення прав і законних інтересів людини проявляється у прийнятті правозастосовних рішень, спрямованих на гарантування прав та законних інтересів людини на досудовому етапі кримінального провадження. Прийняття стороною обвинувачення та судом правозастосовних рішень у досудовому кримінальному провадженні не завжди ефективно забезпечує права і законні інтереси людини.

Це пов'язано з такими факторами як:

1) процесуальна «незацікавленість» сторони обвинувачення належним чином гарантувати права і законні інтереси людини на досудовому етапі кримінального провадження;

2) «застарілі» уявлення слідчих суддів про права і законні інтереси людини, буквальне тлумачення слідчими суддями норм кримінального процесуального закону;

3) складна, заформалізована процедура судового контролю за дотриманням прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального процесу.

Висновки до розділу 1

1. Генезу законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні складають такі періоди: дореволюційний (... - 1917 р.), радянський (1917-1991 рр.), пострадянський (1991-2012 рр.), сучасний (2012-2025 рр.), майбутній (2025 р.-...).

2. Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні – це надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

3. Засоби забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні можна поділити на такі види: доктринальний, нормативний та правозастосовний. Кожен з цих засобів є важливим для ефективного гарантування прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження.

4. Прийняття стороною обвинувачення та судом правозастосовних рішень у досудовому кримінальному провадженні не завжди ефективно забезпечує права і законні інтереси людини. Це пов'язано з такими факторами як: 1) процесуальна «незацікавленість» сторони обвинувачення належним чином гарантувати права і законні інтереси людини на досудовому етапі кримінального провадження; 2) «застарілі» уявлення слідчих суддів про права і законні інтереси людини, буквальне тлумачення слідчими суддями норм кримінального процесуального закону; 3) складна, заформалізована процедура судового контролю за дотриманням прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального процесу.

5. Гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні є правове регулювання у кримінальному процесуальному законі порядку судового оскарження рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення, що перешкоджають здійсненню загальних правових прагнень особи на досудовому етапі кримінального провадження.

Необхідність нормативного регулювання процедури судового захисту законних інтересів обумовлюється їхньою юридичною природою, що передбачає закономочності на дії невизначеного характеру учасників кримінального провадження.

Основні результати розділу опубліковані у працях [121; 123; 128]

РОЗДІЛ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ДОСУДОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Забезпечення прав і законних інтересів людини на початковому етапі досудового кримінального провадження

Успішність розкриття, розслідування та судового розгляду будь-якого кримінального правопорушення багато в чому залежить від правильного професійного процесуального оформлення його початкового етапу, а також виконання завдань кримінального провадження, які властивих цьому етапу [153, с. 93]. Гарантуючи охорону прав людині, держава має дотримуватися балансу, щоб, з одного боку, кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, щоб ніхто не був підданий необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура за умови швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [19, с. 169].

О.В. Одерій відзначає, що ще до початку досудового розслідування з'являється такий суб'єкт кримінального провадження як підозрюваний, який має права та обов'язки, передбачені ст. 42 КПК України. До початку досудового розслідування з'являється також захисник затриманого у випадках, передбачених ч. 1 ст. 208 КПК України (ч.1 ст. 48 КПК України), заявник (ст. 60 КПК України), потерпілий (ч. 2 ст. 55 КПК України), представник потерпілого (ст. 58 КПК України). А в разі оскарження заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником у порядку ст. 303 КПК України бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає в

невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення – слідчий суддя. У разі проведення огляду місця події у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 214 КПК України – слідчий, прокурор, поняті, спеціаліст та інші особи (ст. 237 КПК України). Можна дійти висновку, що процесуальна діяльність у кримінальному провадженні починається не з початку досудового розслідування, а від моменту початку процесуальних дій у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Зазначене не суперечить визначенню терміна «кримінальне провадження», що подано в п.10 ч. 1 ст. 3 КПК, відкриття якого детально регламентовано в Положенні про Єдиний реєстр досудових розслідувань України [139, с. 261].

Так, кожен з учасників кримінального провадження набуває статусу на певному етапі та водночас отримує відповідні гарантії захисту своїх прав. Проте деякі з учасників набувають такого статусу ще до початку досудового розслідування та мають можливість їх застосовувати, на відміну від інших учасників, які можуть застосовувати свої права лише після внесення відомостей до ЄРДР. Керуючись цим принципом, І.Ю. Бабенко гарантії прав людини на досудовому кримінальному провадженні поділяє на такі групи:

1. Гарантії прав людини в кримінальному провадженні до початку досудового розслідування;

2. Гарантії прав людини на стадії досудового розслідування.

Авторка відзначає, що гарантіями прав людини, що функціонують до внесення відомостей до ЄРДР мають бути: процедурна форма, правовий статус, загальні засади судочинства, прокурорський нагляд, судовий та відомчий контроль, юридична відповідальність. При цьому гарантії прав людини в кримінальному провадженні, що реалізуються до початку досудового розслідування, порівняно з гарантіями, що діють на стадії досудового розслідування, є більш спеціальними та використовуються насамперед на стадії досудового розслідування [19, с. 171-173].

На початковому етапі досудового кримінального провадження (до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР) можуть порушуватись різні права і законні інтереси людини, серед яких найбільш значимими, на наше переконання, є: право на ефективне розслідування (право на розумний строк розслідування); право на оскарження рішень, дій, бездіяльності органів досудового розслідування; право на свободу та особисту недоторканність, право на заборону катування. Задля дослідження забезпечення прав і законних інтересів людини на початковому етапі досудового кримінального провадження вважаємо за необхідне акцентувати увагу на таких напрямках:

1. Забезпечення права на ефективне розслідування (права на розумний строк) на початковому етапі досудового кримінального провадження;
2. Особливості забезпечення права на ефективне розслідування (права на розумний строк) на початковому етапі досудового кримінального провадження в умовах воєнного стану;
3. Забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження;
4. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність на початковому етапі досудового кримінального провадження.
5. Забезпечення права на заборону катування під час застосування кримінального процесуального затримання.

Розглянемо кожен з таких напрямів більш детальноше.

1. Забезпечення права на ефективне розслідування (права на розумний строк) на початковому етапі досудового кримінального провадження. Недосконалість правової регламентації процедури початку досудового розслідування є причиною систематичних порушень прав людини на ефективне початкове розслідування. Така дефектність нормативної регламентації має наслідком невнесення або несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, що

негативно впливає на ефективність досудового розслідування у цілому. Останнє суттєво ускладнює здійснення оперативного (швидкого) розслідування кримінальних правопорушень вже на початковому етапі. Оцінювання фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення на підставі внутрішнього переконання представників сторони обвинувачення нерідко призводить до бездіяльності щодо невнесення відповідних відомостей до ЄРДР. З огляду на це, потерпілі вимушені використовувати процедуру оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування, яка в свою чергу також має недоліки правового регулювання, що обумовлюють порушення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Цим пояснюється актуальність даної проблематики у контексті забезпечення прав і законних інтересів людини на початковому етапі досудового кримінального провадження.

Наразі залишається актуальним дослідження окремих аспектів забезпечення права на ефективне розслідування саме на початковому етапі досудового кримінального провадження. Крім того, на сьогоднішній день малодослідженим є питання щодо особливостей початку досудового розслідування в умовах воєнного стану. З огляду на вищевказане вважаємо за необхідне дослідити питання щодо забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Задля цього необхідно визначити проблеми забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження та на основі аналізу чинного законодавства та наукової літератури запропонувати шляхи їх вирішення.

Відповідно до ст. 13 ЄКПЛ кожен, чиї права та свободи, визнані в Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [76].

Ефективність досудового розслідування є кумулятивною категорією. У цільовому аспекті ефективність досудового розслідування – це досягнення прогнозованого результату (підсумкового процесуального рішення у досудовому кримінальному провадженні, і досягнення цього результату має бути забезпечено умовами законності та пропорційності обмеження прав людини); в якісному аспекті вона проявляється у дотриманні конвенційних і вимог кримінального процесуального законодавства; в аксіологічному аспекті вона полягає в оцінці необхідності у демократичному суспільстві та пропорційності обмеження прав людини у кримінальному провадженні [214, с. 172]. Тобто, ефективність розслідування є багатогранною категорією, яка поєднує у собі як досягнення очікуваного результату, так і умови його досягнення (законність, пропорційність обмеження прав і свобод людини тощо). При цьому вбачається, що саме по собі досягнення очікуваного результату на стадії досудового розслідування без дотримання вищевказаних умов є нікчемним.

Крім змістовного наповнення ефективності важливе значення мають критерії, за якими визначається ефективність певного явища. Наприклад, критеріями визначення ефективності розслідування заяв про жорстоке поводження є його незалежність і безсторонність, ретельність, невідкладність, компетентність, залучення потерпілих і контроль громадськості [106, с. 110-111]. Аналізуючи ефективність розслідування скарг на жорстоке поводження у світлі практики ЄСПЛ, О.М Кучів зазначає, що у разі, коли особа подає обґрунтовану скаргу на жорстоке поводження, офіційне розслідування її повинно відповідати мінімальним критеріям ефективності – бути незалежним, неупередженим, ретельним, невідкладним та здійснюватися із залученням потерпілих та контролю громадськості. Тільки за умови дотримання таких критеріїв позитивний обов'язок держави щодо проведення ефективного офіційного розслідування за ст. 3 ЄКПЛ вважатиметься виконаним, а процесуальний аспект цієї статті – дотриманим [92, с. 30]. На наше переконання, більшість вищевказаних критеріїв є

прийнятним до будь-якого виду розслідування вчинення кримінальних правопорушень.

Досудове розслідування є стадією кримінального процесу, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження [83]. Чинне кримінальне процесуальне законодавство України передбачає, що відомості про кримінальне правопорушення, які містяться у будь-якій заяві, будь-якому повідомленні, за безпосереднього виявлення слідчим, прокурором ознак злочину повинні безальтернативно вноситись до ЄРДР і за цим фактом повинно розпочинатися досудове розслідування [198, с. 285].

Початок кримінального провадження є комплексом кримінальних процесуальних норм, які потребують особливої уваги з боку законодавця. Зазначена позиція є очевидною, оскільки саме ці норми фактично формують базисні аспекти всього кримінального провадження та мають визначальний вплив на всіх його стадіях. Ураховуючи це, удосконалення процесуальних положень, які фактично формують початковий етап кримінального провадження, позитивним чином вплине на виконання завдань кримінального провадження, визначених законодавцем [147, с. 58].

Вимога щодо «автоматичного» початку досудового розслідування та обов'язок внесення відомостей до ЄРДР була однією із новел КПК України 2012 року та спрямована на забезпечення прав потерпілих, є гарантією від приховування фактів кримінальних правопорушень та безпідставної відмови від початку кримінального провадження [48, с. 7]. Вищезгаданий обов'язок слідчого або прокурора не вимагає оцінки цими суб'єктами такої заяви (повідомлення) на предмет наявності ознак складу злочину для того, щоб учинити процесуальну дію, яка полягає у внесенні відомостей про

кримінальне правопорушення до ЄРДР. Наведене підтверджується імперативними положеннями ч. 4 ст.214 КПК України, згідно з якою відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається [211].

На початковому етапі процесу доказування вся інформація, яка знаходиться в орбіті слідства і має значення для вирішення питання про винність підозрюваного має не достовірний, а швидше ймовірний характер, і тільки в процесі розслідування ці ймовірні знання повинні перетворитися на достовірні. На підтвердження цього положення можна навести приклади ситуацій, коли в заяві фізичної або юридичної особи повідомлено про певне кримінальне правопорушення, проте пізніше це повідомлення не підтверджується. Водночас, зустрічаються й ситуації, де навпаки – у повідомленнях недостатньо даних, які свідчать про ознаки злочину. І якщо в першому випадку ситуація є зрозумілою, то в другому, виходячи з положень ст. 214 КПК України та їх криміналістичного розуміння, слідчий теоретично має наступну альтернативу: а) невідкладно внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування, під час якого і з'ясується його обґрунтованість або безпідставність; б) передбачений ст. 214 КПК України час (а це 24 години, які починають спливати з моменту надходження інформації), використати для доповнення первинного матеріалу задля встановлення ознак кримінально-караного діяння, характеру й розміру шкоди, і вже за наявними результатами (тобто підставами) прийняти більш виважене рішення про початок кримінального провадження або відмовити в провадженні. Проте юридичного (насамперед, кримінально-процесуального) інструментарію для такої діяльності слідчий практично позбавлений [26, с. 27-28].

Чинний КПК України скасував практику проведення тривалої попередньої перевірки заяв і повідомлень про злочини, а також необхідність ухвалення процесуального рішення у вигляді постанови про початок досудового розслідування (порушення кримінальної справи) [30, с. 214].

Однак нормативні положення ст. 214 КПК України, що регулюють початок досудового розслідування, дозволяють слідчому, прокурору упродовж 24 годин не вносити до ЄРДР відомості про кримінальне правопорушення, що отримані із заяви, повідомлення або з іншого джерела. Зміст предмету регулювання ст. 214 КПК України не відповідає змісту предмету регулювання європейських стандартів у частині ефективного офіційного розслідування після отримання відомостей про вчинене кримінальне правопорушення [118, с. 83].

О.В. Одерій відмічає, що фактично суттєво зменшується можливість слідчим, прокурором за такий короткий час прийняти обґрунтоване рішення щодо початку досудового розслідування, а ризик його почати (досудове розслідування) без достатніх на то підстав (або при наявності у заяві свідомо неправдивих відомостей) – збільшується. Не можна оминати й проблему, пов'язану із тим, що одночасно із внесенням відповідних відомостей до ЄРДР у п. 5 ч. 4 ст. 214 КПК України законодавець зобов'язує внести відомості про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті Закону України про кримінальну відповідальність, що іноді зробити дуже складно. Зокрема, із заяви або повідомлення випливає, що вчинено не кримінальне правопорушення, а відбулася певна подія, яку заявник вважає злочином [138, с. 180-181].

М.А. Погорецький визначає привід для початку досудового розслідування як передбачений кримінально-процесуальним законом акт вольової дії особи, адресований уповноваженим суб'єктам кримінального провадження, чи вольовий акт уповноваженого суб'єкту, спрямований на реалізацію ним своїх повноважень, що є юридичним фактом, у результаті якого уповноважений суб'єкт кримінального провадження отримує відомості про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, що є підставами для формування у нього внутрішнього переконання для внесення таких відомостей до ЄРДР та про необхідність початку досудового розслідування. Привід до початку досудового

розслідування має правове значення лише в єдності з підставами. В чинному КПК України на відміну від КПК України 1960 р. (ч. 1 ст. 94) немає прямої вказівки на підстави для початку досудового провадження. Лише в ст. ч. 6 ст. 214 КПК України говориться про те, що слідчий наряду з іншими відомостями, встановленими ч. 5 цієї статті повинен у письмовій формі повідомити прокурора про підставу для початку досудового розслідування. Водночас результати аналізу ст. 214 чинного КПК України дають можливість зробити висновок, що така підстава вказана в ч. 1 цієї статті, а саме – обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [153, с. 96].

І.Ю. Бабенко вказує, що мінімальний стандарт доведення наявності ознак чи окремих елементів складу злочину для початку досудового розслідування умисно завищується, унаслідок чого відповідні відомості не вносяться до ЄРДР, а людина позбавляється права на розслідування своєї справи, доступ до правосуддя та компенсацію завданої шкоди. Авторка зазначає, що після прийняття заяви або повідомлення про вчинений злочин співробітники правоохоронних органів не можуть здійснити їх ретельну та всебічну перевірку, оскільки до початку досудового розслідування вони обмежені строком та засобами кримінальної процесуальної діяльності. Дослідниця вважає, що усунення цього недоліку має відбуватися через ліквідацію процедури перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення до початку досудового розслідування [21, с. 8].

Подібну тезу висловлює й Т.О. Лоскутов зазначивши, що у разі невнесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення протягом 24 годин про жодну ефективність (ретельність та швидкість) початкового досудового розслідування йтися не може, оскільки органи досудового розслідування обмежені у використанні кримінальних процесуальних засобів доказування. Вони, відповідно до норм КПК України, позбавлені можливості проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, крім огляду місця події. Це унеможлиблює повноцінне виявлення, збирання та перевірку інформації

щодо кримінального правопорушення. Науковець підкреслює, що такий обмежений режим розслідування може продовжуватися аж до доби [118, с. 84].

Отже, проблемою забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження є невнесення або несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Це унеможлиблює або значно ускладнює проведення швидкого (оперативного) та результативного розслідування на початку досудового кримінального провадження, внаслідок чого може втрачатися важлива доказова інформація про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Причиною порушення права людини на ефективне початкове розслідування є, насамперед, недосконала правова регламентація процедури початку досудового розслідування, що містить можливість не об'єктивного «фільтрування» джерел інформації на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення. Здійснюваний співробітником правоохоронного органу на підставі законодавчих оціночних термінів суб'єктивний аналіз фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення часто призводить до бездіяльності дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення необхідних даних до ЄРДР. В результаті такої бездіяльності порушується право людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження.

Існування процедури оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР не може належним чином забезпечити право людини на ефективне розслідування на початку досудового кримінального провадження, оскільки реалізація вказаного виду оскарження пов'язана з витратами часу, що є вкрай необхідним для проведення невідкладних початкових процесуальних дій відразу після надходження інформації про вчинене кримінальне правопорушення. Проблематика забезпечення права на оскарження рішень,

дій чи бездіяльності органів досудового розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження буде розглядатись на наступних сторінках даного дослідження.

Крім того, в межах даного підрозділу дослідження доцільно зупинитися на питанні забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження в умовах воєнного стану.

2. Особливості забезпечення права на ефективне розслідування (права на розумний строк) на початковому етапі досудового кримінального провадження в умовах воєнного стану. Дієвість кримінального провадження під час правового режиму воєнного стану залежить від якості процесуальних норм, що регулюють особливості такого провадження. Проведення бойових дій ускладнює використання «звичайних» форм фіксування кримінального провадження [116, с. 341]. Попри величезні труднощі у розслідуваннях, адже на території України досі тривають бойові дії і є постійний ризик для життя слідчих, прокурорів, потерпілих, свідків, інших учасників і не учасників кримінального провадження, залишаються чинними вимоги стосовно ефективності розслідування, які є загальновизнаними на рівні практики ЄСПЛ [214, с. 157].

Т.Г. Фоміна, В.В. Рогальська відзначають, що право на затримання особи в умовах воєнного стану, як і в мирний час, надано уповноваженій службовій особі, тобто особі, якій законом надано право здійснювати затримання, зокрема, співробітникам Служби безпеки України; військовослужбовцям, а також працівникам Державної прикордонної служби України; військовослужбовцям Національної гвардії України; поліцейським; працівникам НАБУ; уповноваженим посадовим особам ДБР та іншим. В умовах дії воєнного стану також діють нормативно-правові акти, які додатково визначають процедуру встановлення заходів, пов'язаних із обмеженням свободи пересування громадян. Перелік підстав для затримання в умовах воєнного стану, порівняно із мирним часом, є розширеним, оскільки

законодавчо встановлена можливість затримувати особу не лише з підстав визначених у ст. 208 КПК України, а й у випадках, коли є підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні фактично будь-якого виду злочину. Доведено, що застосування даних нормативних присів обумовлено дією воєнного стану і відповідно моментом і обставинами вчинення злочину. Така підстава, зокрема, може бути покладена в обґрунтування затримання особи, підозрюваної у колабораційній діяльності, порушенні законів та звичаїв війни, створенні не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а також «невоєнних злочинів» тощо [217, с. 375]. Щодо суб'єктного складу службових осіб, уповноважених на здійснення кримінального процесуального затримання, то тут суттєвих змін не відбулося. Суттєвим, у даному контексті, є розширення умов для застосування затримання, тобто можливість здійснювати затримання поза судовим рішенням без прив'язки до часу вчинення кримінального правопорушення. Вважається, що з однієї сторони, такі «міри» є вимушеними з огляду на «виключні» умови досудового кримінального провадження, однак з іншої сторони, такі розширені умови негативно впливають на рівень забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні і як наслідок на ефективність досудової діяльності в цілому.

Відповідно до ст. 615 КПК України у разі введення воєнного стану та якщо відсутня технічна можливість доступу до ЄРДР – рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова. У невідкладних випадках до винесення постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду). Відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР, вносяться до нього за першої можливості, а процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою

технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин [83]. Аналізуючи дані положення Т.О. Лоскутов вказав, що наведений спосіб правової регламентації фіксування рішення про початок кримінального провадження під час воєнного стану є недосконалим, бо вищевказані процесуальні норми можуть негативно впливати на ефективність кримінального провадження на початковому етапі розслідування. Це може виявлятися у тому, що в умовах дії режиму воєнного стану, під час здійснення бойових дій, суб'єкти кримінального процесу можуть бути позбавлені фізичної можливості оформлювати постанову про початок досудового розслідування або вносити (у випадку технічної можливості) відповідні відомості до ЄРДР. У зв'язку з цим, дізнавач, слідчий, прокурор будуть суттєво обмежені у здійсненні кримінальної процесуальної діяльності [16, с. 341].

Досліджуючи правове регулювання строків досудового розслідування в умовах воєнного стану Т.О. Лоскутов зауважив, що для вдосконалення законодавчого регулювання строків досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану необхідно регламентувати винятково розумний строк для проведення досудового розслідування. Такий строк дозволить визначати ефективність досудового розслідування в умовах бойових дій шляхом урахування конкретних обставин здійснення кримінального провадження. Недоліки правової регламентації строків досудового розслідування в період воєнного стану обумовлюють ризик зниження ефективності досудового розслідування та необхідність виконання формальних, «письмових» процедур [115, с. 16]. При здійсненні розслідування в умовах воєнного стану дотримання принципу розумності (у прийнятті рішенні, фіксації процесуальних дій тощо) дорівнює підвищенню ефективності досудового розслідування як процесуальної діяльності у цілому.

У період воєнного стану правова регламентація фіксування рішення про початок досудового розслідування шляхом складання постанови є зайвою, оскільки зазначена формальність, навіть постфактум передбачає невиправдане витрачення ресурсів органів досудового розслідування. Фіксування паперовим документом рішення про початок досудового розслідування не впливає на забезпечення прав і свобод людини, а лише ускладнює оперативне викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення. На думку Т.О. Лоскутова найкращим способом правової регламентації фіксації початку досудового розслідування в період дії воєнного стану є законодавча вказівка на початок першої кримінальної процесуальної дії у зв'язку із надходженням (виявленням) відомостей про вчинене кримінальне правопорушення. При цьому КПК України не повинен містити нормативних приписів щодо будь-якої формальної (паперової, електронної) фіксації рішення про початок досудового розслідування [116, с. 342]. З такими пропозиціями ми погоджуємось та повністю підтримуємо.

Вважаємо, що в умовах воєнного стану вимога щодо складання постанови про початок досудового розслідування відразу після закінчення огляду місця події може гальмувати початкове розслідування та відповідно знижувати його ефективність. У ході проведення анкетування, більшість слідчих Національної поліції (59,9 %) та прокурорів (64,7 %) підтвердили, що нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану відразу після закінчення місця події може негативно впливати на ефективність досудового кримінального провадження (Додатки А, Б).

З метою гарантування права людини на ефективне початкове розслідування в обстановці воєнного стану альтернатива внесенню відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР має врегульовуватися у більш гнучкий спосіб, аніж обов'язкове винесення

постанови щодо початку досудового розслідування негайно після завершення огляду місця події.

У зв'язку з вищезазначеним пропонуємо у ст. 615 КПК України внести наступні зміни: у абзаці 1 пункту 1 частини 1 слово «невідкладно» замінити словами «в розумний строк». Відсутність вимоги невідкладності щодо складання паперової постанови про початок досудового кримінального провадження має позитивно вплинути на ефективність розслідування в умовах воєнного стану.

Правова регламентація початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану не сприяє забезпеченню права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Оскільки нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування відразу після закінчення огляду місця події може гальмувати початкове розслідування та знижувати ефективність останнього в умовах воєнного стану.

З метою гарантування права людини на ефективне початкове розслідування в обстановці воєнного стану альтернатива внесенню відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР має врегульовуватися у більш гнучкий спосіб, ніж обов'язкове винесення постанови щодо початку досудового розслідування негайно після завершення огляду місця події. Менш категорична альтернатива початку досудового розслідування в період воєнного стану дозволить враховувати конкретну ситуацію початкового розслідування під час здійснення бойових дій, що позитивно відобразатиметься на ефективності всього досудового кримінального провадження.

3. Забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Продовжуючи дослідження теми варто звернути увагу на недосконалість правозастосовної практики у частині

оцінки обставин кримінального правопорушення (наприклад, викладених у відповідній заяві) на предмет ознак кримінального правопорушення. Так, І.Ю. Бабенко пише, що у разі звернення заявника чи потерпілого із приводу вчинення неочевидного злочину органи досудового розслідування переважно не на користь постраждалої особи вирішують питання про наявність або відсутність ознак чи елементів складу кримінального правопорушення. У результаті такої упередженої кримінально-правової оцінки фактичних відомостей співробітники правоохоронних органів не фіксують та не перевіряють одержану інформацію про скоєний злочин. Це свідчить про обмеження права людини на ефективне розслідування, доступ до суду та відшкодування завданої шкоди [21, с. 7]. Вищевказаний приклад поведінки представників сторони обвинувачення суперечить вимогам ст. 214 КПК України, оскільки в даному випадку перевірка фактичних відомостей, викладених у заяві, має відбуватись вже в межах стадії досудового розслідування.

Як було відмічено, одним із чинників, який негативно впливає на ефективність початкового етапу розслідування є невнесення або ж несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Як наслідок, втрачається цінний час та відповідно доказова інформація щодо вчиненого правопорушення. Відповідно до чинного кримінального процесуального закону бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення може бути оскаржена. Однак чинна регламентація процедури оскарження та порядку розгляду такої скарги є недосконалою.

При розгляді даної проблематики науковий інтерес мають результати дослідження А.Б. Степанова, який виокремив причини, які на думку автора призводять до порушення (невиконання) вимог ст. 214 КПК України. Серед них дослідник виокремлює:

1. Причини об'єктивні: заявники та потерпілі в переважній більшості випадків є юридично необізнаними, а отже вони не завжди можуть правильно оцінювати дії або події з погляду їх відповідності до положень КК України і, вважаючи те чи інше діяння злочинним, можуть добросовісно помилятися. Яскравим прикладом такої ситуації є заяви про шахрайство, в яких здебільшого мова йде про неповернення боргу. Крім цього, непоодинокими є випадки, коли заявники усвідомлюють цивільно-правовий характер відносин з псевдоправопорушником, але вважають, що страх перед кримінальною відповідальністю змусить боржника якнайшвидше повернути борг. Зрозуміло, що системний аналіз ст.ст. 25, 36, 40 та 214 КПК дозволяє зробити висновок, що до ЄРДР повинні вноситися лише відомості про вчинене кримінальне правопорушення. Автор вважає, що без попереднього фільтру, який би дозволяв відмежувати заяви (повідомлення) про дійсно вчинені кримінальні правопорушення від інших, все-таки не обійтися [198, с. 286].

В.М. Бесчастний, О.В. Одерій пишуть, що з ліквідацією стадії порушення кримінальної справи значно збільшилося навантаження на слідчих, бо серед іншого, усунуто своєрідний фільтр, що відсіває інформацію про дії, які не містять ознак злочину або, через зазначені в законі умови, не підлягають переслідуванню у кримінальному порядку, а це однаково важливо як для забезпечення прав та законних інтересів громадян, так і для запобігання злочинам [26, с. 27].

2. Причини суб'єктивні: сюди варто віднести велику завантаженість слідчих та прокурорів та окремі аспекти правозастосовної практики, відповідно до яких закриття кримінального провадження на досудовому розслідуванні, як і за часів дії старого кримінального процесуального законодавства, розцінюється як брак в роботі. З огляду на це, уповноважені службові особи в першу чергу оцінюють перспективу матеріалів і за відсутності такої намагаються не розпочинати розслідування.

3. Причини організаційного характеру. Під час розгляду скарг у слідчого судді на бездіяльність, пов'язану з невнесенням відомостей до ЄРДР, прокурори досить часто не заперечують проти задоволення скарги. Справа в тому, що прокурори до розгляду скарги не мали інформації про подані заяви в порядку ст. 214 КПК України, а ознайомившись з ними, вбачають, що вимоги скаржника є обґрунтованими. Серед іншого автор зауважує, що за чинним КПК України слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості. Таким чином, керівник органу прокуратури має інформацію лише про розпочаті досудові розслідування, не маючи уявлення про увесь масив заяв та повідомлень, які надходять до органів правопорядку. Проведені прокуратурою перевірки показують, що розрив часу між прийомом заяви та повідомлень і отриманням їх слідчим сягає від декількох годин до декількох діб, особливо, якщо така заява прийнята вночі, напередодні вихідних чи святкових днів.

4. Причини нормативного врегулювання [198, с. 286-291].

Окремі дослідники вказують, що наявність певних «процесуальних фільтрів» є необхідністю. Так, В.В Михайленко пише, що відсутність у КПК України процесуальних фільтрів, які б унеможливлювали повторні однакові скарги, зумовлює те, що гіперактивні заявники одні й ті самі заяви про вчинення кримінального правопорушення і, відповідно, скарги на бездіяльність направляють по декілька разів, змінюючи лише дату їх подання [134]. Така точка зору виглядає прийнятною однак, вбачається, що наявність таких перепон на законодавчому рівні може обмежувати доступ окремих осіб до правосуддя.

У своїх рішеннях ЄСПЛ стверджує, що сам факт відмови слідчого органу розпочати кримінальне розслідування за достовірними твердженнями, які підпадають під дію статей 2 і 3 ЄКПЛ, може свідчити про невиконання державою свого зобов'язання щодо проведення ефективного розслідування

[7]. Таким чином, маючи на меті запровадження універсальної норми щодо початку досудового розслідування, слід уникати застосування будь-яких фільтрів, оскільки останні залишатимуться підґрунтям для зловживань та оціночного фільтрування інформації.

Уявляється, що першочерговою причиною порушення права особи на ефективне розслідування вже на початковій стадії є недосконалість правового унормування порядку початку досудового розслідування. Чинна регламентація надає можливості до необ'єктивного фільтрування джерел інформації на предмет ознак кримінального правопорушення. Суб'єктивний аналіз фактичних даних, викладених у заяві призводить до найбільш вигідної моделі поведінки для представників сторони обвинувачення (бездіяльності, яка фактично проявляється у відмові особі розпочати досудове розслідування).

Д.О. Пилипенко, аналізуючи процесуальний механізм оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених державою осіб, які здійснюють кримінальне провадження вказав, що дане питання потребує окремої уваги з боку законодавця. Належна нормативна регламентація цього механізму неодмінно забезпечуватиме дотримання конституційного права громадян на оскарження результатів діяльності або бездіяльності представників державної влади. На даний час відображений у чинному кримінальному процесуальному законі порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених представників держави під час стадії досудового розслідування, в цілому є достатньо визначеним та дієвим. Разом з тим окремим вектором подальшого дослідження цього процесуального механізму слід визначити комплекс правових засад, які фактично його визначають та утворюють належне підґрунтя для поліпшення нормативної регламентації порядку оскарження уповноважених представників держави під час стадії досудового розслідування. Крім цього також окремим напрямом подальшого удосконалення механізму оскарження є належна кореляція текстуального змісту процесуальних норм у контексті їх узгодженості визначення переліку

учасників кримінального провадження, а саме представників сторони обвинувачення рішення, дії чи бездіяльність яких можуть бути оскаржені під час стадії досудового розслідування [148, с. 93]. Чинний кримінальний процесуальний закон містить виключний перелік обставин, які можуть бути оскаржені і розглянуті у ході досудового кримінального провадження. Вбачається, що задля задоволення законних інтересів людини у ході досудового кримінального провадження, перелік рішень, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора має бути відкритим та піддаватись широкому тлумаченню.

Судова практика розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора щодо початку досудового розслідування свідчить, що слідчі судді під час розгляду таких скарг виходять з того, що згідно ст. 303 КПК України на досудовому провадженні серед інших може бути оскаржена бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після одержання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення [30, с. 215]. Відповідно до КПК України особа має право подати таку скаргу протягом десяти днів з моменту бездіяльності [83]. А.Б. Степанов вказує, що у разі пропуску десятиденного строку на оскарження особа, яка подала скаргу, повинна порушити питання про його поновлення. Автор підкреслює, що бездіяльність є триваючим процесом. Визначити початковий момент бездіяльності неможливо [198, с. 291]. Відповідно до ч. 2 ст. 305 КПК України слідчий, дізнавач чи прокурор можуть самостійно припинити бездіяльність, яка оскаржується, що тягне за собою закриття провадження за скаргу [83]. Однак слідчі та прокурори майже не застосовують вищевказані положення навіть тоді, коли вони вбачають скаргу обґрунтованою. Поясненням цьому може слугувати те, що до ЄРДР вносяться відомості про дату надходження заяви і автоматично фіксується дата внесення інформації. Оскільки строк в 24 години, передбачений ч. 1 ст. 214 КПК України є абсолютно визначеним та продовженню не підлягає, то будь-яке внесення

відомостей до ЄРДР після його закінчення може розцінюватися як порушення закону. Задля уникнення такого порушення прокурори чекають постановлення ухвали слідчого судді (у зв'язку з перевантаженістю слідчих суддів розгляд скарг триває довше, ніж це передбачено у ч. 2 ст. 306 КПК України) і вже на її підставі вносять відомості до ЄРДР. А.Б. Степанов вважає такий підхід надто формалістським, адже своєчасний початок досудового розслідування – основна запорука його успішного закінчення [198, с. 292].

Чинний КПК України не передбачає прокурорського контролю на цій стадії «внесення заяви до ЄРДР», а заявник у разі непогодження з бездіяльністю органу правопорядку має право оскаржувати таку бездіяльність лише до слідчого судді. Дослідниками пропонується створення опції оскарження такої бездіяльності прокурору. Це могло б частково зменшити проблему перевантаження слідчих суддів подібними скаргами [66, с. 8].

Існує схожа думка, що позовну (за скаргою) судову перевірку обґрунтованості невнесення відомостей про злочин до ЄРДР не можна визнати достатньою для ефективного забезпечення прав людини. Вона має доповнюватися автоматичною (незалежно від подання скарги або звернення) прокурорською перевіркою підстав для прийняття рішення про невнесення відомостей до ЄРДР. Для цього треба розширити повноваження прокурора стосовно нагляду за законністю прийняття рішення про початок досудового розслідування шляхом унесення змін та доповнень до ч. 2 ст. 36 та ч. 6 ст. 214 КПК України [21, с. 8]. Підтримуючи останню позицію, необхідно зауважити, що прокурорську перевірку підстав для прийняття рішення про невнесення відомостей до ЄРДР не можна буде вважати неупередженою, оскільки прокурор є представником сторони обвинувачення, та переслідує такий же інтерес у кримінальному провадженні як і органи досудового розслідування. До того ж чинне правове регулювання початку досудового

розслідування все ще допускає суб'єктивний аналіз фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення.

В.В. Михайленко пише, що слідчий суддя не є статистом у кримінальному провадженні, а прийняті ним рішення є результатом інтелектуальної діяльності на підставі оцінки представлених йому відомостей з точки зору права і кримінального процесуального закону. Отже, розгляд скарг на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення в порядку п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України, обумовлює необхідність дослідження самої заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення на предмет того, чи може воно бути підставою для порушення кримінального провадження. В іншому випадку слідчий суддя виконував би абсолютно формальну функцію судового примусу уповноважених осіб вносити до реєстру всі без виключення заяви і повідомлення, які ними отримуються [134]. Варто зауважити, що при повноцінному функціонуванні «автоматичного» початку досудового розслідування (при якому відсутній інститут дослідчої перевірки) популярність процедури звернення зі скаргою до слідчого судді щодо бездіяльності представників сторони обвинувачення значно зменшиться. За таких умов розслідування будуть розпочинатись без вагань, а звернення до слідчого судді з відповідними скаргами стануть скоріше виключеннями, ніж правилом.

Таким чином, існування процедури оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР не може належним чином забезпечити право людини на ефективне розслідування на початку досудового кримінального провадження, тому що реалізація вказаного виду оскарження пов'язана з витратами часу. Для удосконалення забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження пропонуємо внести зміни до норм кримінального

процесуального закону в частині правового регулювання початку досудового розслідування та оскарження бездіяльності щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Зокрема, слід унормувати:

1) «автоматичний» початок досудового розслідування, що виключає будь-яку суб'єктивну оцінку фактичних даних на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення;

2) обов'язок суб'єктів кримінального процесу негайно розпочати розслідування у випадку подання (а не завершення розгляду) скарги на бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних даних до ЄРДР.

4. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність на початковому етапі досудового кримінального провадження. В рамках даного підрозділу вважаємо за необхідне звернути увагу на окремі аспекти забезпечення права на свободу на етапі досудового кримінального провадження. Право особи на свободу та особисту недоторканність може обмежуватись на початковому етапі досудового кримінального провадження унаслідок застосування кримінального процесуального затримання.

Правову основу забезпечення права на свободу й особисту недоторканність у кримінальному провадженні становлять Конституція України, КПК України, Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та інші нормативно-правові акти. Право на свободу і особисту недоторканність закріплено як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях, однак таке закріплення (декларування) само по собі ще не здатне забезпечити реальну можливість реалізації цього права у тому чи іншому кримінальному провадженні. Для того, щоб забезпечити дієвий механізм реалізації права особи на свободу і особисту недоторканність у законодавстві повинна існувати чітка система гарантій, які покликані запобігати безпідставному втручанням органів, що здійснюють кримінальне провадження, у сферу дії

даного права, не допускати його обмеження інакше, ніж на підставах і в порядку, передбаченому законом [70, с. 208].

Складовими структури гарантій забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні є: безпосередньо наявність права на свободу та особисту недоторканність; процесуальна форма самого кримінального провадження, що включає можливість законного обмеження права на свободу та особисту недоторканність; а також процесуальні санкції, які застосовуються при порушенні чи невиконанні обов'язків органу, який здійснює кримінальне провадження, щодо існуючого порядку арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину [70, с. 217].

Гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні являються не лише юридичним, а й політичним явищем, оскільки безпосередньо служать показником рівня законності й дотримання прав людини, що свого роду є показником рівня демократії в державі в цілому, і в кримінальному судочинстві зокрема. Гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні носять загальний характер, оскільки питання про існування гарантій повинно вирішуватись незалежно від конкретних обставин конкретної справи, адже відповідно як до міжнародно-правових актів, так і національного законодавства кожна особа має право на свободу та особисту недоторканність і це право не може бути обмежене не інакше як на підставі закону. Вони закріплюються як в нормах міжнародного права, так і в ряді норм національного кримінально-процесуального права та є такими, які спрямовані на забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні [152, с. 84].

Право на свободу та особисту недоторканність на міжнародному рівні закріплено Загальною декларацією прав людини та в ЄКПЛ. Згідно зі статтею 9 Загальної декларації прав людини, ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання. У частині другій статті 29 цієї ж декларації

зазначено, що в разі здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати таких обмежень, які встановлені законом, і виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших осіб, а також забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [63].

Відповідно до статті 5 ЄКПЛ, кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. У цьому аспекті ЄКПЛ відсилає до норм національного законодавства та встановлює зобов'язання забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм законодавства, але вона також вимагає, щоб при будь-якому позбавленні свободи забезпечувалася мета її статті 5, зокрема захист осіб від свавілля. Основна мета статті 5 ЄКПЛ полягає у попередженні безпідставного чи необґрунтованого позбавлення волі. Право на свободу та особисту недоторканність має першочергове значення в демократичному суспільстві [65, с. 38].

Відповідно до ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Жодна особа не може бути заарештована чи триматись під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Тримання особи під вартою, як тимчасовий запобіжний захід (кримінальне процесуальне затримання) може застосовуватись у разі нагальної необхідності виключно з метою запобігти злочині чи його перепинити [78].

Представники сторони обвинувачення зобов'язані під час інформування затриманої особи про підстави її затримання дотримуватися певних вимог, а саме: бути проактивними; здійснювати таке інформування негайно; інформувати особу про підстави затримання зрозумілою для неї мовою (ст. 29 Конституції України, ч.ч. 4, 5 ст. 208 КПК, ч. 3 ст. 212 КПК) [185, с. 268-269]. Особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину, може

вважатися «обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення» і вимагати захисту за статтею 6 ЄКПЛ [176].

Факт затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення фіксується у відповідному протоколі. О.П. Бойко, В.В. Рогальська відзначають, що викладені у протоколі затримання обставини вказують на правомірність затримання. Протокол затримання містить підстави для затримання, зафіксований час фактичного затримання, який не тільки є початком обчислення строку тримання під вартою, а й у подальшому зараховується судом у строк покарання. З цієї причини протокол затримання повинен складатись саме уповноваженою службовою особою, яка здійснила фактичне затримання та в повному обсязі володіє відомостями про всі обставини затримання [28, с. 333].

Вищезгадані підстави для кримінального процесуального затримання, передбачені у Основному Законі, є «класичними» та відповідають загальноприйнятій концепції затримання особи на стадії досудового розслідування (таке затримання відбувається із застосуванням параметрів безпосередності/щойності). Пп. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України передбачають підстави для застосування «класичного» затримання та відповідають вищевказаним конституційним положенням. Однак, у ст. 208 КПК України передбачені підстави для застосування кримінального процесуального затримання, які, як нам видається, не в повній мірі відповідають положенням Конституції України (пп. 3, 4 ч. 1, ч. 2 ст. 208 КПК України). Такі підстави дозволяють застосовувати затримання без просторово-часової прив'язки до вчинення кримінального правопорушення (поза вимогою параметрів безпосередності/щойності).

Наявність у кримінальному процесуальному законі таких виключень пов'язано з тим, що при «класичній» концепції затримання здійснити останнє неможливо при спливу значного часу з моменту вчинення правопорушення. У зв'язку з цим, у правозастосовників на практиці виникають складнощі при здійсненні затримання не відразу після вчинення правопорушення, а

отримання санкції суду на здійснення затримання вимагає використання значного проміжку часу та процесуальних ресурсів.

Д.В. Лазарева у своєму монографічному дослідженні вказує, що затримання особи у позаордерному порядку з виключних підстав вступає у протиріччя із засадами здійснення кримінального провадження та правилами застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Внесення до кримінального процесуального закону виключення з загальних правил затримання має негативним наслідком те, що закон втрачає свою універсальність і нормативність, тому загальноприйняті правила перетворюються на сукупність виключень з них. Керуючись подібною логікою, можна до безкінечності доповнювати КПК України додатковими підставами для затримання стосовно різних категорій кримінальних проваджень. Але не можна пристосовувати кримінальні процесуальні норми під певні ситуації, оскільки тоді закон втрачає свою універсальність і нормативність. Саме тому, авторка вважає, що доповнення ч.1 ст.208 КПК України пунктом 3 було недоречним, а тому зазначена норма має бути скасована [93, с. 74].

В.І Фаринник, І.В. Тарасова пропонують запозичити окремі положення КПК 1960 р., та запровадити можливість здійснювати затримання без прив'язки до часу вчинення правопорушення [213, с. 88; 199, с. 111]. З однієї сторони таке нововведення зміцнить позиції сторони обвинувачення та у законодавця зникне необхідність внесенні «виключень» до підстав затримання. Однак з іншої сторони, це буде суттєвим підґрунтям для зловживань зі сторони органів кримінального переслідування.

Т.О. Лоскутов частково підтримує вищевказану позицію, однак влучно зауважує, що у разі запровадження таких нових (розширених) підстав для застосування затримання, останні у обов'язковому випадку мають підкріплюватись невідкладним та автоматичним судовим контролем [119, с. 99]. Вважаємо, що у такому разі, «підґрунтя» для зловживань зійде нанівець. М.М. Потоцький у своєму дисертаційному дослідженні підтримує

думку Т.О. Лоскутова та доповнює, що негайний та автоматичний судовий контроль у випадку затримання поза правилами «безпосередності/щойності» має відбутись протягом п'яти годин [160, с. 177].

Вважаємо за доцільне зазначити, що невідкладний та автоматичний судовий контроль має бути притаманним будь-якому виду кримінального процесуального затримання, в незалежності від підстав. Оскільки загальний строк судового контролю при затриманні у сімдесят дві години не відповідає умовам негайності.

Окремі автори зазначають, що поширеною є практика тримання фактично затриманих осіб протягом тривалого часу у службових приміщеннях органів правопорядку без оформлення затримання. На існування подібної практики неодноразово вказував ЄСПЛ у своїх рішеннях проти України, зазначаючи, що сама лише відсутність протоколу затримання має вважатися серйозним недоліком, оскільки усталена позиція Суду полягає у тому, що невизнане тримання особи під вартою є повним запереченням фундаментально важливих гарантій, що містяться у статті 5 ЄКПЛ, та являє собою найбільш серйозне порушення зазначеного положення. Відсутність фіксації такої інформації, як дата, час та місце затримання, ім'я затриманого, підстави для затримання та ім'я особи, яка здійснила затримання, повинні розглядатися як недотримання вимоги щодо законності та невідповідність самій меті статті 5 ЄКПЛ (Справа «Кушнір проти України» [172]) [65, с. 29].

Наступним проблемним аспектом застосування затримання на досудовому кримінальному провадженні, на якому варто зосередити увагу, є затримання осіб, анкетні дані яких не відомі. У такому разі законодавець передбачає зазначення протоколі затримання докладний опис такої особи, та долучається її фотознімок. М.М. Потоцький вважає, що на першочерговому етапі затримання анкетні дані особи не мають суттєвого значення [160, с. 61]. З даною тезою ми погоджуємось, однак у подальшому такій невідомій особі має бути повідомлено про підозру та має бути обрано належний запобіжний захід. Вбачається, що у разі невстановлення анкетних даних затриманої

особи, такій особі має бути присвоєно відповідне фіктивне ім'я, під яким вона буде у подальшому брати участь у кримінальному провадженні. Дана пропозиція є новаторською та потребує подальшого ґрунтовного дослідження та опрацювання.

Вищевказані положення не вичерпують усіх проблемних аспектів здійснення кримінального процесуального затримання. У даному контексті важливим для правозастосовників є визначення кола осіб, уповноважених на здійснення затримання, процесуальні особливості здійснення особистого обшуку затриманої особи до внесення відомостей до ЄРДР тощо.

5. Забезпечення права на заборону катування під час застосування кримінального процесуального затримання. Верховенство права є однією з ключових засад кримінального процесу. Так, відповідно до ст. 8 КПК України кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [83].

Конституційні права людини відіграють роль одного з найважливіших чинників, що визначають будову кримінального процесуального механізму їх забезпечення, систему процесуальних технологій, використання яких підвищує його ефективність. Важливими питаннями є чіткість і прозорість установленого законом механізму обмеження права, що відповідає принципу правової визначеності, а тому й принципу верховенства права [140, с. 86-87].

Як у вітчизняній, так і у світовій науковій думці наявними є різні підходи до визначення поняття, природи та змісту принципу верховенства права, що й до цього часу залишається предметом дискусій. Цей дискусійний характер вказує як на складний та комплексний характер цього поняття, так і на його актуальність для сучасного стану демократичного розвитку. Незважаючи на відсутність єдиного визначення цього терміну, його сприйняття на рівні правосвідомості робить його прийнятним для

врегулювання суспільних відносин. Спільним у підходах до визначення цього поняття є його зв'язок із ідеєю прав людини, а також забезпечення юридичної рівності громадян перед законом, що повинен відображати положення природного права [191, с. 28].

Серед основоположних прав та свобод людини, гарантованих ЄКПЛ визначено ряд «абсолютних» прав, обмеження яких не дозволяється у жодному випадку за будь-яких обставин. Серед таких прав можна зазначити: право на життя (ст. 2 ЄКПЛ), заборону катування (ст. 3 ЄКПЛ), заборона дискримінації (ст. 14 ЄКПЛ) тощо [56, с. 77]

Катування, як явище, є проблемою органів правопорядку будь-якої країни. Не виняток і Україна, де поліції стосується значна частина випадків катування та жорстокого поводження. Як і будь-який злочин, катування – невіддільне соціальне явище [197, с. 57]. Задля мінімізації кількості фактів недодержання прав людини в місцях несвободи, діяльність яких спрямовує та координує МВС України у спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році» відзвітовано про стан виконання МВС України та Національною поліцією України таких рекомендацій за 2022 рік: ініціювати питання внесення змін до спільного наказу МВС України та МОЗ України від 06.07.2016 № 612/679 «Про порядок обліку фактів звернення та доставлення до закладів охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів і підрозділів поліції» стосовно особливостей фіксації виявлених тілесних ушкоджень у затриманих осіб перед доставленням їх до ІТТ у закладах охорони здоров'я державної та комунальної форми власності відповідно до рекомендацій Керівництва з ефективного розслідування та документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання; Розробити та забезпечити впровадження навчальних програм для

працівників поліції з питань дотримання прав людини, запобігання катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поведження [197, с. 109].

У теорії кримінального процесу зазначається, що для здійснення кримінальної процесуальної діяльності органи судочинства можуть застосовувати примус, межі якого поширюються навіть на конституційні права громадян. Під час незаконного обмеження права людини в ході доказування отриманий доказ як правило визнається недопустимим та вирішується питання щодо справедливості кримінального судочинства в цілому [56, с. 84-85]. Однак, як підкреслює Т.О. Лоскутов, заходи кримінального процесуального примусу, законно обмежуючи деякі права особи, щодо якої є припущення про її винність, гарантують рівність сторін, тобто забезпечують змагальність на стадії досудового розслідування [109, с. 94-95].

Протягом 2023 року пильна увага щодо дотримання прав людини і громадянина приділялася місцям несвободи, підпорядкованим Національній поліції України, бо небезпека фізичної жорстокості щодо затриманої особи найбільша в час одразу після взяття її під варту. Мережа місць несвободи Національній поліції найчисленніша проти інших правоохоронних органів. Розрізняють 2 види місць несвободи Національній поліції: офіційні (установи, які спеціально обладнані для тримання осіб, транспортні засоби для конвоювання затриманих, узятих під варту та засуджених осіб) та неофіційні (службові кабінети працівників, кімнати для роботи слідчих, а також будь-які приміщення, які використовує поліція, де можуть утримуватись особи проти їхньої волі) [197, с. 54].

В переважній більшості випадків катування застосовується органами правопорядку задля отримання від особи зізнавальних показань. Так, у п. 40 рішення ЄСПЛ «Душка проти України» від 03 лютого 2011 р. зазначено серед іншого, що заявник вперше зізнався у вчиненні пограбування під час адміністративного арешту за обставин, в яких процесуальні гарантії, такі як

доступ до захисника, були відсутніми, та відмовився від своїх визнавальних показів після звільнення. Це вказує на те, що ці визнавальні покази могли бути недобровільними. Вищезазначене у поєднанні з неоднозначними обставинами затримання заявника та незаконністю його адміністративного арешту дає підстави для виникнення серйозної підозри: незважаючи на те, чи вдавались працівники правоохоронного органу до фізичного насильства, чи ні, затримання заявника та поміщення його під варту було засобом подолання його морального опору і, використовуючи його вразливий емоційний стан, було отримано від нього визнавальні показання. Така практика суперечить ст. 3 ЄКПЛ та становить нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження [169].

Відповідно до Конвенції проти катувань кожна держава-сторона забезпечує розглядання всіх актів катування згідно з її кримінальним законодавством як злочини. Те саме стосується спроби піддати катуванням та тих дій будь-якої особи, що являють собою співучасть у катуванні. Кожна держава-сторона забезпечує проведення швидкого й неупередженого розслідування її компетентними органами, коли є достатні підстави вважати, що катування було застосоване на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією. Кожна держава-сторона забезпечує невикористання будь-якої заяви, що, як встановлено, була зроблена під час катування, як доказу в ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, звинуваченої у здійсненні катувань, як доказ того, що таку заяву було зроблено [77].

Формальне проведення службових і досудових розслідувань за фактами катувань, непритягнення до встановленої законом відповідальності осіб, які їх скоюють, призводить до збільшення кількості таких випадків [197, с. 57].

Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (Чотирнадцята загальна доповідь СРТ/Inf(2004)28) зазначав, що віра в

можливість заборони катувань та інших форм жорстокого поводження опиняється під загрозою кожного разу, як тільки посадові особи, що мають нести відповідальність за подібні зловживання, уникають її. Якщо після появи інформації, в якій йдеться про жорстоке поводження, не з'являється швидка та дієва відповідь, тоді ті, хто схильний до застосування жорстокого поводження щодо позбавлених волі осіб, швидко увірують – і зовсім небезпідставно – що вони можуть чинити так безкарно. Всі зусилля, спрямовані на ствердження правозахисних принципів через політику ретельного добору персоналу та професійного підготування будуть підірвані. В разі, коли не вдасться ефективно зреагувати, відповідні особи – колеги, старше керівництво, органи, що проводять розслідування, – неминуче стають учасниками процесу корозії цінностей, що становлять основи демократичного суспільства [197, с. 56-57].

У своїх рішеннях ЄСПЛ підкреслює, що коли особа висуває небезпідставну скаргу на жорстоке поводження з нею, яке було таким, що порушує статтю 3 ЄКПЛ, це положення, взяте у поєднанні із загальним обов'язком держави за статтею 1 ЄКПЛ, за своїм змістом вимагає проведення ефективного офіційного розслідування [169].

Коли представники держави при протистоянні кому-небудь вдаються до застосування фізичної сили, яка не була абсолютно необхідною внаслідок власних дій такої особи, це принижує людську гідність та є порушенням права, захищеного ст. 3 ЄКПЛ [230, с. 64].

Відповідно до міжнародного законодавства катуванням є будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх

підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [77]. Отже, в окремих випадках завдання фізичного болю та інших подібних обмежень прав є законним, якщо такі обмеження застосовувались внаслідок законних дій. Також вважається, що за певних обставин, біль і страждання можуть бути частиною примусу при провадженні окремих процесуальних та слідчих (розшукових) дій. Вбачається, що існує певна уявна межа, між законним (вимушеним) завданням болю і страждань та завданням болю і страждань поза законом (катуванням).

Прикладом наявності такої межі може слугувати процесуальний порядок здійснення затримання особи у кримінальному провадженні. Так, наприклад, працівники Національної поліції в момент здійснення затримання уповноважені застосовувати фізичну силу у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), спеціальні засоби (кайданки, гумові та пластикові кийки тощо) та у виняткових випадках вогнепальну зброю [164]. Застосування вищевказаних засобів примусу (навіть якщо вони застосовувались у законному обсязі та мірі) можуть мати наслідком завдання затримуваній особі тілесних ушкоджень. Однак, відповідно до ст.1 Конвенції проти катувань такі дії не підпадають під ознаки катування, оскільки дане визначення не охоплює біль чи страждання, що виникли внаслідок законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [77]. Тому вбачається, що в даному випадку за основу має братись мета застосування конкретних заходів примусу під час кримінального процесуального затримання. Дана мета охоплює необхідний обсяг та характер примусу, який має бути достатнім виключно для досягнення такої законної мети.

ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує, що держава несе відповідальність за осіб, які знаходяться під її контролем (затримання, арешт особи державними органами тощо) [169]. Саме держава повинна надати

правдоподібне пояснення тілесних ушкоджень, отриманих особою, яка знаходиться під її контролем [170]. Розвиваючи думку далі, звертаємо увагу, що ст. 209 КПК України чітко регламентує момент затримання, а саме особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою [83]. Відповідно саме в момент затримання завдання тілесних ушкоджень може бути визнано законним та не підпадати під визначення поняття катування. Однак, після моменту затримання затримувана особа фактично знаходиться під контролем працівників правоохоронного органу (знаходиться під куполом держави) та як наслідок завдання тілесних ушкоджень особі після фактичного моменту затримання є незаконним та в окремих випадках підпадає під визначення катування. В свою чергу, катуванням можуть визнаватись і дії правоохоронців під час безпосереднього затримання, якщо вони є незаконними або ж непропорційними у конкретній ситуації.

М.М. Потоцький пише, що унікальність кримінального процесуального затримання, як заходу примусу у тому, що за необхідності, при затриманні, особі можуть бути законно завдані тілесні ушкодження, а в умовах абсолютної необхідності, особу може бути законно позбавлено життя [161, с. 205]. Так, в момент затримання допускається застосування фізичної сили, спеціальних засобів та у виняткових випадках вогнепальної зброї [164]. Стаття 3 ЄКПЛ не забороняє застосування фізичної сили з метою затримання. Проте така сила може застосовуватися тільки за необхідності та не повинна бути надмірною [230, с. 64]. Вважаємо, що в даному випадку за основу має братись мета застосування конкретних заходів примусу за умови дотримання принципу пропорційності. Дана мета охоплює необхідний обсяг та характер примусу, який має бути достатнім виключно для досягнення такої законної мети.

Рішення ЄСПЛ «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 р. демонструє, що катуванням визнаються страждання і приниження, рівень

яких у будь-якому разі перевищує той рівень страждань і приниження, який є невід'ємним складником певної форми легітимного поводження. Заходи, які позбавляють особу свободи, часто можуть містити такий складник [179]. Саме під час затримання особи ризик катування збільшується, оскільки мова йде саме про міру дозволеного примусу. Однак не можна вважати, що застосування сили під час затримання в будь-якому випадку визнається катуванням. Тут варто звернути увагу на вимогу «пропорційності».

Практикою ЄСПЛ сформовано стандарт «точна пропорційність» у контексті застосування сили правоохоронними органами. Так, застосування фізичної сили до особи, в якій не було суворої необхідності, враховуючи її власну поведінку, принижує людську гідність та в принципі є порушенням права, викладеного у ст. 3 ЄКПЛ. ЄСПЛ також застосував такий стандарт і стосовно ситуації, коли особа вже перебувала під повним контролем поліції (*Lopatin and Medvedskiy v. Ukraine* [173]) [230, с. 289].

Поліцейський захід вважається пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди [164].

Коли представники держави при протистоянні кому-небудь вдаються до застосування фізичної сили, яка не була абсолютно необхідною внаслідок власних дій такої особи, це принижує людську гідність та є порушенням права, захищеного ст. 3 ЄКПЛ [230, с. 64].

У ситуації застосування примусу важливо, наприклад, знати, чи є підстави думати, що зацікавлена особа чинитиме опір арешту або намагатиметься втекти, завдати поранень або шкоди або ж знищити докази («*Gutsanovi v. Bulgaria* [5]», «*Raninen v. Finland* [8]») [230 с. 137].

Отже, відповідно до критеріїв, розроблених практикою ЄСПЛ під час затримання примус забороняється застосовувати у разі: відсутності суворої (абсолютної) необхідності, якщо особа не має наміру чинити опір або ж втекти чи іншим чином перешкодити розслідуванню, при належній поведінці

особи та якщо інтереси суспільства чи держави не виправдовують такий ступінь втручання у права особи.

З метою розв'язання проблемних питань щодо неналежного поводження із затриманими особами МВС України спільно з Національною поліцією України, міжнародними партнерами та громадськими організаціями на основі міжнародного досвіду підготували та частково впровадили інформаційну підсистему «Custody Records». ІІ «Custody Records» призначена для гарантування безпеки прав затриманих і поліцейських шляхом електронної фіксації інформації про всі дії щодо осіб, які перебувають під контролем поліції з моменту фактичного затримання і до поміщення в СІЗО або звільнення з-під варти [197, с. 55]. У щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини зазначено, що у 2023 року приділено увагу питанню функціонування кімнат для затриманих, оскільки перебування затриманих осіб без вміщення їх до таких кімнат призводить до утримання їх тривалий термін в умовах несвободи під контролем працівників поліції у непередбачений законом спосіб, незабезпечення належним харчуванням, питною водою, вільним доступом до санітарної кімнати, правом відпочинку в нічний час [227].

Якщо встановлено, що особа потрапила під варту при доброму здоров'ї, але під час звільнення має тілесні ушкодження, на державу покладається обов'язок надати правдоподібне пояснення причин виникнення таких ушкоджень («Bilyu v. Ukraine [168]», «Kirpichenko v. Ukraine [171]») [230, с. 67]. Так, практикою ЄСПЛ сформульовано «презумпцію гарного стану здоров'я». Відповідно до даної презумпції, на моменту початку примусових дій особа має бути здоровою.

Для розмежування катування та законного примусу під час затримання особи необхідно у процесуальних приписах закріпити нормативні межі примусу, вихід за які має кваліфікуватися як катування. Вірність даного твердження підтверджується результатами проведеного анкетування, в якому переважна більшість опитаних учасників (Додатки А, Б, В) погодились з

необхідністю нормативного закріплення меж примусу, в тому числі й під час кримінального процесуального затримання.

Таким чином, у досудовому кримінальному провадженні ризик катування особи збільшується стосовно здійснення стороною обвинувачення примусових процесуальних дій (заходів), тобто, таких, які пов'язані із застосуванням примусу.

Недоліком чинної регламентації застосування примусу під час затримання є відсутність положень у кримінальному процесуальному законі, які б дозволяли чи обмежували такий примус. Отже, відсутність у кримінальному процесуальному законі чітких меж застосування примусу під час здійснення затримання особи не сприяє забезпеченню права людини на заборону катування. Вважаємо, що у КПК України має бути регламентовано хоча б загальні принципи застосування сили під час здійснення затримання особи.

Задля унормування застосування фізичного впливу (примусу) у ході кримінального процесуального затримання пропонуємо ч. 4 ст. 208 КПК України доповнити абзацом наступного змісту: «У випадку невиконання особою, яка затримується, законних вимог уповноваженої службової особи, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу. Застосуванню заходів фізичного впливу має передувати попередження про намір їх застосування. Застосування заходів фізичного впливу має здійснюватись виключно з метою та протягом часу, необхідних для затримання. Міра та інтенсивність заходів фізичного впливу мають відповідати вимозі пропорційності та обставинці затримання. У випадку застосування до особи, яка підлягає затриманню, заходів фізичного впливу, уповноважена службова особа в обов'язковому порядку фіксує процес затримання за допомогою аудіо- та відеозапису».

З огляду на усе вищезазначене можна підсумувати, що забезпечення прав і законних інтересів людини на початковому етапі досудового кримінального провадження здійснюється, в тому числі, через забезпечення права особи на ефективне розслідування (права на розумний строк) на

початковому етапі досудового кримінального провадження; забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, якими обмежуються права і законні інтереси особи на початковому етапі досудового кримінального провадження; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність на початковому етапі досудового кримінального провадження; забезпечення права на заборону катування під час застосування кримінального процесуального затримання тощо.

2.2. Забезпечення прав і законних інтересів людини на етапі досудового розслідування

На етапі досудового кримінального провадження (подальший етап розслідування (після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР) можуть порушуватись різні права і законні інтереси людини. Розробка правових механізмів їх забезпечення є необхідним задля того, щоб досудове кримінальне провадження відповідало критерію ефективності, враховуючи належний рівень забезпечення прав і законних інтересів людини. В умовах сьогодення, найбільш значимими та актуальними для дослідження є такі напрями забезпечення прав і законних інтересів особи на етапі досудового розслідування:

1. Забезпечення права на захист у контексті прийняття рішення про повідомлення про підозру;
2. Забезпечення права на захист після повідомлення про підозру (до завершення досудового кримінального провадження);
3. Забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження;
4. Особливості забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження в умовах воєнного стану;

5. Проблемні аспекти забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи у ході досудового кримінального провадження;

6. Забезпечення права на заборону катування під час застосування приводу, примусового освідування, примусового відбирання біологічних зразків у досудовому кримінальному провадженні.

1. Забезпечення права на захист у контексті прийняття рішення про повідомлення про підозру. Так, право на захист є частиною більш ширшого поняття «право на правову допомогу». Саме з моменту повідомлення про підозру особа наділяється правом на захист на досудовій стадії кримінального процесу. Відповідно до чинного кримінального процесуального закону особа наділяється вищевказаним правом виключно після офіційного визнання її підозрюваним. Тобто, на рівні національних процесуальних норм пріоритет має формальний підхід щодо повідомлення про підозру, в той же час поза увагою залишається сутнісний. На сьогодні, проблемою правового регулювання є те, що фактично особа може вже викриватись органами кримінального переслідування у вчиненні нею кримінального правопорушення поза межами процесуального статусу підозрюваного, без належного забезпечення права на захист. Тому вкрай актуальним питанням є наукове опрацювання окремих аспектів порушення права на захист на етапі повідомлення про підозру.

Незважаючи на достатню кількість наукових праць та розробок щодо сутності повідомлення про підозру, удосконалення процесуального порядку вручення повідомлення про підозру, системне комплексне дослідження саме забезпечення права на захист у контексті процесуальної дії повідомлення про підозру, вплив «вчасності» повідомлення про підозру на забезпечення права на захист не знайшло належного відображення у науковій літературі. Дослідження цих питань має суттєве значення для більш якісного гарантування прав підозрюваного на досудовій стадії кримінального процесу.

Формування обвинувачення у досудовому провадженні здійснюється доти, доки публічний обвинувач не дійде висновку, що зібраних доказів

достатньо для складання обвинувального акту. Достатність доказів означає таку їх сукупність, яка викриває певну особу в учиненні кримінального правопорушення і встановлює (доказує) в її діях склад кримінального правопорушення (в теорії процесу використовується також поняття «недостатня сукупність доказів»), тому доказів має бути стільки, щоб у публічного обвинувача виникло суб'єктивне переконання в тому, що в діях особи, яка підлягає притягненню як обвинувачений, є склад кримінального правопорушення [106, с. 66].

Право на захист є складовою частиною права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 ЄКПЛ. Мінімальний обсяг конкретних прав, який дозволяє обвинуваченому реалізувати «загальне» право на захист, визначений ч. 3 даної статті. Зокрема, йдеться щонайменше про такі права: бути негайно і детально повідомленим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника; одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача. Забезпечення права на захист у практиці процесуальної діяльності розглядається як засада, згідно з якою державні органи і службові особи зобов'язані не лише роз'яснити особі, щодо якої здійснюється обвинувачення, її права, а й вжити заходів до надання можливості ними скористатись для захисту від обвинувачення [106, с. 84]. Повідомлення про підозру є процесуальним рішенням, яким розпочинається процес притягнення особи до кримінальної відповідальності та відповідно відбувається персоніфікація державного обвинувачення.

Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому права на захист визначене на сьогодні як засада кримінального провадження, яка насамперед адресована державним органам і посадовим особам, які ведуть кримінальних процес і зобов'язані забезпечити ефективні гарантії його реалізації учасниками кримінального провадження, оскільки право на захист невід'ємне від гарантій його здійснення. Забезпечення права на захист – це діяльність, що реалізується на всіх стадіях судочинства не тільки стороною захисту, а й державними органами та посадовими особами, які ведуть кримінальний процес, та спрямована на спростування кримінального переслідування, виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного), виключають або пом'якшують його відповідальність, пом'якшують покарання, а також у певних випадках така діяльність спрямована на відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів учасників процесу. Принцип забезпечення права на захист – це не тільки гарантія забезпечення прав особи, а й гарантія забезпечення ефективного судового процесу, належна реалізація якого запобігає слідчим і судовим помилкам та є запобіжником щодо притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих осіб. З огляду на значимість принципу забезпечення права на захист виникає наукова та практична потреба подальшого поглибленого вивчення та аналізу проблемних аспектів щодо його змісту й особливостей реалізації у кримінальному судочинстві [151, с. 159-160].

ЄСПЛ грає важливу роль у встановленні міжнародних стандартів у сфері кримінального судочинства і права на захист. Він вирішує справи, пов'язані з порушенням прав обвинувачених та забезпеченням права на справедливий судовий процес. Однією зі складових справедливого процесу є право на адвоката та відсутність помилок в адвокатській діяльності. ЄСПЛ у своїх рішеннях визначає ключові аспекти права на захист і роль адвоката в кримінальному процесі. Він встановлює, що адвокати мають гарантувати

право обвинуваченого на справедливий судовий процес і виконувати свої професійні обов'язки ефективно та незалежно [210, с. 153].

ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначає, що право на справедливий судовий розгляд займає провідне місце у демократичному суспільстві. Останнє спонукає віддавати перевагу сутнісній, а не формальній концепції обвинувачення [177]. Повідомлення про підозру є результатом розумової діяльності слідчого, прокурора щодо оцінки наявних у матеріалах кримінального провадження доказів, які з достатньою переконливістю вказують на ймовірність вчинення кримінального правопорушення певною особою, що виражається у процесуальному документі, який складається в письмовій формі відповідно до норм кримінального процесуального закону України і вручається особі, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, що зумовлює набуття цією особою процесуального статусу підозрюваного [186, с. 122]. Повідомлення про підозру у кримінальному провадженні є значущою процесуальною дією, оскільки після здійснення повідомлення про підозру у кримінальному провадженні з'являється «центральна фігура» – підозрюваний. КПК України передбачає виключний перелік випадків здійснення повідомлення про підозру.

Так, відповідно до ст. 276 КПК України повідомлення про підозру здійснюється у випадках:

- 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;
- 2) обрання до особи одного з запобіжних заходів;
- 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [83].

Доказами, достатніми для повідомлення про підозру, повинні визнаватись докази, що отримані законним шляхом та які дають можливість зробити припущення про вчинення певною особою кримінального правопорушення [218, с. 48]. «Достатність доказів», так само, як і «недостатність доказів» є оцінювальними поняттями у кримінальному

процесі. Слідчий, прокурор оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, яке не піддається юридичній регламентації [106, с. 66-67].

В.В. Вапнярчук у своєму монографічному дослідженні відзначає, що внутрішнє переконання суб'єкта кримінального процесуального доказування (як результат оцінки доказування) – це отримане в передбаченому законом порядку знання про обставини предмета доказування в конкретному кримінальному провадженні, яке, на думку суб'єкта доказування, є достовірним, значимим й достатнім (тобто придатним для доказування), яке полягає в почутті впевненості щодо їх сутності, проявляється в суб'єктивному (позитивному або негативному) ставленні до досліджуваних об'єктивних явищ, а також обумовлює вольову готовність діяти [32, с. 165-166].

«Достатність доказів», так само, як і «недостатність доказів» є оцінювальними поняттями. Щоб притягнення обвинуваченого було обґрунтованим, в будь-якому разі повинні бути доведені:

1) склад кримінального правопорушення (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона);

2) вчинення цього діяння конкретною особою, яка за своїми характеристиками може бути суб'єктом кримінального правопорушення (фізична; осудна; яка досягла віку кримінальної відповідальності);

3) характер і розмір завданої шкоди;

4) обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності (покарання) обвинуваченого:

а) обтяжуючі чи пом'якшуючі;

б) кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення (наприклад, повторність). Не можуть бути підставами для притягнення особи як обвинуваченого:

– припущення, здогадки слідчого (впливає із презумпції невинуватості);

– визнання обвинуваченими своєї вини без підтвердження цього визнання сукупністю доказів [106, с. 66].

С.Л. Лисаченко пише, що у різних кримінальних провадженнях сукупність даних щодо підозри особи може бути неоднаковою, але навіть мінімальна кількість викривальних відомостей (наприклад, з одного джерела) щодо особи має визнаватися безумовною підставою для надання особі статусу підозрюваного, а її допит можливий лише у зазначеному процесуальному статусі [100, с. 366].

Отже, можна стверджувати, що функція обвинувачення починає реалізовуватись саме з моменту повідомлення особі про підозру. А оскільки обсяг процесуальних прав («можливостей») у підозрюваного значно більший, ніж у інших учасників кримінального провадження, відповідно момент повідомлення особі про підозру можна визначати як початок змагального процесу [166, с. 181].

На практиці очевидним є те, що саме на етапі повідомлення особі про підозру допускається значна кількість порушень прав і законних інтересів осіб. Це трапляється через недостатність нормативного регулювання кримінальної процесуальної діяльності. Незважаючи на те, що закон постійно удосконалюється, проте прогалин у ньому ще дуже багато [218, с. 49].

Правилами притягнення як обвинуваченого є такі:

1. Акт притягнення особи як обвинуваченого є можливим лише за наявності передбачених законом підстав.

2. Притягнення як обвинуваченого може бути здійснене лише належним суб'єктом. Таким суб'єктом є слідчий або обвинувач.

3. Притягнення як обвинуваченого має бути здійснене вчасно. Тільки вчасне висунення обвинувачення є гарантією реалізації засади забезпечення обвинуваченому права на захист і права на розгляд обвинувачення упродовж розумного строку [106, с. 67].

Характерно, що відповідно до ст. 42 КПК України право на захист у особи з'являється після набуття нею статусу підозрюваного, тобто після

повідомлення про підозру або затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Під час правозастосування мають місце випадки, коли органи досудового розслідування під час здійснення кримінального провадження фактично вже ставляться до конкретної особи, як до підозрюваної (проводяться відповідні обшуки, допити родичів, колег тощо), однак, формально (офіційно) повідомлення про підозру не здійснюється.

Якщо у кримінальній справі здобуті докази, що вказують на вчинення кримінального правопорушення конкретною особою, слідчий, публічний обвинувач зобов'язані висунути цій особі обвинувачення. Відкладення прийняття такого рішення є порушенням прав особи, щодо якої здійснюється провадження. Чим раніше (за наявності для цього підстав) особа буде притягнута як обвинувачений, тим скоріше вона отримає можливість реалізації прав із захисту від обвинувачення. На жаль, у практиці діяльності з розслідування непоодинокими є випадки, коли висунення обвинувачення відбувається безпосередньо перед закінченням досудового розслідування, а іноді – одночасно з відкриттям стороні захисту матеріалів досудового розслідування. Таке стає можливим через те, що законом не врегульовано, коли саме слідчий повинен висунути обвинувачення [106, с. 67].

Як підкреслює Т.О. Лоскутов, така практика має негативним наслідком те, що без достатніх доказів для підозри особи, за відсутності підстав для здійснення кримінального процесуального затримання особа не може набути процесуального статусу підозрюваного та, відповідно, реалізувати право на захист від можливого кримінального переслідування [118, с. 87]. Одержання викривальних доказів щодо особи без забезпечення їй права на захист зумовлює переосмислення підстав набуття такою особою статусу підозрюваного [22, с. 180]. Адже порушення у досудовому провадженні забезпечення права на захист та свободи від самовикриття тягнутиме неможливість їх виправлення у перебігу судового провадження, а отже й

прийняття правомірного рішення про притягнення винної особи до кримінальної відповідальності [100, с. 367].

Цьому сприяє і об'єктивна причина: слідчий, публічний обвинувач оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, яке не піддається юридичній регламентації. Однак, вирішуючи питання про момент притягнення особи як обвинуваченого (вручення повідомлення про підозру), треба враховувати практику ЄСПЛ щодо визначення цього моменту і дотримуватися розумних строків розгляду обвинувачення [106, с. 67].

Дану тезу варто підкріпити позицією ЄСПЛ з досліджуваного питання. Так, у справі Салдуз проти Туреччини від 27 листопада 2008 р. ЄСПЛ наголошує на важливості дотримання належної процедури отримання доказів на досудовій стадії розслідування. Оскільки отримані на цій стадії докази визначають межі, в яких інкримінований злочин буде розглядатись в судовому засіданні. В той же час підозрювана особа часто опиняється у вразливому становищі саме на стадії досудового розслідування. Така вразливість, як правило, пов'язана з процедурою збирання доказів. В більшості випадків таку особливу вразливість може компенсувати лише допомога адвоката, серед основних завдань якого є забезпечення дотримання права особи не надавати інформації обвинувального характеру стосовно себе. Вчасний доступ до захисника є частиною процесуальних гарантій, до яких буде звертатись суд при перевірці процедури отримання доказів. Право на захист порушується непоправно у разі надання особою викривальних показів стосовно себе без доступу до правової допомоги [11, с.139-140]. Підтримуючи дану позицію варто зазначити, що відповідно до ст. 87 КПК України порушення права особи на захист суд зобов'язаний визнати як істотне порушення прав людини і основоположних свобод. Відповідно й докази, отримані з вказаним порушенням мають визнаватись недопустимими.

Відповідно до ст. 6 ЄКПЛ кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право: мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати

юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [76]. Справедливою є точка зору Т.О. Лоскутова який вказує, що існують неузгодженості між предметом регулювання КПК України та предметом регулювання ЄКПЛ щодо забезпечення права на справедливий судовий розгляд у частині права на захист від початкового кримінального переслідування. Науковець пов'язує це з відсутністю у кримінальному процесуальному законі норм, що регулюють вільне набуття особою процесуального статусу учасника кримінального судочинства з моменту фактичного здійснення щодо неї кримінального переслідування [118, с. 86]. В підтримку даної тези О.Г. Бабенко зазначила, що фактична обвинувальна діяльність щодо певної особи може розпочинатися до винесення слідчим формалізованого процесуального рішення стосовно підозри у вчиненні кримінального правопорушення. На початковому етапі розслідування особа вже викривається органами кримінального переслідування у вчиненні кримінального правопорушення та відповідно повинна мати можливість захищатися, що передбачає процесуальний статус підозрюваного. Авторка зауважує, що чинні нормативні положення щодо надання особі статусу підозрюваного є дефектними щодо фактичного початкового кримінального переслідування [22, с. 179].

Гарантії захисту мають поширюватись на особу саме з початкового моменту державного обвинувачення, тобто з моменту, коли становище особи у кримінальному процесі стає вразливим (з моменту збирання доказів викривального характеру) в незалежності від винесення формального обвинувачення (Рішення ЄСПЛ «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 р. [180]). Даним рішенням ЄСПЛ проти України обумовлена поява у КПК України 2012 р. інституту повідомлення про підозру, призначення норм якого полягає у забезпеченні своєчасної реалізації права на захист від первісного та подальшого кримінального переслідування. Правова

урегульованість даного інституту має сприяти гарантуванню конвенційного права на справедливий судовий розгляд [81, с. 88].

Кожна процесуальна дія, яка спрямована на викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення, вже свідчить про реалізацію переслідування (обвинувачення), що вимагає надання такій особі статусу підозрюваного [22, с. 180]. Л.М. Лобойко, О.А. Банчук виокремили «правила» притягнення особи як обвинуваченого у кримінальному процесі. Так, одним з правил передбачено положення, відповідно до якого притягнення як обвинуваченого має бути здійснено вчасно. Тільки вчасне висунення обвинувачення є гарантією реалізації засади забезпечення обвинуваченому права на захист і права на розгляд обвинувачення упродовж розумного строку [106, с. 67].

С.Л. Лисаченко у своєму дисертаційному дослідженні пише, що однією з проблем під час здійснення допиту на стадії досудового розслідування є суб'єктивне визначення стороною обвинувачення процесуального статусу особи, яка підлягає допиту. Ця проблема стосується потенційного порушення загальної засади забезпечення права на захист та загальної засади свободи від самовикриття. Дослідник пропонує передбачити у процесуальних нормах право особи подавати клопотання про надання їй статусу підозрюваного з посиланням на факти, котрі містяться у матеріалах кримінального провадження. Також автор вважає доцільним передбачити у КПК України норму стосовно права людини звертатися із скаргою до слідчого судді у разі невинесення слідчим, прокурором повідомлення про підозру після подання особою відповідного клопотання до органів розслідування [99, с. 145].

Подібну точку зору займає й О.В. Расторгуєв, який пропонує запровадити поняття «спеціальний свідок», обсяг процесуальних прав якого буде наближений до процесуальних прав підозрюваного. Так, особа, відносно якої застосовуються слідчі (розшукові) дії (наприклад, часті виклики на допит у статусі свідка тощо), логічний зміст яких направлений на подальше переведення особи із процесуального статусу свідка у статус підозрюваного, матиме необхідні «активні» процесуальні права для реалізації права на

захист. До таких процесуальних прав можна віднести право заявляти клопотання про залучення експерта, спеціаліста, про долучення доказів, оскарження слідчих (розшукових) дій тощо. Також автор пропонує надати свідку так звані «активні» процесуальні права, а саме право подачі клопотання про визнання останнього підозрюваним та право оскарження процесуального рішення, прийнятого за результатами розгляду вказаного клопотання [166, с. 185]. Вбачається, що в умовах сьогодення, ідея щодо законодавчого запровадження процедури подання клопотання про визнання особи підозрюваним (з посиланням на матеріали кримінального провадження) є вдалою. Однак, прийняття кінцевого рішення з даного питання, все одно буде залежати від волі сторони обвинувачення, представники якої не зацікавлені у вчасному наданні особі статусу підозрюваного, та відповідно будуть намагатись (процесуально) усілякими способами не задовольняти відповідні клопотання.

Підсумовуючи, слід відзначити, що рішення про здійснення повідомлення про підозру має прийматись без зволікань задля вчасного набуття процесуального статусу підозрюваного та відповідно наділення підозрюваної особи можливістю захищатися від кримінального переслідування.

2. Забезпечення права на захист після повідомлення про підозру (до завершення досудового кримінального провадження). Не менш проблемним аспектом у контексті забезпечення права на захист на стадії досудового розслідування є передчасне завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру. Відповідно до п. в ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ кожен обвинувачений повинен мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту [76]. Швидке завершення досудового розслідування (відразу після здійснення повідомлення про підозру) позбавляє особу, щодо якої здійснювалось кримінальне переслідування, в повній мірі реалізувати своє право на захист від уже фактично завершеного кримінального переслідування в рамках досудової стадії.

Як пише І.В. Рогатюк, прийняте рішення щодо повідомлення особи про підозру не означає, що досягнуто мету досудового розслідування і його можна закінчити. Для цього потрібно ще допитати підозрюваного щодо винесеного йому повідомлення про підозру, перевірити його показання, а за необхідності – виконати інші процесуальні дії. З урахуванням перевірки показань підозрюваного та інших даних, отриманих під час досудового розслідування, доказів для висновків про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення може бути недостатньо або буде встановлено, що вона невинувата, кримінальне переслідування має бути закінчено [186, с. 120-121].

О.В. Расторгуєв зазначає, що одним із дефектів правового регулювання інституту повідомлення про підозру є відсутність визначеного законодавцем мінімального строку досудового розслідування з моменту вручення повідомлення про підозру. При тому, що граничні строки досудового розслідування визначені у статті 219 КПК України. Автор підкреслює, що відсутність мінімального строку досудового розслідування призводить до можливого зловживання процесуальними правами з боку сторони обвинувачення. Так, коли відносно «свідка» зібрані всі необхідні на думку слідства докази, останньому вручають повідомлення про підозру та одразу, в порядку статті 290 КПК України, «визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми» завершують досудове розслідування, надаючи доступ до матеріалів кримінального провадження для наступного ознайомлення та вручення обвинувального акта [166, с. 184]. Така практика є дефектною, оскільки в вищезгаданому прикладі стандарт для прийняття рішення про повідомлення про підозру був досягнутий на значно ранньому етапі розслідування, порівняно з офіційним повідомленням про підозру. Відповідно маємо таку ситуацію: фактично у досудовому розслідуванні становище особи можна розцінювати як «підозрюваний», однак формально останній таким не визнається. В згаданому прикладі офіційне визнання особи підозрюваним надає мало переваг останньому, оскільки впродовж короткого

терміну досудове розслідування завершується та справа передається на розгляд суду. Фактично, особа позбавляється права на захист впродовж усього досудового розслідування. Відповідно й усі викривальні докази зібрано органами кримінального переслідування за цих умов.

Відповідно до ч. 2 ст. 283 КПК України прокурор має обов'язок у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій:

- 1) закрити кримінальне провадження;
- 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру [83].

Формально, завершення досудового розслідування протягом декількох днів після здійснення повідомлення про підозру не суперечить вищезазначеним правовим положенням. Однак, скоріше за все, у ч. 2 ст. 283 КПК України під поняттям «найкоротший строк» мова йде саме про розумний строк, тобто строк, який дає можливість підозрюваній особі в повній мірі реалізувати своє право на захист, та уберегти її від затягування строків проведення досудового розслідування. Внаслідок таких дій сторони обвинувачення особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, не може вчасно реалізувати своє право на захист. Порушене право на захист на стадії розслідування неможливо буде компенсувати під час здійснення судового розгляду, що, як наслідок, призводить до несправедливості кримінального провадження у цілому та необхідності виправдання особи за всіма «пунктами» обвинувачення.

У контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на окремі положення Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 1949 р. Науковий інтерес привертає зміст ст. 104, в якій зазначено, що у будь-якому випадку, коли держава, що, тримає в полоні, прийняла рішення

розпочати судовий процес проти військовополоненого, вона повідомляє про це державі-покровительці якомога швидше, принаймні за три тижні до початку суду. Відлік цього тритижневого строку починається з дня одержання державою-покровителькою такого повідомлення за адресою, яку вона попередньо повідомила державі, що тримає в полоні. Таке саме повідомлення держава, що тримає в полоні, надсилає представнику військовополонених. Якщо до початку судового слухання не подано доказів, що держава-покровителька, військовополонений та відповідний представник військовополонених одержали зазначене вище повідомлення, принаймні, за три тижні до початку судового слухання, то судове слухання не може бути проведене й повинно бути відкладене [61]. Отже, міжнародне законодавство зобов'язує державу, яка тримає особу в полоні, за три тижні до початку судового процесу повідомити про дану подію відповідні інстанції. Вбачається, що законодавчо встановлений строк у три тижні є необхідним для: завчасного повідомлення про початок судового розгляду та надання достатньо часу для підготовки захисту. Закріплення такого положення на міжнародному рівні говорить про значущість та процесуальну необхідність надання строку для підготовки захисту перед початком судового процесу. Вважаємо, що подібну правову норму варто закріпити й на національному рівні стосовно усіх осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності задля надання достатньо часу для підготовки свого захисту від державного обвинувачення саме до початку розгляду справи по суті у суді.

Пропонуємо, з метою недопущення порушення права на захист на досудовому розслідуванні внаслідок передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, внести зміни до ч. 2 ст. 283 КПК України, зміст якої викласти у наступній редакції: «Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк, але не раніше, ніж через 14 днів після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з

обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру».

Вважаємо, що строк у 14 днів є достатнім задля належної реалізації права на захист на досудовій стадії процесу. Внесення таких змін до кримінального процесуального закону дозволить: в повній мірі гарантувати особам, які піддаються кримінальному переслідуванню дотримання права на захист на стадії досудового розслідування; раціональніше планувати проведення досудового розслідування слідчим/прокурором; більш виважено приймати рішення про повідомлення особі про підозру.

Такі пропозиції змін до КПК України підтримали 76,7 % опитаних адвокатів у кримінальних провадженнях (Додаток В). В той же час, 66,1 % та 53 % опитаних слідчих Національної поліції та прокурорів не розділяють таку пропозицію (Додатки А, Б). Останній результат анкетування можна пояснити процесуальної зацікавленістю вказаних суб'єктів кримінального провадження.

Таким чином, аналіз вищевикладеного матеріалу дає підстави зробити деякі висновки. Так, право на захист на досудовому розслідуванні порушується не лише внаслідок несвоєчасного (запізнілого) повідомлення особі про підозру, а також в результаті передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

Якщо після повідомлення особі про підозру відразу або через короткий проміжок часу (декілька днів) завершується досудове розслідування та обвинувальний акт спрямовується до суду, то підозрювана особа втрачає можливість реалізувати право на захист на стадії досудового розслідування. Порушене на етапі досудового розслідування право на захист неможливо компенсувати під час судового провадження, що призводить до несправедливості кримінального провадження у цілому та необхідності виправдання особи за всіма обвинуваченнями.

3. Забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження. В рамках даного підрозділу вважаємо за

необхідне розглянути окремі аспекти порушення права на розумний строк при застосуванні інституту зупинення/відновлення досудового кримінального провадження. Так, відповідно до ст. 28 КПК України під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень визначених КПК України [83].

О.П. Кучинська пише, що розумними можна вважати строки, які об'єктивно необхідні для виконання визначених законом процесуальних дій та прийняття рішень у кримінальному провадженні. Ні в якому разі проведення процесуальних дій та прийняття рішень не можуть перевищувати строки, передбачені КПК України. Під розумними строками слід розуміти період часу, який дозволив би уникнути надмірного, необґрунтованого зволікання у кримінальному провадженні (як під час досудового розслідування, так і судового розгляду кримінальних справ) [89, с. 48].

Проблемними аспектами забезпечення права на розумний строк є недосконалість правового регулювання зупинення та відновлення досудового кримінального провадження та перебіг строків досудового кримінального провадження в період дії правового режиму воєнного стану. Тому вкрай актуальним питанням є наукове дослідження окремих аспектів забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження.

Вчені-процесуалісти у своїх працях не акцентували достатньо уваги на дослідженні впровадження судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, правовій регламентації кількості прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень щодо зупинення та відновлення досудового розслідування, проблемних аспектах зупинення та відновлення досудового розслідування в період дії правового режиму воєнного стану.

Дослідження цих питань має суттєве значення для більш якісного забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження.

Кожна особа має право, щоб обвинувачення щодо неї в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо неї було закрите. Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, інші особи, права чи інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК України [83].

Відповідно до ст. 6 ЄКПЛ кожна особа має право на справедливий та публічний розгляд її справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який визначить обґрунтованість будь-якого висунутого проти неї кримінального обвинувачення [76].

Автори Л.М. Лобойко, О.А. Банчук «розумний строк» визначають як найкоротший і достатній (без невинуваних зволікань) строк формування кримінального обвинувачення під час досудового розслідування, розгляду і вирішення такого обвинувачення судом [106, с. 79].

Параметр «розумні строки» чітко пов'язаний з категорією ефективності кримінального провадження. Окремі науковці вказують, що у телеологічному (цільовому) аспекті ефективність досудового розслідування є досягнення прогнозованого результату (підсумкового процесуального рішення у досудовому кримінальному провадженні, і досягнення цього результату має бути забезпечено умовами законності та пропорційності обмеження прав людини); в якісному аспекті вона проявляється у дотриманні конвенційних і вимог кримінального процесуального законодавства; в аксіологічному аспекті вона полягає в оцінці необхідності у демократичному суспільстві та пропорційності обмеження прав людини у кримінальному провадженні

[214, с. 172]. Вважаємо за доцільне додати, що ефективність досудового розслідування дійсно визначається досягненням прогнозованого результату (прийняття остаточного рішення щодо особи на стадії досудового розслідування), однак такий прогнозований результат має бути досягнутий ще й в оптимальні (розумні) строки.

Право на розгляд офіційно висунутого кримінального обвинувачення упродовж розумного строку ґрунтується на постулаті про те, що особа, проти якої висунуто обвинувачення, не повинна протягом тривалого часу чекати доки воно, а разом з ним і доля людини, буде остаточно вирішене постановленням виправдувального чи обвинувального вироку суду [106, с. 77-78]. Розумність тривалості провадження повинна визначатись у світлі відповідних обставин справи та з огляду на критерії, передбачені прецедентною практикою ЄСПЛ, зокрема складність справи, поведінка заявника, а також органів влади, пов'язаних зі справою [175].

Висунення особі обвинувачення, як правило, супроводжується певними обмеженнями її прав і свобод. Так, протягом часу перебування «під обвинуваченням» щодо особи можуть бути застосовані запобіжні заходи та інші заходи забезпечення кримінального провадження, що суттєво обмежують конституційні права. Висунення особі кримінального обвинувачення пов'язане з її психічними переживаннями щодо результатів вирішення обвинувачення. У зв'язку із зазначеними обставинами кожна особа повинна мати право на «швидкий» суд. Особливо це стосується випадків, коли обвинувачення висувають неповнолітній особі й коли обвинуваченого беруть під варту. Тому держава, видаючи закони, має подбати про те, щоб кримінальні обвинувачення щодо цих осіб були розглянуті першочергово [106, с. 78].

Аналогічні критерії для визначення розумності строків кримінального провадження визначені у КПК України. Так, відповідно до норми ч. 3 ст. 28 такими критеріями є: складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та

кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень [83].

ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначає, що у кримінальних справах «розумний строк», передбачений ст. 6 ЄКПЛ, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення: це може статись як до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуте обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочато попереднє слідство. «Обвинувачення» відповідно до положень статті 6 параграфу 1 може бути визначено як «офіційне повідомлення, надане особі уповноваженими представниками влади, в підтвердження того, що вона вчинила злочин», визначення, яке також відповідає критерію, що «ситуація (підозрюваного) суттєво погіршилась» [175].

Аналізуючи практику ЄСПЛ щодо визначення початку кримінального обвинувачення, автори Л.М. Лобойко, О.А. Банчук відзначили наступне: у справі «Eckle v. Germany [3]» ЄСПЛ зазначив, що кримінальне обвинувачення може бути визначене як «офіційне повідомлення особі компетентним органом про те, що вона підозрюється у вчиненні кримінального порушення»; у справі «Foti and others v. Italy [4]» ЄСПЛ навів ширше розуміння цього визначення, включивши до нього також «інші підстави, що підтверджують це звинувачення і можуть спричинити серйозні наслідки, що можуть ускладнити становище підозрюваного» (видання ордеру на арешт, обшук приміщення чи особистий обшук) («Serves v. France» [10]); офіційним повідомленням про обвинувачення також є початок досудового слідства проти конкретної особи чи арешт банківських рахунків конкретної особи («Ringeisen v. Austria» [9]) [106, с. 58-59].

Розумність тривалості провадження повинна оцінюватися у контексті обставин справи та з урахуванням таких критеріїв: складність справи,

поведінка заявників і відповідних органів влади, а також важливість предмета спору для заявників [176; 178].

Д.В. Сімонович пише, що «розумність» тривалості досудового кримінального провадження слід оцінювати в кожному випадку відповідно до конкретних обставин справи, що впливають на часові межі діяльності слідчого у кримінальній справі. «Розумна» тривалість досудового слідства починається після: винесення постанови про порушення кримінальної справи; фактичного затримання особи; допиту підозрюваного; притягнення особи як обвинуваченого; допиту особи як свідка, якщо з протоколу допиту вбачається, що на момент допиту слідчий уже мав підозри щодо причетності до конкретного злочину [192, с. 216]. Розумність строку означає відсутність зволікання, максимально можливу швидкість виконання відповідних процедур, але не на шкоду належному здійсненню кримінального провадження. За будь-яких обставин строк досудового слідства не повинен перевищувати меж необхідності [35, с. 749-750].

На основі опрацювання практики ЄСПЛ окремі дослідники відзначають, що критеріями оцінювання розумності строку розгляду кримінального обвинувачення є такі:

- складність кримінальної справи (значна кількість епізодів злочинної діяльності, обвинувачених, потерпілих);
- вчинення кримінальних правопорушень у різних регіонах держави;
- кількість і характер процесуальних дій, необхідних для встановлення обставин кримінального правопорушення, тощо);
- поведінка особи, яка вважає, що її відповідне право було порушене;
- поведінка органів державної влади (насамперед суду);
- важливість предмету розгляду для заявника («*Alenet de Ribemont v. France*» [1]) [106, с. 80].

Поведінка учасника кримінального провадження, також впливає на дотримання права на розумний строк. Так, у справі «*Ciricosta and Viola v. Italy*» [2] ЄСПЛ визнав розумним 15-річний строк розгляду справи, оскільки

заявники (до ЄСПЛ) самі сімнадцять разів зверталися з проханням про відстрочення процесу і не заперечували проти шістьох перенесень розгляду, здійснених на підставі заяви іншої сторони у справі. Право на розгляд кримінальної справи щодо себе упродовж розумного строку виникає у особи в момент, коли компетентний суб'єкт (слідчий, обвинувач) вручає особі офіційне повідомлення зі звинуваченням її у вчиненні кримінального правопорушення, тобто висуває проти певної особи офіційне обвинувачення. Право особи на розгляд обвинувачення упродовж розумного строку корелює із обов'язком органів кримінального переслідування повно та всебічно встановити обставини кримінального правопорушення і обов'язком суду швидко розглянути обвинувачення, подане до суду. Однак прискорення розгляду справи не повинно мати наслідком зниження якості такого розгляду, що може призвести до порушення правила щодо справедливості судового розгляду і прийнятих у його результаті рішень [106, с. 78-81].

Відповідно до вітчизняного законодавства «розумний строк», передбачений ст. 6 ЄКПЛ, починається з моменту повідомлення особі про підозру або ж з моменту затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Тобто, український законодавець більш вузько підходить до категорії «розумний строк» та до моменту початку його перебігу у кримінальному провадженні, що може негативно відобразитися на забезпеченні права людини на розумний строк досудового кримінального провадження.

Окрім невиправдано вузького підходу українського законодавця до категорії «розумний строк», у КПК України унормований інститут відновлення та зупинення досудового розслідування, що також безпосередньо впливає на забезпечення права людини на розумний строк досудового кримінального провадження.

Інститут зупинення та відновлення досудового кримінального провадження тісно пов'язаний з встановленими законом кримінальними процесуальними строками. Як пише Є.В. Расчотнов, під час розслідування

кримінального правопорушення іноді виникають об'єктивні обставини, що перешкоджають у встановленні законом строки та відповідно до процесуальної форми закінчити досудове розслідування. Тимчасові перешкоди пов'язані з поведінкою підозрюваного та можуть бути результатом його умисних дій або ж настати неусвідомлено, поза його волею. Саме виникнення цих обставин обумовлює існування інституту зупинення досудового розслідування [167, с. 30].

Під зупиненням досудового розслідування у кримінальному провадженні, слід розуміти основане на визначених у законі підставах, обґрунтоване процесуальне рішення прокурора або слідчого за погодженням із прокурором, що зупиняє перебіг процесуальних строків і проведення окремих слідчих (розшукових) дій, за умов ужиття всіх можливих процесуальних і непроцесуальних заходів задля усунення наявних обставин, що перешкоджають закінченню розслідування [167, с. 67-68].

Вбачається, що мета впровадження інституту зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальний процес є саме зупинення процесуальних строків на стадії досудового розслідування за наявності підстав, визначених законом. Справедливою є точка зору Т.О. Лоскутова який вказує, що правове регулювання зупинення досудового розслідування обумовлює ризик порушення права на розумні строки кримінального провадження (права на справедливий судовий розгляд) та ризик зниження ефективності кримінального процесу [115, с. 13].

Порядок зупинення та відновлення досудового розслідування передбачений главою 23 КПК України. Так, відповідно до ст. 280 КПК України досудове розслідування може бути зупинене (виключно після повідомлення особі про підозру) у разі, якщо:

- 1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні;
- 2) оголошено в розшук підозрюваного;

3) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування;

4) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва;

5) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану;

б) уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну [83].

Законодавством передбачена можливість зупинення досудового розслідування, що має наслідком переривання перебігу процесуального строку. Така можливість дозволяє «регулювати» жорсткий строк досудового розслідування у бік його збільшення [106, с. 79]. Це призводить до порушення права особи на судовий розгляд обвинувачення щодо неї упродовж розумного строку, що є складовою права на справедливий судовий розгляд [118, с. 102].

Т.О. Лоскутов у своєму монографічному дослідженні наголошує, що наявність норм, передбачених ст. 280 КПК України є виявом невідповідності предмету регулювання КПК України та предмету регулювання європейських стандартів у частині забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Автор зауважує, що незважаючи на вимогу ст. 6 ЄКПЛ щодо дотримання розумного строку кримінального провадження, положення ст. 280 КПК України уможливають тимчасове призупинення перебігу строку, рішення про яке сторона обвинувачення може приймати невизначену кількість разів та на будь-який проміжок часу. Науковець підкреслює, що у разі прийняття такого рішення ретельність та інтенсивність розслідування закономірно зменшується, а відтак – збільшується фактичний проміжок часу від отримання інформації про кримінальне правопорушення до розгляду обвинувачення незалежним і безстороннім судом [118, с. 101]. Дослідник констатує, що сам по собі інститут зупинення строку досудового

розслідування не сприяє ефективності розслідування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Законодавчі приписи стосовно зупинення розслідування не сприяють нормативному забезпеченню стандарту «зразкова сумлінність», а відтак – ефективності досудового розслідування [110, с. 467]. Оскільки, коли мова йде про ефективність розслідування за основу береться два параметри: досягнення очікуваного результату, затрачений оптимальний проміжок часу. Можливість сторони обвинувачення безконтрольно зупиняти строки досудового розслідування невизначену кількість разів та на невизначений час створює можливості для зловживання повноваженнями стороною обвинувачення, що не сприяє дотриманню прав і свобод особи у кримінальному провадженні.

ЄСПЛ у своєму рішенні «Меріт проти України» від 30 березня 2004 р. зазначив, що затягування кримінального провадження без виправданих затримок негативно впливає на права підозрюваної особи, оскільки протягом усього часу розслідування особа перебуває у стані невизначеності про долю кримінального провадження проти неї. При цьому не беруться до уваги ті обставини, що особа може вільно пересуватись чи самостійно обирати собі місце проживання [175].

У кримінальному процесуальному законодавстві пострадянських держав (і в деяких державах Східної Європи) встановлені конкретні (формалізовані) строки досудового розслідування – час від моменту висунення обвинувачення до передання його публічним обвинувачем до суду. Водночас законодавством передбачена можливість продовження цих строків та зупинення досудового розслідування, що має наслідком переривання перебігу процесуального строку. Така можливість дозволяє «регулювати» жорсткий строк досудового розслідування у бік його збільшення [106, с. 79].

Окремі науковці стверджують, що органи досудового розслідування використовували та продовжують застосовувати процесуальні норми стосовно зупинення досудового розслідування для збереження строків

досудового кримінального провадження [81, с. 100]. Національним законодавством передбачені виключні випадки зупинення та відновлення досудового розслідування. Додаткових «обмежуючих» параметрів щодо зупинення та відновлення досудового розслідування законом не встановлено. Це означає, що органи кримінального переслідування при формальній наявності підстав задля збереження строків досудового розслідування законно можуть зупиняти та відновлювати перебіг процесуальних строків розслідування невизначену кількість разів та при цьому позбавлені будь-якого стороннього об'єктивного та незалежного контролю.

З метою уникнення свавілля та безпідставних випадків зупинення та відновлення досудового кримінального провадження вважаємо за доцільне запропонувати внести зміни до кримінального процесуального закону, якими регламентувати максимальну кількість зупинень та відновлень досудового розслідування. Вбачається, що така кількість не має перевищувати п'яти разів.

Адже через неодноразове зупинення та відновлення стороною обвинувачення перебігу досудового розслідування втрачається сенс правового регулювання жорсткого строку досудового провадження. Чітко визначений процесуальними нормами строк досудового розслідування покликаний забезпечити неможливість затягування строків досудової діяльності за умови відсутності постійного судового контролю на цій стадії кримінального провадження. Але про досягнення зазначеного результату важко вести мову при унормуванні необмеженого дозволу стосовно збільшення часових меж досудового розслідування [81, с. 101-102].

Також окремі автори відмічають, що незаконне, необґрунтоване зупинення провадження та подальше скасування постанови про зупинення може призвести до негативних наслідків – необхідності закриття провадження за наявності даних про вчинене кримінальне правопорушення [82, с. 704]. Таким чином, одна помилка сторони обвинувачення може мати наслідком не притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. З

огляду на значущість прийняття рішення про зупинення досудового кримінального провадження вбачається, що дане рішення має прийматись не одноособово стороною обвинувачення, а як мінімум забезпечуватись стороннім неупередженим контролем.

Для забезпечення права людини на розумний строк досудового кримінального провадження, а також з метою уникнення вищезазначених негативних наслідків щодо «вимушеного» закриття кримінального провадження вважаємо, що ідея стосовно запровадження судового контролю за зупиненням досудового розслідування виглядає вдалою. Прийняття такого рішення слідчим суддею буде більш виваженим та неупередженим. При цьому, процедуру відновлення досудового кримінального провадження (за постановою слідчого, прокурора) пропонуємо залишити без змін. Факт відновлення розслідування знову «запускає» відлік процесуальних строків (що «грає» не на користь сторони обвинувачення), що є позитивним для підозрюваної особи та відповідно не буде потребувати судового контролю.

Таким чином, аналіз вищевикладеного матеріалу дає підстави зробити деякі висновки. Так, однією з проблем на етапі досудового розслідування є порушення права людини на розумний строк кримінального провадження у зв'язку з застосуванням інституту зупинення та відновлення досудового розслідування.

Відсутність судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також законодавча невизначеність щодо кількості прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень щодо зупинення та відновлення досудового розслідування, уможливорює штучне, формальне та необґрунтоване збільшення строків досудового розслідування та порушення права людини на розумний строк кримінального провадження. У зв'язку з цим, вказані законодавчі прогалини потребують внесення нормативних змін та доповнень.

З огляду на вищевказане пропонуємо такі зміни до ст. 280 КПК України: у частині 3 слова «зупинити його стосовно окремих підозрюваних» замінити словами «звернутися до слідчого судді з клопотанням про зупинення його стосовно окремих підозрюваних». Частина 4 викласти у такій редакції: «Досудове розслідування зупиняється на підставі ухвали слідчого судді, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Копія ухвали надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження». Вважаємо, що запровадження судового контролю за прийняттям рішення про зупинення досудового кримінального провадження мінімізує ризики порушення права особи на розумний строк досудового кримінального провадження після повідомлення про підозру.

4. Особливості забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження в умовах воєнного стану. Не менш проблемним аспектом у контексті забезпечення права на розумний строк на стадії досудового розслідування є зупинення досудового розслідування за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Відповідно до ч. 3 ст. 7 КПК України зміст і форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX-1 [83].

Умови проведення воєнних дій на території України ускладнюють ефективну реалізацію положень кримінального процесуального законодавства. Це, зокрема, стосується нормативних приписів, що регламентують процесуальні строки у кримінальному провадженні під час правового режиму воєнного стану [115, с. 11]. Право на ефективне розслідування обставин кримінального правопорушення має забезпечуватися під час правового режиму воєнного стану для гарантування справедливого судового розгляду [110, с. 465].

До умов зупинення досудового розслідування за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану (п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК), належать:

- 1) оголошення указом Президента України воєнного стану та його затвердження Верховною Радою України;
- 2) продовження указом Президента України воєнного стану та його затвердження Верховною Радою України;
- 3) вирішення прокурором питання про продовження строку тримання підозрюваного під вартою;
- 4) винесення прокурором постанови про зупинення досудового розслідування [27, с. 29-30].

У змісті ст. 615 КПК України вказано, що у разі введення воєнного стану та якщо відсутня об'єктивна можливість подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності – строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати. До зупинення досудового розслідування прокурор зобов'язаний вирішити питання про продовження строку тримання під вартою. Відповідно до ст. 280 КПК України досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану [83].

Недоліки правової регламентації строків досудового розслідування в період воєнного стану обумовлюють ризик зниження ефективності досудового розслідування та необхідність виконання формальних, «письмових» процедур щодо складання процесуальних документів про

зупинення, відновлення досудового розслідування і продовження строків досудового розслідування [115, с. 16].

Вимога проведення ефективного розслідування має дотримуватися в обстановці воєнного стану, що означає виконання відповідних стандартів здійснення ефективного розслідування у кримінальному провадженні [110, с. 466]. Адже встановлення розумних строків дозволяє активізувати дії сторони обвинувачення з проведення досудового розслідування або, якщо їй не вдається довести наявність складу кримінального правопорушення у певний строк, ставить їх в умови, коли вони вимушені закрити кримінальне провадження [35, с. 751].

Так, строки розгляду кримінального обвинувачення мають бути адекватними ситуації кримінального провадження. Право особи на розумні строки вирішення обвинувачення щодо неї може бути реалізоване лише за умови досягнення балансу між швидкістю і якістю процесуальних дій та процесуальних рішень органів кримінального переслідування та суду [106, с. 79].

Непорушність під час воєнного стану міжнародно-правової вимоги щодо проведення ефективного (ретельного та оперативного) розслідування ставить під сумнів правове регулювання зупинення досудового розслідування у зв'язку з відсутністю можливості здійснення кримінальної процесуальної діяльності, тому що врегулювання зупинення досудового розслідування може негативно позначатися на ефективності розслідування. Т.О. Лоскутов вважає, що розумний строк досудового розслідування є більш релевантним обстановці проведення бойових дій, аніж граничний (чітко встановлений) строк досудового розслідування, оскільки під час урегулювання винятково розумного строку для проведення досудового розслідування стане непотрібним виконувати великий обсяг формальної, «письмової» роботи щодо складання процесуальних документів про зупинення та відновлення строків досудового розслідування, продовження строків досудового розслідування. Унормування лише розумного (гнучкого)

строку для проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану сприятиме ефективності розслідування обставин учинення кримінального правопорушення. Бо строк досудового провадження в такому випадку не буде зупинятися (можливо, неодноразово) на невизначений час, а визначатиметься конкретними обставинами здійснення кримінального провадження [115, с. 14-15]. Протилежну позицію займає О.М. Федорів, який вказує, що ідея про загальний розумний строк (без граничних строків) у період воєнного стану навряд є реальною. Дослідник це пов'язує з тим, що досудове розслідування здійснюється не тільки стосовно воєнних злочинів, де є найбільші складнощі з розслідуванням, а й стосовно інших кримінальних правопорушень, безпосередньо не пов'язаних з війною, і стосовно цих проваджень не встановлення граничного строку виглядає недоречним [215, с. 216]. Одним з критеріїв для визначення розумності строків кримінального провадження є спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. Останній визначається як активність та ретельність суб'єктів, уповноважених державою на здійснення досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження. Одним з проявів порушень розумних строків є: витрата часу на процедури формального характеру, позбавлені значущості для досягнення цілей досудового розслідування [35, с. 752]. Використовуючи інститут зупинення та відновлення досудового кримінального провадження сторона обвинувачення відтягує час прийняття остаточного рішення по справі, тим самим залишаючи особу у стані невизначеності щодо своєї долі на тривалий проміжок часу.

Варто погодитись з думкою Т.О. Лоскутова, котрий відмічає, що для вдосконалення законодавчого регулювання строків досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану необхідно регламентувати винятково розумний строк для проведення досудового розслідування. Такий строк дозволить визначати ефективність досудового розслідування в умовах бойових дій шляхом урахування конкретних обставин здійснення кримінального провадження [115, с. 16]. За наявності у законодавстві

гнучкого розумного строку при здійсненні розслідування в умовах бойових дій, необхідність у зупиненні досудового кримінального провадження буде відсутня.

Г.К. Тетерятник вважає необхідним внесення доповнення до ст. 280 КПК України (до переліків підстав зупинення досудового кримінального провадження) такого змісту: «якщо у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів жодній особі не було повідомлено про підозру» [201, с. 347]. Подібну позицію займає й О.М. Федорів, який пропонує передбачення можливості зупинення провадження також до повідомлення про підозру з підстави невстановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [216, с. 119]. Строки розгляду кримінального обвинувачення мають бути адекватними ситуації кримінального провадження. Право особи на розумні строки вирішення обвинувачення щодо неї може бути реалізоване лише за умови досягнення балансу між швидкістю і якістю процесуальних дій та процесуальних рішень органів кримінального переслідування та суду [106, с. 79]. Вважаємо, що впровадження таких пропозицій до кримінального процесуального закону не сприятиме збільшенню ефективності здійснення розслідування кримінальних правопорушень та забезпечення права особи на розумний строк розслідування.

Ідея щодо відмови від інституту зупинення досудового кримінального провадження не є новою. Аналізуючи дану пропозицію окремі автори вказують, що повністю відмовлятися від інституту зупинення провадження у справі на стадії досудового розслідування не доцільно, оскільки в разі його відсутності стане неврегульованим питання щодо обчислення строків досудового слідства. З іншого боку, зупинення досудового слідства не є позитивним чинником, адже будь-яка перерва (навіть тимчасова, викликана об'єктивними причинами) у розслідуванні злочинів неминуче тягне за собою настання негативних наслідків, зокрема втрачається важлива доказова інформація, затягуються терміни відновлення порушених прав та інтересів

осіб, яким завдано шкоду, потрапляє під загрозу безпека учасників процесу тощо. А це зрештою призводить іноді до невизначеності судової перспективи вирішення окремої кримінальної справи. Залишення злочину нерозкритим, у свою чергу, сприяє вчиненню нових суспільно-небезпечних діянь, тобто загрожує погіршенню криміногенної ситуації в регіоні та країні в цілому [200, с. 243]. У контексті дослідження зупинення досудового кримінального провадження за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану, вважаємо, враховуючи позицію Т.О. Лоскутова з даного питання, що ідея щодо відмови від інституту зупинення є вдалою.

Попри на існування виняткових обставин воєнного стану, котрі тимчасово унеможливають проведення досудової процесуальної діяльності, застосування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування в умовах воєнного стану може призводити до порушення права людини на розумний строк кримінального провадження.

Опитування адвокатів у кримінальних провадженнях показало, що більшість респондентів (80,9 %) вважають, що інститут зупинення/відновлення досудового розслідування в умовах воєнного стану може використовуватись для штучного збільшення фактичних строків досудового розслідування (Додаток В). Проте, серед опитаних слідчих Національної поліції та прокурорів, дану тезу розділяють лише 24,4/45,1 % учасників опитування (Додатки А, Б). Останній результат анкетування можна вважати прогнозованим, з огляду на процесуальних інтерес сторони обвинувачення та в цілому обвинувальну спрямованість цих учасників кримінального провадження.

Для забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації зупинення та відновлення досудового розслідування, у тому числі в період дії правового режиму воєнного стану, потребують удосконалення. Законодавчі зміни можуть бути спрямовані або на скасування

інституту зупинення та відновлення досудового розслідування, або на оптимізацію змісту відповідних процесуальних норм шляхом унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також забезпечення юридичної визначеності щодо максимальної кількості процесуальних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

5. Проблемні аспекти забезпечення права на недоторканість житла чи іншого володіння особи у ході досудового кримінального провадження. Під час досудового кримінального провадження може обмежуватися право на недоторканість житла чи іншого володіння особи (транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі та приміщення (ч. 2 ст. 233 КПК України). Обмеження вказаного права відбувається в результаті проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальної дії.

Для законного проникнення до житла чи іншого володіння особи кримінальний процесуальний закон встановлює наступні підстави:

- 1) добровільна згода володільця;
- 2) ухвала слідчого судді (ч. 1 ст. 233 КПК України);
- 3) невідкладні випадки:
 - а) врятування життя людей;
 - б) врятування майна;
 - в) безпосереднє переслідування особи, яка підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 233 КПК України) [83].

Незважаючи на регламентацію вказаних підстав для обмеження права на недоторканість житла чи іншого володіння особи, проникнення суб'єктів сторони обвинувачення до житла чи іншого володіння особи під час досудового кримінального провадження може відбуватися неправомірно. Зокрема, проблемними щодо реалізації у досудовому кримінальному

провадженні є такі процесуальні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи як «добровільна згода володільця» та «невідкладні випадки».

Якщо розглядати таку підставу для проникнення до житла чи іншого володіння особи як «добровільна згода володільця», то проблематичним у досудовому кримінальному провадженні є визначення добровільності/недобровільності згоди особи на проникнення до житла чи іншого володіння. Оскільки при наявності навіть письмової згоди особи на проникнення до житла чи іншого володіння, її справжнє волевиявлення може бути зовсім протилежним, особа може бути категорично проти проникнення суб'єктів сторони обвинувачення до свого житла або іншого володіння.

У постанові Верховного Суду від 30.10.2018, справа № 671/1486/17, зазначено, що виходячи із аналізу кримінальних процесуальних норм, які містяться у ч. 1 ст. 233, ч. 2 ст. 234 та ч. 2 ст. 237 КПК України, колегія суддів дійшла висновку, що огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено за добровільною згодою особи, яка ним володіє, за умови, що були наявні процесуальні гарантії, які захищали здатність особи висловлювати свою справжню думку при наданні такої згоди [158].

Отже, під час застосування ч. 1 ст. 233 КПК України стосовно визначення добровільності згоди особи на проникнення до житла чи іншого володіння особи необхідно враховувати не лише формальну наявність такої згоди, а й інші зовнішні фактори, що свідчать про добровільність/недобровільність волевиявлення особи.

Крім того, недосконалим є правове регулювання такої підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи, що пов'язана з існуванням невідкладних випадків у вигляді: врятування життя людей; врятування майна; безпосереднє переслідування особи, яка підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення. Наведені випадки не охоплюють всіх потенційних ситуацій досудового кримінального провадження, при яких суб'єктам сторони обвинувачення вкрай необхідно негайно проникнути до

житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій. Інакше особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення може сховатися від органів досудового розслідування та знищити доказову інформацію своєї причетності до злочинної діяльності.

З даного приводу О.М. Дроздов, Н.В. Глинська відзначають, що проведення обшуку до постановлення ухвали слідчого судді, суду з метою відшукування та збереження майна, яке може бути використано як докази у кримінальному провадженні не є невідкладним випадком, пов'язаним з врятуванням майна. Такий обшук не відповідатиме встановленим кримінальним процесуальним законом вимогам, яких зобов'язані дотримуватися учасники кримінального провадження на боці обвинувачення під час проведення обшуку. Адже наведені обставини є обставинами загального (ординарного) характеру, а отже не є нагальними чи екстраординарними обставинами, які прямо передбачені законом та ймовірно вимагають невідкладного (термінового) проведення обшуку без попереднього дозволу суду, що чітко і недвозначно випливає з аналізованих позицій ЄСПЛ та Верховного Суду. Необхідність віднайти і вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні, не підпадає під винятки, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК (врятування майна) [58, с. 622-623].

Існування цих ризиків змушує суб'єктів сторони обвинувачення всупереч ч. 3 ст. 233 КПК України, за відсутності невідкладних випадків проникати до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій. Причому слідчий, прокурор у постанові про проведення невідкладного обшуку, протоколі про здійснення такого обшуку або клопотанні про легалізацію невідкладного обшук вказують інші випадки для негайного проникнення до житла чи іншого володіння особи, які формально схожі на ситуації, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК України, проте за суттю відрізняються від них. Наприклад, у змісті вказаних процесуальних документів суб'єктами сторони обвинувачення може зазначатися про

збереження речових доказів вчинення кримінального правопорушення, врятування майна, що стосується злочинної діяльності тощо.

Таке «приблизне» застосування ч. 3 ст. 233 КПК України в частині невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи суперечить засадам законності та верховенству права. У зв'язку з цим, зазначена законодавча норма потребує удосконалення щодо розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій. У ході опитування практичних співробітників з'ясувалось, що 88,2 % слідчих Національної поліції (Додаток А), 86,3 % прокурорів (Додаток Б) вважають, що положення КПК України потребують змін у частині розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи. Подібну позицію з даного питання займають й більшість (60,3 %) опитаних адвокатів у кримінальних провадженнях (Додаток В). Даний результат говорить про доцільність та необхідність таких змін до кримінального процесуального закону.

6. Забезпечення права на заборону катування під час застосування приводу, примусового освідування, примусового відбирання біологічних зразків у досудовому кримінальному провадженні. Відповідно до КПК України під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Забороняється піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поведження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність [83]. Повага до людської гідності є невід'ємною частиною кримінального судочинства. Застосування тортур під час досудового кримінального провадження є порушенням права на повагу до гідності [15]. Однак, жодна держава у світі, яка здійснює правоохоронну діяльність, не може обійтися без застосування примусу. Примус пронизує всі аспекти правоохоронного державного функціонування [109, с. 87]. Примус притаманний як заходам забезпечення кримінального

провадження, так і окремим слідчим (розшуковим) діям.

У кримінальному провадженні існує велика небезпека порушення вимоги щодо дотримання гідності, прав, свобод та інтересів шляхом жорстокого поводження з обвинуваченим [106, с. 110]. Проблемним аспектом застосування примусу під час досудового кримінального провадження є відсутність чітких законодавчо встановлених меж. Ризик катування підвищується при провадженні тих процесуальних дій (заходів), де застосування примусу прямо передбачається нормами кримінального процесуального законодавства.

Тематика забезпечення права людини на заборону катування під час досудового кримінального провадження є популярною серед науковців. Л.О. Басюк у дисертаційному дослідженні відзначила, що принцип винятковості застосування примусу повинен знайти своє відображення у визначеному КПК України порядку примусового отримання зразків для експертизи [24, с. 179]. О.П. Кучинська у своїх роботах вказує, що кримінальний процесуальний закон не розкриває сутність понять «честь» та «гідність» у контексті застосування примусового освідчування [91, с. 58].

У своїх наукових розробках Т.О. Лоскутов акцентував увагу на перевагах попереднього судового контролю коли мова йде про застосування примусу під час досудового кримінального провадження [117]. На даний час низка проблем, пов'язаних з забезпеченням права людини на заборону катування залишаються нерозв'язаними. Так, потребує вирішення питання щодо правової регламентації меж законного примусу, вихід за які має розцінюватись як катування. Також потребують наукового осмислення критерії, відповідно до яких має відбуватись оцінка застосування примусу.

У зв'язку з цим виникає необхідність у дослідженні проблемних аспектів дотримання заборони катування через призму правового регулювання застосування примусу під час провадження окремих заходів забезпечення кримінального провадження та слідчих (розшукових) дій. Для досягнення даної мети слід вирішити такі завдання: з'ясувати сутність

забезпечення права людини на заборону катування у досудовому кримінальному провадженні, визначити проблемні аспекти застосування примусу під час здійснення приводу у досудовому кримінальному провадженні, здійснити процесуальний аналіз можливої міри (межі) законного примусу під час здійснення примусового освідування особи та примусового відбирання біологічних зразків.

Х.Ю. Ямельська пише, що у процесі діяльності ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини, керуючись критерієм «мінімального рівня жорстокості» розмежовано поняття «катування», «нелюдське поводження або покарання» та «поводження або покарання, що принижує людську гідність». «Плаваюча» шкала оцінки кожного правопорушення надає певну свободу у дослідженні обставин справи та має на меті дотримання принципу справедливості та неупередженості, а також, максимальної ефективності захисту фундаментальних прав людини. Однак, як справедливо зазначає дослідниця, практика українських судів показує, що розмежування, подібного до того, яке надає ЄСПЛ, не здійснюється [231, с. 31].

На особливу увагу заслуговують положення ст. 3 ЄКПЛ, які стосуються заборони катування. Так, нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [76]. Заборона жорстокого поводження і тортур є абсолютною. Дане правило розповсюджується на всі життєві обставини, включаючи обставини, пов'язані з боротьбою з тероризмом та організованою злочинністю, а також випадки оголошення воєнного чи надзвичайного стану [13, с. 27-28]. Таким чином жодні обставини, такі як необхідність здобуття викривальних доказів, розкриття злочину по «гарячих» слідах тощо, не можуть бути виправданням застосуванню тортур під час досудового кримінального провадження.

Під час правозастосування існує негативна практика, а саме порушуючи вимоги частини 4 статті 216 КПК України та частини 3 статті 8 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» слідчі підрозділи

місцевих територіальних підрозділів поліції самостійно розглядають повідомлення про кримінальні правопорушення, які, за інформацією заявників (потерпілих), скоїли працівники поліції, без своєчасного та невідкладного інформування відповідного територіального управління Державного бюро розслідувань і відповідної реєстрації таких відомостей у ЄРДР [197, с. 57].

Критеріями визначення ефективності розслідування заяв про жорстоке поводження є його незалежність і безсторонність, ретельність, невідкладність, компетентність, залучення потерпілих і контроль громадськості. Ефективне розслідування заяв про катування та інші різновиди жорстокого поводження забезпечує, зокрема, захист особи від необґрунтованого засудження і покарання завдяки виключенню судом доказів, здобутих із застосуванням насильства [106, с. 111].

Варто наголосити, що не завжди застосування сили (примусу) у досудовому кримінальному провадженні є катуванням. В окремих випадках, законний примус може бути надто суворим, однак, все ж таки, не підпадати під визначення катування. Аналізуючи рішення ЄСПЛ Д.В. Ягунов пише, що жорстокість поводження має сягати певного мінімального рівня, щоб на неї поширювалася юрисдикція ст. 3 ЄКПЛ. Оцінка цього мінімуму неминуче відносна; вона залежить від сукупності факторів у справі – таких як, наприклад, характер і обставини поводження, форма і спосіб його реалізації, тривалість, фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках – стать, вік і стан здоров'я потерпілого [230, с. 43].

Відповідно до ст. 87 КПК України недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини [83].

В.В. Вапнярчук у своєму дисертаційному дослідженні сформулював правила допустимості доказів, до числа яких науковець відносить: правило про належного суб'єкта; про належне джерело (стосується як належного фактичного джерела відомостей про факти (або належного носія відомостей), так і належного процесуального джерела (процесуальної форми закріплення доказової інформації)); про належний вид способу формування доказової основи (збирання доказів); про належний (законний) порядок здійснення способу формування доказової основи; про неприпустимість упередження у зв'язку з дослідженням даних про особу підозрюваного, обвинуваченого [31, с. 398].

Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння: здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; порушення права особи на захист; отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; порушення права на перехресний допит [83].

Жорстокість поводження має сягати певного мінімального рівня, щоб на неї поширювалася юрисдикція ст. 3 ЄКПЛ. Оцінка цього мінімуму неминуче відносна; вона залежить від сукупності факторів у справі – таких як, наприклад, характер і обставини поводження, форма і спосіб його реалізації, тривалість, фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках – стать, вік і стан здоров'я потерпілого [230, с. 43].

Окремо варто звернути увагу на недосконалість правового регулювання порядку примусових дій під час застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як привід, які можуть межувати з катуванням або нелюдським чи таким, що принижує гідність, поводженням.

С.С. Єсімов, О.А. Сопронюк звертають увагу на примусовий характер приводу, що неминуче обмежує фундаментальні права особи на життя і здоров'я, на повагу до її гідності, особисту недоторканність. Автори підкреслюють, що застосування приводу повинно базуватись на законних підставах, а правове регулювання приводу має бути розумно збалансованим, ураховувати норми міжнародного права та принцип верховенства права [195, с. 146; 60, с. 88].

Привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час. Регламентация міри примусу під час здійснення приводу знайшла відображення у положеннях ст. 143 КПК України. Так, застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення приводу, і мають зводитися до мінімального впливу на особу. Забороняється застосування заходів впливу, які можуть завдати шкоди здоров'ю особи, а також примушення особи перебувати в умовах, що перешкоджають її вільному пересуванню, протягом часу більшого, ніж необхідно для негайного доставлення особи до місця виклику [83]. Дані положення встановлюють загальні вимоги до застосування примусу під час приводу. Вбачається, що подібні положення мають бути закріплені у ст. 208 КПК України задля підвищення рівня забезпечення права людини на заборону катування під час здійснення затримання.

У теорії кримінального процесу дискусійним є питання щодо виду і об'єму примусу (фізичного, морального, технічного) до особи яка повинна підкоритися рішенню суду про її привід та таким чином, щоб сам виконавець ухвали суду, суддя не опинилися під загрозою кримінального покарання. Вітчизняна практика не врегульовує механізм примусового приводу особи шляхом регламентування фізичного, психологічного чи технічного впливу на

особу яка підлягає приводу з метою спонукання її виконати ухвалу суду про явку на виклик відповідних посадових осіб [189, с. 102-104].

Вбачається, що застосування приводу під час кримінального провадження несе виключно примусовий характер, оскільки особа, до якої він застосовується, попередньо добровільно не з'явилась на виклик та відповідно ухиляється від останнього. Так, під час здійснення такого примусового приводу до особи може законно застосовуватись фізична сила та, в окремих випадках, навіть засоби обмеження рухомості.

Доречно додати, що чітко регламентувати у нормі права вид чи інтенсивність фізичного, психологічного чи технічного впливу на особу під час здійснення приводу не вбачається можливим. Кожна конкретна ситуація (чи то привід, чи здійснення кримінального процесуального затримання) є унікальною, та «універсальні» (шаблонні) вимоги та заходів примус є недоцільними, навіть не зважаючи на параметри «деталізації» та «прогнозованості» законодавства, яке регламентує обмеження основоположних прав і свобод.

Дослідники вказують, що задля того, щоб примус міг забезпечити привід особи необхідно чітко конкретизувати який фізичний, психологічний чи технічний вплив на особу яка підлягає приводу може вчинити працівник правоохоронного органу щоб виконати ухвалу суду про її привід. У теорії кримінального процесу є пропозиція щодо внесення зміни до ч. 3 ст. 143 КПК України з конкретизацією фізичного, психологічного чи технічного впливу на особу яка підлягає приводу, що на думку науковців підніме ефективність цієї процесуальної дії [189, с. 105]. Вбачається, що чинна редакція ч. 3 ст. 143 КПК України надто лаконічно регулює правовідносини, які виникають при застосуванні примусу під час приводу. Вважаємо за необхідне, задля підвищення рівня дотримання прав і свобод особи та захисту уповноважених службових осіб доповнити положення даної норми текстом наступного змісту: «У випадку невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу,

особа, яка виконує ухвалу в обов'язковому порядку фіксує процес примусового приводу за допомогою аудіо- та відеозапису».

Як показало проведене анкетування слідчих Національної поліції (61,4 %), прокурорів (74,5 %), адвокатів у кримінальних провадженнях (93,1 %), більшість опитаних респондентів виступають за регламентацію у кримінальному процесуальному законі обов'язкову аудіо- та відео фіксацію процесу примусового приводу у випадку невиконання особою, яка підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу (Додатки А, Б, В).

З огляду на те, що привід, як процесуальна дія, пов'язаний з застосуванням примусу, при здійсненні приводу завжди присутній ризик катування. Відсутність чітких меж застосування примусу під час здійснення приводу особи не сприяє забезпеченню права людини на заборону катування оскільки будь-який примус може бути розцінений як законний.

Т.О. Лоскутов у своєму монографічному дослідженні зазначає, що кримінальний процесуальний примус потенційно пов'язаний із слідчими (розшуковими) діями. Функціональне призначення заходів процесуального примусу полягає у забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на викриття певної особи. Відсутність перешкод під час провадження слідчих (розшукових) дій усуває необхідність у застосуванні заходів кримінального процесуального примусу [109, с. 105-106]. Вбачається, що в будь-якому випадку примус, який застосовується під час проведення слідчих (розшукових) дій, повинен мати чітко окреслені межі, визначені у кримінальному процесуальному законі.

Відповідно до положень ст. 241 КПК України сторона обвинувачення вправі здійснити примусове освідування особи на підставі постанови прокурора у разі її відмови пройти дану процедуру добровільно. З даного приводу О.П. Кучинська, О.В. Щиголь зауважують, що дана норма є нічим іншим як юридичною фікцією, оскільки відсутність згоди особи не перешкоджає слідчому, прокурору провести освідування шляхом

застосування примусу. Законодавець запровадив правило, яке не має практичного значення – воно жодним чином не може убезпечити особу від здійснення щодо неї освідування або запропонувати слідчому, прокурору інший, альтернативний варіант розвитку подій. Разом із тим, ця норма все ж відіграє роль певного «запобіжника», «проміжного етапу», який не дозволяє слідчому, прокурору застосовувати примус відразу (проте цього недостатньо для повноцінного забезпечення прав і свобод освідуваної особи) [91, с. 58].

Основним недоліком правового регулювання примусового освідування є відсутність процедурної регламентації його проведення. Відповідно характер дій та ступінь їх втручання у права особи обираються на розсуд уповноважених службових осіб, які проводять освідування.

Рішення ЄСПЛ У справі «Яллог проти Німеччини» від 11 липня 2006 р. демонструє, що примушування заявника вжити блювотний засіб, задля отримання доказу у справі (наркотичні засоби) було визначено ЄСПЛ як небезпечним для здоров'я, а насильство, яке застосовувалось до заявника з метою змусити вжити препарат межувало з брутальністю. Таким чином компетентні органи завдали заявнику тяжкого втручання у його фізичну та психічну цілісність проти його волі. Суд дійшов висновку, що заявника було піддано нелюдському і такому, що принижує гідність, поводженню на порушення ст. 3 ЄКПЛ [181].

Аналізуючи дані положення Т.О. Лоскутов зазначає, що можливість сторони обвинувачення проводити примусове освідування підозрюваного є проявом невідповідності предмету регулювання КПК України предмету регулювання ЄКПЛ стосовно забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Науковець зауважує, що норми КПК України у частині регламентації проведення примусового освідування уможливають обмеження права підозрюваного не свідчити проти себе всупереч його волі. Для такого обмеження навіть не передбачається судового контролю. Сторона обвинувачення (прокурор) без звернення до слідчого судді може прийняти

рішення про обмеження права не свідчити проти себе стороною захисту (підозрюваним) [117, с. 89-90].

М.А. Грига у свою чергу наголошує, що виключне повноваження прокурора щодо прийняття рішення про проведення примусового освідування є суттєвою проблемою. Автор це пов'язує з тим, що вищевказані положення негативно впливають на ефективність розслідування, оскільки в окремих випадках, проведення освідування може мати терміновий і невідкладний характер [52, с. 223].

Відповідно до КПК України при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. Застосування примусу допускається лише у межах, необхідних для досягнення мети освідування [83]. Даними положеннями законодавець обмежився у регулюванні міри примусу під час примусового освідування.

Однак такі поняття як «честь і гідність», «дії, які є небезпечними для її здоров'я» є оціночними категоріями та не визначені чітко у кримінальному процесуальному законі. Окремі вчені вказують, що чинне законодавство не містить визначення понять «честь» та «гідність» (*як і перелік дій, які є небезпечним для здоров'я – курсив автор*), а також не встановлює межі допустимої поведінки, яка б узгоджувалася з повагою до цих чеснот, забезпечувала їх непорушність та недоторканність (так само як і не містить чіткого переліку дій, що порушують честь та гідність інших осіб). Таким чином, застосувати на практиці положення статті 241 КПК України щодо заборони вчинення дій, які принижують честь і гідність особи – вкрай складно. Користуючись цим законодавчим недоліком, слідчі та прокурори часто можуть «не вбачати» у своїх діях, а також у діях інших учасників освідування приниження честі та гідності освідуваної особи, навіть якщо остання прямо заявляє про це [91, с. 58].

Вважаємо, що самостійне прийняття рішення стороною обвинувачення (прокурором) про здійснення примусового освідування особи негативно впливає на рівень дотримання прав і свобод людини під час досудового

кримінального провадження у цілому, та обмежує право особи не свідчити проти себе. Відсутність чітких меж застосування примусу під час примусового освідування підвищує ризики катування. Для встановлення даних меж варто встановити нормативні межі примусу, вихід за які має розцінюватись як катування.

Відповідно до КПК України відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами освідування особи. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд має право дозволити (зобов'язати) стороні обвинувачення здійснити відбирання біологічних зразків примусово [83]. Розгляд такого клопотання повинен відбуватися за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання та особи, у якої планується здійснити примусове відбирання біологічних зразків. Неприбуття за судовим викликом особи, у якої планується здійснити примусове відбирання біологічних зразків, без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання постановляє ухвалу про примусове відбирання біологічних зразків у особи для проведення експертизи, якщо сторона кримінального провадження, що звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що біологічні зразки належать конкретній фізичній особі та самі по собі або в сукупності з іншими доказами мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні. Відповідна ухвала повинна відповідати вимогам ст. 164 КПК України [183, с. 154].

О.А. Лейба пише, що ключовим критерієм визначення правомірності примусового відбирання біологічних зразків для експертизи слугує значення отриманого доказу для доведення винуватості особи, від якої зразки отримуються [97, с. 311]. Інтенсивність примусу регулюється законодавцем за аналогією регулювання примусу при примусовому освідуванні особи.

Верховний Суд у своєму рішенні вказав, що ЄСПЛ у своїй практиці звертав увагу на недопущення застосування до особи примусових заходів

задля отримання від неї даних, які можуть бути використані як підстава для висунення обвинувачення такій особі. Право не свідчити проти себе передбачає, зокрема, що у кримінальній справі сторона обвинувачення, намагаючись довести вину обвинуваченого, не може використовувати докази, здобуті всупереч волі обвинуваченого за допомогою методів примусу чи тиску (справа «Яллог проти Німеччини», рішення від 11 липня 2006 р.; «Функе проти Франції», рішення від 25 лютого 1993 р.; «Джей.Бі проти Швейцарії», рішення від 03 травня 2001 р.). Викладені у цих справах висновки ЄСПЛ не означають того, що відібрання біологічних зразків у примусовому порядку в будь-якому разі суперечить ЄКПЛ, однак у кожному разі має перевірятись правомірність отриманих доказів. Також Верховний Суд наголосив, що біологічні зразки у особи можуть бути отримані поза її згодою лише тоді, коли метою відібрання таких зразків не є отримання доказів обвинувачення особи, яка надає такі зразки [159].

Окремі дослідники в якості додаткової гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження пропонують участь понятих або захисника при провадженні даної слідчої дії в примусовому порядку відносно підозрюваного [51, с. 138]. Подібної позиції дотримуються М.Г. Щербаковський, А.М. Проценко, А.Е. Волкова, однак зауважують, що участь захисника має бути реалізована лише при поданні відповідного клопотання, по-друге, вимога має поширюватися на будь-якого учасника кримінального провадження, від якого передбачається примусове відбирання біологічних зразків [226, с. 196-197].

О.О. Варченко вважає вірним положення кримінального процесуального закону щодо можливості примусового проведення освідування та відібрання біологічних зразків незалежно від процесуального статусу особи, яка залучається до вказаних процесуальних дій. Разом з тим, авторка доповнює, що вищевказані слідчі (розшукові) дії мають супроводжуватись судовим контролем (в невідкладних випадках – подальшим судовим контролем) [34, с. 190].

Погоджуємося з думкою Т.О. Лоскутова, який вважає, що суб'єктом застосування будь-яких заходів кримінального процесуального примусу має бути суд, оскільки тільки він наділений компетенцією щодо притягнення винної особи до кримінальної відповідальності і призначення покарання. Суд повинен порівняти ступінь можливого обмеження прав особи внаслідок застосування кримінальних процесуальних заходів примусу і ступінь обмеження прав особи, що може бути наслідком притягнення її до кримінальної відповідальності і призначення покарання за вчинення злочину. У разі їх «приблизної пропорційності» суд може застосувати до особи заходи процесуального примусу. В іншому випадку їх застосування може бути необґрунтованим або несправедливим [117, с. 96].

Задля конкретизації положень кримінального процесуального закону та підвищення рівня правової визначеності у контексті застосування фізичного впливу у ході проведення примусового освідування пропонуємо внести такі зміни до ч. 3 ст. 241 КПК України: після слів «необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню» доповнити словами: «При здійсненні примусового освідування до освідуваної особи допускається застосування заходів фізичного впливу». Після слів «необхідних для досягнення мети освідування» доповнити словами: «Застосуванню заходів фізичного впливу має передувати попередження про намір їх застосування. Міра та інтенсивність заходів фізичного впливу мають відповідати вимозі пропорційності та обставинці освідування. Процедура примусового освідування в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису».

Ю.В. Шинкарьов наголошує, що на даний момент відсутня чітко сформована процедура примусового відібрання біологічних зразків, що може привести до численних порушень прав і свобод людини. Також автор зауважує, що у сучасній правовій літературі є абсолютно не окресленим питання проблематики примусового відібрання біологічних зразків у людей, які відмовляються від цього з релігійних переконань. Висувається теза, що

примусове відібрання біологічних зразків у людей такого роду може сприйматися як жорстоке поводження чи тортури [225, с. 608]. Науковець справедливо підкреслює, що відсутність законодавчо визначеної методики проведення таких дій явно не слугує і не сприяє дотриманню гарантованих Конституцією України, міжнародними нормативно-правовими актами прав та свобод людини в частині заборони проведення жорстокого поводження, тортур, дослідів над людиною, гарантування права на життя, особистої недоторканності та належного захисту здоров'я [225, с. 614]. Відповідно КПК України не містить обмежень у примусових діях при здійсненні примусового відбирання біологічних зразків. Така правова невизначеність не сприяє забезпеченню права людини на заборону катування.

І.В. Гловюк вказує, що доведення підстав примусового відбирання біологічних зразків є обов'язковим. Процедура відбирання має узгоджуватися з положеннями ст. 3 ЄКПЛ, а на обґрунтовані скарги стосовно жорстокого поводження судами має бути надана відповідь шляхом перевірки та реагування засобами, передбаченими законодавством [49, с. 307].

В.С. Могила вважає за необхідне для забезпечення дотримання вимог ст. 3 ЄКПЛ в частині необхідності медичного спостереження при будь-якому порушенні особистої недоторканності здійснювати відбирання біологічних зразків примусово за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря в медичному закладі [136, с. 560].

Є.В. Тирлич вважає, що з метою розмежування комплексних вимог стосовно дотримання прав людини і їх порушення, національному законодавцю слід чітко окреслити застосування такого примусу шляхом прийняття нормативно-правового акту, який містив би в собі чітку регламентацію таких обставин проведення примусового відбирання біологічних зразків, враховуючи практику ЄСПЛ щодо цього питання, а саме: вичерпний перелік суб'єктів відбирання (медичні працівники з відповідною професійною кваліфікацією) та шляхи їх залучення, умов, у яких такі зразки мають відбиратися (медичний заклад, медична частина

тощо) та зберігатися (методика пакування, умови, термін). Крім цього надважливим є регламентація підстав залучення уповноваженою особою працівників спецпідрозділів правоохоронних органів, наприклад, для забезпечення проведення вказаної слідчої (розшукової) дії та забезпечення безпеки її учасників, та чіткої міри їх допустимої поведінки для одночасного виконання власних обов'язків (задоволення потреб досудового розслідування) та дотримання гранично допустимих меж втручання у сферу прав і свобод людини, яка на законних підставах підлягає подібному відібранню. На думку автора, наявність такого нормативно-правового акту, дозволила б підвищити рівень ефективності досудового розслідування та підтвердила б зусилля держави щодо всебічного забезпечення прав людини й основоположних свобод [202, с. 106].

Вищевказані положення демонструють нагальну необхідність регламентації у кримінальному процесуальному законі нормативних меж застосування примусу під час здійснення примусового відбирання біологічних зразків.

Слід погодитись з К.Г. Горелкіною, яка відзначає, що проблеми захисту прав і свобод людини при отриманні зразків для порівняльного дослідження, в тому числі примусового, породжені недостатнім правовим регулюванням, що вимагає реакції законодавця, оскільки суперечливі позиції в рамках наукового дискурсу дзеркально відображаються і в слідчо-судовій практиці, що не виробила однаковості в питаннях порядку здійснення даної слідчої (розшукової) дії [51, с. 138].

Л.О. Басюк справедливо вказує, що законний примус при отриманні зразків для експертизи повинен розглядатися учасниками кримінального провадження як винятковий засіб отримання доказів. Обґрунтована позиція, що принцип винятковості застосування примусу повинен знайти своє відображення як у визначеному КПК України порядку примусового отримання зразків для експертизи, так і в криміналістичних рекомендаціях

щодо організаційно-тактичного забезпечення проведення цієї слідчої (розшукової) дії [24, с. 179].

Б.М. Дердюк, С.О. Коропецька виокремили критерії які треба враховувати під час прийняття рішення щодо застосування примусу під час відбирання біологічних зразків для експертизи. Такими критеріями, на думку дослідників, є: значення обставин, встановлених за допомогою експертного дослідження, для забезпечення виконання завдань кримінального провадження; відсутність можливості довести чи спростувати факт, що має значення у справі, за допомогою інших наявних у справі доказів; вид біологічних зразків; наявність ризику для життя і здоров'я особи, в якій відбирають зразки, його ступінь; принизливість процедури з погляду наявних у суспільстві моральних принципів; процесуальний статус учасника провадження, в якого необхідно отримати зразки; мотиви та підстави відмови надати зразки добровільно; вжиття всіх заходів для того, щоби переконати особу надати зразки добровільно [55, с. 276].

З огляду на вищевказане, примусове відбирання біологічних зразків може бути здійснено за умов: відмови особи добровільно надати біологічні зразки, врахування критеріїв, розроблених практикою ЄСПЛ щодо мінімальної міри жорстокості, обов'язкового медичного супроводження, відсутність ризику для життя і здоров'я особи, суттєвого значення обставин, які можуть бути встановлені внаслідок відбирання біологічних зразків.

Опрацьований матеріал дає можливість сформулювати такі висновки. У досудовому кримінальному провадженні ризик катування особи з боку представників сторони обвинувачення може існувати щодо процесуальних дій (заходів), які спрямовані на: 1) отримання доказової інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення; 2) забезпечення належної поведінки окремих учасників кримінального процесу.

Разом з тим, у досудовому кримінальному провадженні ризик катування особи збільшується стосовно здійснення стороною обвинувачення примусових процесуальних дій (заходів), тобто, таких, які пов'язані із

застосуванням примусу. Такими є привід, примусове освідчування та примусове відібрання біологічних зразків. Відсутність визначення у процесуальному законі чітких меж застосування примусу під час реалізації приводу, примусового освідчування та примусового відібрання біологічних зразків не сприяє забезпеченню права людини на заборону катування у досудовому кримінальному провадженні. Оскільки будь який примус, що застосовується у ході вказаних процесуальних дій (заходів) може розцінюватися як законний.

Для розмежування катування та законного примусу під час приводу, примусового освідчування та примусового відібрання біологічних зразків необхідно у процесуальних приписах закріпити нормативні межі примусу, вихід за які має кваліфікуватися як катування. Вірність даного твердження підтверджується результатами проведеного анкетування, в якому переважна більшість опитаних учасників (Додатки А, Б., В) погодились з необхідністю нормативного закріплення меж примусу, в тому числі під час приводу, примусового освідчування та примусового відібрання біологічних зразків.

З метою встановлення у КПК України меж законного примусу для приводу, примусового освідчування та примусового відібрання біологічних зразків можуть використовуватися критерії, що розроблені у практиці ЄСПЛ для визначення наявності або відсутності факту катування.

Висновки до розділу 2

1. Причиною порушення права людини на ефективне початкове розслідування є недосконала правова регламентація процедури початку досудового розслідування, що містить можливість необ'єктивного «фільтрування» джерел інформації на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення. Здійснюваний співробітником правоохоронного органу на підставі законодавчих оціночних термінів суб'єктивний аналіз фактичних відомостей про можливе вчинення

кримінального правопорушення часто призводить до бездіяльності дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення необхідних даних до ЄРДР. В результаті такої бездіяльності порушується право людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження.

Нормативне регулювання процедури оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР не може належним чином забезпечити право людини на ефективне розслідування на початку досудового кримінального провадження, оскільки реалізація вказаного виду оскарження пов'язана з витратами часу, що є вкрай необхідним для проведення невідкладних початкових процесуальних дій відразу після надходження інформації про вчинене кримінальне правопорушення.

Для удосконалення забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження потрібно внести зміни та доповнення до норм кримінального процесуального закону в частині правового регулювання початку досудового розслідування та оскарження бездіяльності щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР. Зокрема, слід унормувати: 1) «автоматичний» початок досудового розслідування, що виключає будь-яку суб'єктивну оцінку фактичних даних на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення; 2) обов'язок суб'єктів кримінального процесу негайно розпочати розслідування у випадку подання (а не завершення розгляду) скарги на бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних даних до ЄРДР.

2. Правова регламентація початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану не сприяє забезпеченню права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Оскільки нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування відразу після закінчення огляду місця події може гальмувати початкове

розслідування та знижувати ефективність останнього в умовах воєнного стану.

З метою гарантування права людини на ефективне початкове розслідування в обстановці воєнного стану альтернатива внесенню відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР має врегульовуватися у більш гнучкий спосіб, аніж обов'язкове винесення постанови щодо початку досудового розслідування негайно після завершення огляду місця події. Менш категорична альтернатива початку досудового розслідування в період воєнного стану дозволить враховувати конкретну ситуацію початкового розслідування під час здійснення бойових дій, що позитивно відобразатиметься на ефективності всього досудового кримінального провадження.

3. Право на захист на досудовому розслідуванні порушується не лише внаслідок несвоєчасного (запізнілого) повідомлення особі про підозру, а також в результаті передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

Якщо після повідомлення особі про підозру відразу або через короткий проміжок часу (декілька днів) завершується досудове розслідування та обвинувальний акт спрямовується до суду, то підозрювана особа втрачає можливість реалізувати право на захист на стадії досудового розслідування. Порушене на етапі досудового розслідування право на захист неможливо компенсувати під час судового провадження, що призводить до несправедливості кримінального провадження у цілому та необхідності виправдання особи за всіма обвинуваченнями.

З метою недопущення порушення права на захист у досудовому кримінальному провадженні внаслідок передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, запропоновано унормувати мінімальний 14-денний строк після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового розслідування.

4. Однією з проблем на етапі досудового розслідування є порушення права людини на розумний строк кримінального провадження у зв'язку з застосуванням інституту зупинення та відновлення досудового розслідування.

Відсутність судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також законодавча невизначеність щодо кількості разів прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень щодо зупинення та відновлення досудового розслідування, уможлиблює штучне, формальне та необгрунтоване збільшення строків досудового розслідування та порушення права людини на розумний строк кримінального провадження.

Попри існування виняткових обставин воєнного стану, котрі тимчасово унеможливають проведення досудової процесуальної діяльності, застосування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування в умовах воєнного стану може призводити до порушення права людини на розумний строк кримінального провадження.

Для забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації зупинення та відновлення досудового розслідування, у тому числі в період дії правового режиму воєнного стану, потребують удосконалення. Законодавчі зміни можуть бути спрямовані або на скасування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування, або на оптимізацію змісту відповідних процесуальних норм шляхом унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також забезпечення юридичної визначеності щодо максимальної кількості разів прийняття процесуальних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

5. Недосконалим є правове регулювання підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи, що пов'язана з існуванням невідкладних

випадків у вигляді: врятування життя людей; врятування майна; безпосереднє переслідування особи, яка підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення. Тому що наведені випадки не охоплюють всіх потенційних ситуацій досудового кримінального провадження, при яких суб'єктам сторони обвинувачення вкрай необхідно негайно проникнути до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій.

«Приблизне» застосування ч. 3 ст. 233 КПК України в частині невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи суперечить засадам законності та верховенству права. Ця законодавча норма потребує удосконалення щодо розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій.

б. Ризик катування особи під час досудового кримінального провадження збільшується стосовно здійснення стороною обвинувачення примусових процесуальних дій (заходів), тобто, таких, які відповідно до кримінального процесуального закону пов'язані із застосуванням примусу. Такими є затримання, привід, примусове освідкування та примусове відібрання біологічних зразків.

Відсутність визначення у процесуальному законі чітких меж застосування примусу під час реалізації затримання, приводу, примусового освідкування та примусового відібрання біологічних зразків не сприяє забезпеченню права людини на заборону катування у досудовому кримінальному провадженні.

Для розмежування катування та законного примусу під час затримання, приводу, примусового освідкування та примусового відібрання біологічних зразків необхідно у процесуальних приписах закріпити нормативні межі примусу, вихід за які має кваліфікуватися як катування.

Основні результати розділу опубліковані у працях [122; 124; 125; 126; 129; 130].

РОЗДІЛ 3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Поняття ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні

Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні може залежати від таких факторів: політичний режим країни, рівень правової культури населення, рівень економічного розвитку суспільства, стан законності та ін. Здійснювати загальну оцінку ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні можливо виключно з урахуванням вищевказаних факторів. В той же час, ефективність не є поняттям статичним, а тому, перебуває в залежності від особливостей правовідносин, їх учасників, ситуацій які складаються під час досудового кримінального провадження. Визначення сутності поняття ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні стане у нагоді при здійсненні подальших розробок напрямів підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

При дослідженні поняття ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні вважаємо за доцільне зосередити увагу на наступних категоріях (на наше переконання – складових, які визначають ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні):

1. Дієвість гарантій забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;

2. Визначення мети забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Дієвість гарантій забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Нормативні засоби забезпечення прав і свобод людини передбачають наявність закріплення прав і свобод на найвищому рівні – у Конституції й Законах. Конституційне закріплення прав і свобод, розвинене законодавство в різних сферах виступають першим важливим елементом аналізованого механізму. Стабільне законодавство у сфері прав людини передбачає не лише закони «на розвиток» бланкетних норм Конституції, а й закони, які передбачають повноваження відповідних органів публічної влади щодо забезпечення прав і свобод [98, с. 184].

Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [78]. Забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу – це самостійна кримінальна процесуальна функція (вид діяльності), що обумовлена положеннями ст. 3 Конституції України і в обов'язковому випадку виконується кожним владним суб'єктом на всіх стадіях процесу [69, с. 182]. Закріпивши на найвищому нормативному рівні це положення, держава створює основу, на базі якої права людини не лише утверджуються, але і створюються дієві механізми забезпечення прав, метою яких виступає можливість кожної окремої людини ефективно втілювати у повсякденне життя свої права [187, с. 599]. Таким чином, на національному рівні встановлено відповідний пріоритетний напрям (стандарт) усієї правозастосовної діяльності. Національні стандарти забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини, в свою чергу, відповідають міжнародним стандартам даного напрямку.

Перше зобов'язання, що накладається стандартами в галузі прав людини це вимога про те, що будь-яке відхилення від стандартів у галузі прав

людини повинне мати чітку юридичну підставу [98, с. 186]. Міжнародними стандартами забезпечення прав людини у сфері кримінального судочинства є вироблені міжнародним співтовариством передові норми-принципи, що встановлюють статутне становище особи під час вирішення питання про порушення кримінальної справи, а також у ході провадження у ній. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини у сфері кримінального судочинства класифікуються на: 1) стандарти, що мають статус загальноєвропейських норм; 2) стандарти для осіб, щодо яких застосовані або можуть бути застосовані примусові заходи; 3) стандарти для осіб, що потерпіли від злочину; 4) стандарти у сфері ювенальної юстиції; 5) стандарти розвитку кримінального судочинства; 6) стандарти у сфері етики й гуманізації кримінального судочинства [193, с. 14]. Внутрішньодержавні матеріальні й процесуальні гарантії засновуються на загальноєвропейських міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах, які стали частиною національного права держави [88, с. 8].

Науковий інтерес викликає пошук відповідей на такі питання: «Чи кожен стандарт/норма які регулюють забезпечення прав і свобод людини у досудовому кримінальному провадженні є однаково ефективними?; Від чого залежить така ефективність та які є її критерії?; Яким чином проявляється ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні?».

Спеціальна довідкова література визначає поняття «ефективність/ефективний» як характеристику якого-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості; абсолютна ефективність – економічна ефективність, що оцінюється співвідношенням отриманого ефекту та всієї суми витрат [36]; ефективний – який викликає ефект, який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект [165]. Відповідно, якщо мова йде про ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні, така

ефективність може залежати від співвідношення затрачених засобів (час, складність проведення процесуальних дій та інші процесуальні затрати) та досягнутого результату (досягнення мети у вигляді забезпечення можливостей щодо використання законного права чи задоволення законного інтересу).

А.М. Мельник у своєму дисертаційному дослідженні сформулювала визначення поняття «механізм забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні» під яким авторка розуміє комплексну взаємодію систему процесуальних гарантій, інституційних повноважень уповноважених службових осіб та органів, а також загально-соціальних умов, що в сукупності забезпечують правомірну, належну та ефективну реалізацію прав затриманого у кримінальному провадженні, а в необхідних випадках – їх охорону, захист та/або відновлення [131, с. 6]. Виходячи з даного визначення, механізм забезпечення прав людини у досудовому кримінальному провадженні може включати в себе такі елементи: процесуальні гарантії, повноваження уповноважених службових осіб та загально-соціальні умови. Метою забезпечення права є створення умов задля правомірної, належної та ефективної реалізації прав. Отже, невід'ємним елементом забезпечення будь-якого права чи законного інтересу є наявність процесуальних гарантій, завдяки яким відбувається належна реалізація використання закріпленого законом права чи задоволення законного інтересу особи. Процесуальні гарантії є рушійною силою забезпечення прав і задоволення законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

О.П. Кучинська відзначає, що права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити своє існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених положень (норм, принципів, вимог тощо), завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечений перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності. До того ж

гарантії прав особи виконують роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок з боку органів розслідування та правосуддя щодо громадянина [87, с. 68].

У теорії права під юридичними гарантіями прав, свобод і обов'язків людини розуміють систему нормативно визначених, організаційно оформлених способів і засобів, що забезпечують реальне втілення прав, свобод, обов'язків людини і громадянина [194, с. 223]. Без гарантій права, свободи та обов'язки людини і громадянина перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства [194, с. 221]. О.В. Турута пише, що механізм забезпечення реальності прав і свобод людини і громадянина є системою необхідних умов, які обумовлюють «рух» прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, тобто переводять їх з декларативного, «мертвого» стану в реальний [208, с. 520].

Гарантії функціонують як сукупність будь-яких явищ або процесів, які включають як позитивний, так і негативний вплив на суспільні відносини, поступово наближаючись до сфери кримінальних процесуальних відносин. Забезпечення прав учасників кримінального провадження здійснюється усією системою гарантій, які діють у кримінальному процесі (як юридичними, такі загальними). Доведено, що наявність цілої системи юридичних гарантій, навіть закріплених законодавчо, ще не є свідченням якісного забезпечення прав і свобод людини. Однак, функціонування цієї системи тісно пов'язане та багато у чому зумовлене організаційною роботою органів державної влади, а також є невід'ємним від правосвідомості та правової культури населення й посадових осіб [219, с. 10].

Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загально-правових принципів, демократичних інститутів, стану економіки, реальності політичної системи суспільства, наявності досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості і правової культури населення, наявності високоефективних

органів контролю й інших факторів [88, с. 5]. Результативність процесуальних гарантій визначається їх здатністю досягнути визначеної мети. В свою чергу ефективність гарантій залежить від «умов» їх дії та є динамічний явищем.

П.М. Кубрак під процесуальними гарантіями розуміє передбачену кримінальним процесуальним законом систему засобів, умов та існуючий такий політико-правовий режим і соціально-економічні складові, які у сукупності забезпечують функціонування верховенства права, що сприяє досягненню мети і виконанню завдань кримінального провадження [86, с. 24].

О.П. Кучинська підкреслила, що наявність цілої системи юридичних гарантій, навіть закріплених законодавчо, ще не є свідченням якісного забезпечення прав особи. Закон у своїх нормах закріплює елементи системи гарантій лише статично. Водночас, функціонування цієї системи тісно пов'язане та багато у чому зумовлене організаційною роботою органів державної влади, а також є невід'ємним від правосвідомості та правової культури населення й посадових осіб [88, с. 7].

М.Г. Моторигіна аналізуючи процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту кримінального провадження вказує, що такі гарантії становлять собою різні за своїм конкретним змістом засоби і в сукупності своїй забезпечують учасникам кримінального провадження, що відносяться до неї, можливість реалізувати надані їм права. КПК України встановив не тільки гарантії прав учасників кримінального провадження зі сторони захисту, а й процесуальний механізм, що забезпечує реалізацію цих гарантій. Цей механізм містить у собі всю систему процесуальних норм, які спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження [137, с. 124].

Засобами кримінальних процесуальних гарантій прав, свобод та законних інтересів особи на стадії досудового розслідування можна вважати наступні:

- права учасників кримінального провадження, що можуть виступати в якості гарантій інших прав;
- процесуальна діяльність осіб, уповноважених на здійснення захисту та представництва, на стадії досудового розслідування;
- процесуальна діяльність слідчого щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи на стадії досудового розслідування;
- прокурорський нагляд за дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб під час досудового розслідування;
- судовий контроль за дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб під час досудового розслідування [62, с. 48].

Отже, ефективність кримінального судочинства залежить від чіткого визначення процесуального статусу учасників кримінального провадження [39, с. 100]. Як приклад гарантування прав потерпілого на досудовому кримінальному провадженні можна розглянути діяльність прокурора.

У кримінальному процесі України ефективним інститутом для запобігання порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина, в тому числі прав потерпілих від злочинів є діяльність органів прокуратури України. Згідно зі ст. 36 КПК України процесуальна діяльність прокурора у кримінальному судочинстві є процесуальною гарантією забезпечення прав потерпілого при здійсненні ним нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Здійснюючи керівництво досудовим розслідуванням, прокурор уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захищати свої права [44, с. 129].

Д.М. Кавун пише, що забезпечення прав і законних інтересів потерпілого прокурор здійснює шляхом роз'яснення потерпілому його права на пред'явлення цивільного позову; нагляду за додержанням законності

слідчим щодо своєчасності і обґрунтованості надання потерпілому статусу цивільного позивача; пред'явлення прокурором особисто цивільного позову в інтересах потерпілого у визначених законом випадках тощо. Прокурору і потерпілому належить монополія у викритті особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Для першого це державний обов'язок, а для другого – особистий законний інтерес. Виходячи з цього, законодавець і наділяє потерпілого правом на активну участь в доказуванні по справі у різних формах: дача показань, участь у слідчих діях, подання доказів, заявлення клопотань, пред'явлення цивільного позову тощо [69, с. 184-186].

Право потерпілого на інформацію є рушійною силою кримінально-процесуальних відносин та важливою гарантією реалізації всіх інших прав потерпілого, оскільки будь-яка цілеспрямована діяльність людини вимагає максимально повної і достовірної інформації про об'єкт, засоби досягнення мети тощо. Правова інформованість людини формує правосвідомість і є гарантом реалізації конституційних прав і свобод. Щодо потерпілих від злочину, відсутність інформації про їх права і юридичних механізмів реалізації цих прав тягне за собою неможливість їх використання в повному обсязі. У підсумку «жертва» позбавляється можливості вимагати відновлення справедливості шляхом відшкодування їй спричиненої шкоди, фактично позбавляється права використовувати передбачені законом засоби захисту (звернутися за допомогою до захисника, заявити позов, збирати докази, вимагати забезпечення позову, оскаржити незаконні рішення тощо). Забезпечення інформацією потерпілих має на меті виключити негативне явище, коли жертва відчуває себе безправною і беззахисною в системі кримінальної юстиції [44, с. 132].

До речі, що стосується цивільного позову у кримінальному судочинстві, з даного приводу Д.О. Пилипенко, А.Г. Андріяшевський пишуть, що спосіб відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням за допомогою цивільного позову у кримінальному провадженні, не є досконалим. На думку авторів, доцільно розширити коло питань, які можуть

бути вирішені за допомогою цивільного позову під час кримінального провадження за рахунок відшкодування неoderжаних доходів, які не зміг отримати потерпілий через вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, потерпілому мають бути компенсовані збитки через неможливість працювати з метою отримання заробітної платні з причини знаходження його на лікарняному внаслідок травми, каліцтва тощо, спричиненого підозрюваним, обвинуваченим [149, с. 76]. Пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні є одним з шляхів відновлення попереднього стану потерпілої особи, тобто забезпечення законного інтересу потерпілого. Такий інструмент компенсації шкоди не можна вважати досконалим, оскільки останній не охоплює ряд супутніх витрати та втрачену вигоду (заробіток) потерпілого.

Вбачається, що ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні напряму залежить від «якості» (дієвості) гарантій, які забезпечують використання встановленого законом права чи реалізацію законного інтересу. Окрім наявності процесуальних гарантій, від яких залежить реалізація прав і законних інтересів особи, показником (критерієм) ефективності є мета, яку переслідує особа використавши право чи реалізувавши законний інтерес.

Визначення мети забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. А.М. Перепелюк пише, що критерії ефективності механізму застосування права це мірила, за допомогою яких можна визначити ефективність механізму застосування права, вони передбачають досягнення відповідних цілей, які постають перед ним [145, с. 16]. Також критерієм ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні, на наш погляд, є строк (час), протягом якого особа, використовуючи процесуальні гарантії, досягає поставленої мети. Відповідно, чим коротше є даний строк, тим ефективнішими є забезпечення прав і свобод людини у досудовому кримінальному провадженні.

При дослідженні ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні не можемо не приділити увагу таким важливим параметрам ефективності як якість процесуальних рішень, які безпосередньо впливають на забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Торкаючись категорії якість закону окремі автори підсумовують, що основними критеріями «законності» у розумінні якості закону є: 1) доступність, чітка відповідність норм щодо оцінки певної поведінки; 2) передбачуваність, достатня чіткість формулювання; 3) обмежена дискреція компетентних органів з урахуванням законної мети та забезпечення захисту від свавільного втручання [56, с. 82].

Термін «закон» несе якісні вимоги, у тому числі вимоги щодо доступності та передбачуваності. Ці якісні вимоги повинні бути дотримані у розрізі визначення як злочину, так і покарання, який цей злочин тягне за собою. Особа повинна розуміти з формулювання відповідного положення та, у разі необхідності, за допомогою його тлумачення судами, які дії та бездіяльність призводять до кримінальної відповідальності та яке покарання буде призначено за відповідну дію та/або бездіяльність [174].

На ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні значно впливає якість кримінальних процесуальних рішень, з прийняттям яких здійснюється забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. Н.В. Глинська вказує, що якість кримінальних процесуальних рішень є оцінною категорією, яка означає порівняльний ступінь здатності правозастосовного акту виконати своє функціональне призначення в загальній динаміці кримінального провадження, задовольнити соціально-правові очікування від його реалізації відповідно до тих цілей та завдань, які ставились на момент його прийняття [47, с. 25]. Оцінка істотності будь-яких дефектів якості кримінальних процесуальних рішень та обрання належних заходів реагування на них мають відбуватися з огляду на їх шкідливість для

забезпечення прав та законних інтересів учасників провадження та вирішення інших завдань кримінального провадження, на розв'язання яких було спрямоване прийняття відповідного рішення [47, с. 15-16]. Розумним є процесуальне рішення, що ґрунтується на законі та здоровому глузді, спрямоване на ефективне вирішення завдань кримінального провадження шляхом обрання правозастосовником оптимального варіанту балансування публічних та особистих інтересів з урахуванням специфіки конкретних обставин кримінального провадження. Неодмінною ознакою розумності кримінальних процесуальних рішень є те, що обраний при його ухваленні варіант правової поведінки максимально враховує вимогу забезпечення прав та законних інтересів учасників процесу, щодо яких такий акт прийнято. У разі, коли прийняте рішення передбачає застосування певних обмежень конституційних прав та свобод особи, ці обмеження мають бути для такої особи найменш обтяжливими у конкретній ситуації та співмірними щодо мети, на досягнення якої буде спрямована реалізація такого процесуального рішення [47, с. 29]. Кримінальні процесуальні рішення, якими здійснюється забезпечення прав і законних інтересів людини мають бути «якісними» та відповідати параметру «розумності». Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні можна вважати ефективним, якщо відповідні кримінальні процесуальні рішення, здатні забезпечити можливість використати надане законом право або ж задовольнити законний інтерес.

Забезпечення прав учасників кримінального провадження здійснюється усією системою гарантій, які діють у кримінальному процесі (як юридичними, так і загальними). Отже, окремі види гарантій, наприклад, навіть кримінально-процесуальні, можуть розглядатися лише статично. У динаміці або в реальності правозастосування всі вони існують як система, і лише система гарантій може забезпечити дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також досягнення його завдань [88, с. 7].

А.Г. Полянський пише, що для досягнення цілей та справедливого вирішення справи в суді необхідні ефективні заходи та засоби їх забезпечення. Роль таких засобів виконує певна система гарантій, які спрямовані, з одного боку, на досягнення цілей та інтересів правосуддя, а з іншого – на охорону та захист прав і законних інтересів особи в судовому провадженні. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. Під процесуальними гарантіями варто розуміти засоби, що встановлені процесуальними нормами для здійснення завдань судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, що притягуються до юридичної відповідальності. Процесуальні гарантії є складовою частиною правового статусу особи, оскільки тільки за їх допомогою можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Вони покликані забезпечувати, гарантувати встановлене законом функціонування того чи іншого суспільного і правового інституту [154, с. 51].

Таким чином, гарантії забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні і є інструментом втілення у життя задекларованих правових положень. Ефективність дії гарантій забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні залежить від якості закону, якості кримінальних процесуальних рішень уповноважених осіб, затраченого проміжку часу та сукупності засобів і способів досягнення мети.

У контексті з'ясування впливу кримінальних процесуальних гарантій на ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні, вважаємо за необхідне зупинитись на визначенні мети, яку переслідують гарантії забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

А.М. Перепелюк у своєму дисертаційному дослідженні визначила категорію «ефективність механізму застосування права» як його об'єктивну

характеристику, яка включає в себе увесь спектр правових явищ та елементів, а також соціальних зв'язків, за допомогою яких досягається відповідність механізму вимогам, які містяться в нормах права, забезпечується їх реалізація, гарантуються права та обов'язки, а також основні цілі, які переслідує цей механізм [145, с. 6].

І.В. Венедіктова визначила прагнення до реалізації охоронюваних законом інтересів як правомірну поведінку заінтересованої особи. Природа правових норм передбачає заборону на здійснення активних дій, що прямо порушують охоронювані законом інтереси особи. Захист права й охоронюваного законом інтересу є об'єктивною категорією, що не просто декларується, а у більшості випадків реалізується за допомогою норм матеріального та процесуального права [37, с. 26]. В той же час вбачається, що правомірна поведінка заінтересованої особи може охоплювати не лише дії, направлені на використання права чи задоволення законного інтересу, а й на відмову від використання права чи задоволення законного інтересу.

Аналізуючи соціально-економічні гарантії, як ознаку загальних гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження, О.П. Кучинська вказує, що соціально-економічні гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження є тією матеріальною базою, яка робить можливим у всіх без винятку випадках досягнення особою бажаного законного інтересу, незалежно від матеріального стану цієї особи, конкретних правоохоронних чи будь-яких інших органів або навіть держави у цілому. До них належить наявність у держави ресурсів для оплати передбаченої законом безкоштовної правової допомоги; наявність засобів для проведення усіх необхідних слідчих дій, проведення експертиз, відшкодування витрат, пов'язаних із викликами свідків; наявність достатньої кількості працівників судових та правоохоронних органів для швидкого вирішення справ із дотриманням процесуальних строків; наявність таких, що відповідають міжнародно-визнаним стандартам, слідчих ізоляторів, ізоляторів тимчасового тримання тощо. На жаль, саме сфера економічних

гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження є на сьогодні дуже слабкою та не виконує достатньою мірою своїх функцій [88, с. 6].

Метою кримінальних процесуальних гарантій прав, свобод та законних інтересів особи є:

- забезпечення учасникам кримінального провадження правової можливості для реального здійснення своїх прав;
- забезпечення вказаним особам фактичної реалізації їх прав;
- всебічна охорона прав осіб, що включає в себе попередження та недопущення порушень їх прав як з боку осіб, які здійснюють кримінальне провадження, так і з боку інших учасників кримінального провадження;
- надійний захист прав осіб, що полягає у припиненні порушень їх прав та відновленні порушеного права [62, с. 44-45].

З огляду на вищезазначене мета забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні може охоплювати забезпечення правової та реальної можливості використати право чи задовольнити законний інтерес, забезпечення реалізації прав та законних інтересів, недопущення порушень прав і законних інтересів, припинення порушення прав і законних інтересів людини та їх відновлення.

Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним [155]. Т.О. Лоскутов пише, що найбільш важливі і необхідні потреби відображаються у суб'єктивних правах, а менш значні – у законних інтересах учасників правовідносин. Суб'єктивні права гарантуються юридичними обов'язками, чого не можна казати щодо законних інтересів, що забезпечуються лише можливістю звернення за захистом останніх до компетентного державного органу [118, с. 264].

Конституційний суд України у своєму рішенні зазначає, що поняття «охоронюваний законом інтерес», у логічно-смісловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним

матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [182].

Права та інтереси людини є правовими цінностями, що визначаються природою людини, її потребами. Приналежність до людини зумовлює власну цінність її прав та інтересів, зокрема у кримінально-процесуальній сфері. Причому останні є цінними самі по собі, без формального закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві. Власна цінність прав та інтересів людини надає їм можливість виступати регуляторами кримінально-процесуальної діяльності та кримінально-процесуальних відносин за відсутності офіційної юридичної форми. Разом з тим права та інтереси людини потребують правового кримінально-процесуального оформлення (позитивного кримінально-процесуального регулювання), бо суб'єкти (учасники) кримінального процесу можуть неоднаково їх оцінювати, що впливатиме на фактичний та юридичний зміст кримінально-процесуальних відносин. Саме тому права та інтереси людини регулюються кримінально-процесуальним законодавством [108, с. 276].

Законні інтереси і суб'єктивні права можуть бути розглянуті як дві форми правового дозволу, два способи віддзеркалення інтересів особи. Вони знаходяться в діалектичній єдності і тісному взаємозв'язку, незважаючи на цілий ряд відмінностей в їх правовій природі [95, с. 48]. А.А Катренко стверджує, що законним інтересом є усвідомлена потреба конкретної особи, яка мотивує її до певного варіанту поведінки і задовольняється в результаті здійснення заходів юридично можливої або належної поведінки та не суперечить чинному законодавству [71, с. 91].

Законні інтереси тісно пов'язані з нормативністю права. Незаборонені законом прагнення учасників правовідносин є змістом законних інтересів. Разом з тим прямо визначені юридичні дозволи не охоплюють всіх законних інтересів учасників правовідносин. Законні інтереси насамперед є загальними дозволами, що випливають зі змісту нормативно-правових актів. Тому можна визначити поняття «законного інтересу» як юридичного дозволу, який прямо не є конкретизованим у законодавстві [118, с. 266].

І.В. Венедіктова зазначає, що захист охоронюваних законом інтересів особи реалізується тими ж нормами, якими захищаються і суб'єктивні права. У свою чергу, якщо вважати охоронюваний законом інтерес самостійною категорією, яка існує не «в середині», а «поряд» із суб'єктивним правом, але, на відміну від останнього, не має кореспондуючого обов'язку, то захист законного інтересу забезпечують об'єктивні правові норми, основні принципи та дух законодавства [37, с. 29].

У своєму дослідженні А.М. Перепелюк обґрунтувала ідею, що механізм застосування права характеризується ефективністю, оскільки має на меті досягнення конкретно визначених перед ним специфічних цілей, які обумовлені його функціональним призначенням та забезпечує настання відповідного результату. Якщо цілі, які постають перед механізмом застосування права досягнуті, що відображено у відповідному правозастосовному акті та ніщо не перешкоджає його реалізації, з юридичної точки зору, можливо стверджувати, що зазначений механізм характеризується ефективністю [145, с. 13]. Дійсно можна стверджувати, що критерієм ефективності механізму застосування права є досягнення цілей (мети). Даний критерій вважається основним, оскільки «наочно» демонструє результат правозастосовної діяльності, однак само по собі досягнення результату (мети) ще не говорить про ефективність застосування правових норм. При оцінці ефективності механізму застосування права (у тому числі й ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні) враховується факт досягнення мети, а також

час та сукупність засобів і способів, затрачених на досягнення поставленої мети. Забезпечення прав можна вважати ефективним при досягненні мети із мінімальними затратами часових та процесуальних ресурсів.

Таким чином, процесуальні гарантії можна вважати ефективними, якщо їх дія здатна за мінімальний термін часу та з оптимальною затратою процесуальних ресурсів досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес людини.

У одному з досліджень нами було сформульовано поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» як надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні [128, с. 174]. Як приклад відмови від законного права, нами було розглянуто заборону самообвинувачення.

Л.М. Лобойко, О.А. Банчук зазначають, що право обвинуваченого не бути примушеним до визнання винуватості або надання свідчень проти себе («свобода від самообвинувачення» або «право зберігати мовчання») є одним із основних положень презумпції невинуватості. Це право підлягає застосуванню як під час досудового розслідування, так і під час судових стадій. Воно стосується права не надавати свідчення щодо обставин кримінального правопорушення, а не щодо своїх анкетних даних. Надання останніх не несе для особи жодної загрози кримінального переслідування. ЄСПЛ постановив, що «хоча воно (право на мовчання) не згадується спеціально у ст. 6 (Європейської) конвенції, немає сумнівів, що право зберігати мовчання на поліцейському допиті і право не надавати свідчення проти себе є повсюдно визнаними нормами, що становлять суть висловлювання про справедливий розгляд відповідно до ст. 6» («John Murray v. The United Kingdom» [6]) [106, с. 105-106].

Заборона самообвинувачення є юридично закріпленим правом особи не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів. Підозрюваний буде мати фактичну можливість скористатись даним правом у випадку належного ознайомлення його з таким правом. Сторона обвинувачення забезпечує використання права щодо заборони самообвинувачення шляхом належного ознайомлення підозрюваного з цим правом. В той же час, у підозрюваного є можливість відмови від даного права, добровільно надавши відповідні свідчення щодо себе чи близьких родичів. В такому разі гарантіями добровільної відмови підозрюваного від вищезгаданого права буде належна процедура ознайомлення підозрюваного стороною обвинувачення з його правами та суттю підозри шляхом використання обов'язкової відео-фіксації або участі захисника [128, с. 173].

Можна стверджувати, що дія процесуальних гарантій у площині ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні може бути спрямована й на досягнення мети у вигляді забезпечення особі юридичної і фактичної можливості відмовитись від права та законного інтересу за мінімальний термін часу.

Отже, з огляду на все вищезазначене можна сформулювати висновок наступного змісту: ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні виявляється у двох аспектах: 1) здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес; 2) здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети стосовно забезпечення особі юридичної та фактичної можливості відмовитися від права та законного інтересу.

Вважаємо, що ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні – це здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право

та задовольнити законний інтерес або можливості відмовитися від права та законного інтересу у досудовому кримінальному провадженні.

3.2. Напрями підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні

Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні залежить від досконалості балансу прав і законних інтересів сторін кримінального провадження, правової визначеності кримінального процесуального закону у частині обмеження прав і законних інтересів людини на стадії досудового кримінального провадження.

Не зважаючи на значну кількість наукових праць за тематикою ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини на стадії досудового розслідування, науковцями недостатньо було приділено уваги питанню деформалізації процедурної діяльності сторони обвинувачення та деталізації законодавства в частині правової регламентації обмеження прав людини у контексті підвищення ефективності забезпечення прав людини у досудовому кримінальному провадженні. Тому вважаємо за необхідне здійснити аналіз напрямів підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

У ході дослідження наукової літератури та чинного кримінального процесуального законодавства було виокремлено такі напрями підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні:

1. Деформалізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні. Відповідно до ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на

засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [78]. Таким чином, органи досудового розслідування можуть діяти виключно в межах своїх повноважень та у спосіб, визначений кримінальним процесуальним законом.

У ході дослідження даної проблематики варто звернути увагу на типи правового регулювання кримінальних процесуальних відносин на стадії досудового розслідування. Т.О. Лоскутов під типом правового регулювання розуміє спосіб сполучення (поєднання) юридичних дозволів та заборон, на яких базується регулювання. Виділяють два типи правового регулювання: загальнодозвільний та спеціальнодозвільний. Перший ґрунтується на загальному дозволі, другий – на загальній забороні. Діяльність суб'єктів кримінального провадження (слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя) регулюється за спеціальнодозвільним типом правового регулювання, що ґрунтується на загальній забороні та спеціальному дозволі. Дані суб'єкти можуть здійснювати свою діяльність лише так, як прямо зазначено у нормах кримінального процесуального закону [118, с. 171].

Відповідно до вимог спеціально-дозвільного типу регулювання органи кримінального судочинства уповноважені здійснювати правозастосовну діяльність лише на підставі, у межах і способами, чітко визначеними кримінальним процесуальним законодавством. Інакше кажучи, органам судочинства забороняється діяти інакше, ніж так, як це прямо передбачається нормами закону. Якщо нормами кримінального процесуального закону не регламентується проведення якоїсь пізнавальної дії, то останню органи кримінального судочинства здійснювати не можуть [117, с. 174].

Формалізація (бюрократизація) кримінальної процесуальної діяльності є негативним явищем, яке тягне за собою сповільнення руху кримінального процесу. При надмірній формалізації процесуальних дій потерпілий

вимушений значно більший час чекати відновлення своїх прав, порушених внаслідок протиправного діяння.

Як писав Л.М. Лобойко, надмірна деталізація у кримінальному процесуальному законодавстві сковуватиме ініціативу посадових осіб, які ведуть процес, перетворюючи їх на простих виконавців волі законодавця. Для сучасного кримінального процесу це є неприйнятним. За умов високої освіченості як посадовців, так і всього населення, можна сподіватися на те, що у певних випадках вони діятимуть на основі норм моралі, правильних уявлень про добро і зло. Окрім того, врегулювати усі можливі ситуації, що виникатимуть під час провадження у кримінальних справах, неможливо. Життя є багатоманітним, а тому сподівання на врегулювання усіх життєвих ситуацій у законі є недосяжним для задоволення [105, с. 68].

Деформалізація процедурної діяльності сторони обвинувачення в першу чергу має торкнутися оформлення (фіксації) кримінальних процесуальних дій. Надмірна вибагливість кримінального процесуального закону щодо фіксації процесуальних дій, в окремих випадках, може негативно вплинути на ефективність проведення таких процесуальних дій та на рівень забезпечення прав і законних інтересів людини.

Так, протокол є універсальною формою фіксації слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Відповідно до ст. 104 КПК України протокол має складну структуру та складається з вступної, описової та заключної частин [83]. Деталізація змісту протоколів чи постанов може зашкодити кримінальному процесуальному закону в той спосіб, що посилить бюрократизацію і, таким чином, підірве досягнення стандартів Ради Європи. *«Це відображає соціалістичний бюрократичний підхід до кримінального судочинства, в якому більше зосереджували увагу на дотриманні букви закону, а не на ефективному дотриманні та повазі до громадянських прав»* (Ф. Кальдероні, 2007) [105, с. 69]. Складання протоколу під час проведення слідчих (розшукових) дій є обов'язковим та сприймається законодавцем як частина дотримання кримінальної процесуальної форми проведення таких

процесуальних дій. Однак виникає питання: Чи містить у собі така формальність, як складання протоколу, наприклад, під час проведення допиту чи пред'явлення для впізнання змістовний аспект? На наше переконання, сутність (результативність) даних слідчих (розшукових) дій напряду залежить від цінності інформації, отриманої під час їх проведення. Якість та спосіб оформлення не впливає на сутність та змістовність процесуальних дій. Вважаємо, що процесуальні норми щодо обов'язкового складання протоколу, в окремих випадках, можуть затягувати розслідування а отже негативно впливати на ефективність розслідування та забезпечення прав і законних інтересів людини (наприклад під час проведення процесуальних дій в умовах воєнного стану (активних бойових дій). Фіксування за допомогою безперервної відеофіксації є більш ефективним як для досягнення цілей сторони обвинувачення, так і для гарантування забезпечення прав людини у досудовому кримінальному провадженні.

Вбачається, що деформалізація може стосуватись також й процедури початку досудового розслідування. Так, відповідно до КПК України досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей до ЄРДР. У разі введення воєнного стану та якщо відсутня технічна можливість доступу до ЄРДР рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова [83]. Обидва варіанти початку досудового розслідування потребують організаційних та часових затрат, що в окремих випадках може негативно впливати на першочерговий етап досудового кримінального провадження.

На думку Т.О. Лоскутова, найкращим способом правової регламентації фіксації початку досудового розслідування в період дії воєнного стану є законодавча вказівка на початок першої кримінальної процесуальної дії у зв'язку із надходженням (виявленням) відомостей про вчинене кримінальне правопорушення [116, с. 342]. Таким чином автор пропонує відійти від формального початку розслідування (складання постанови чи внесення відповідних відомостей до ЄРДР). Уявляється, що вимога щодо паперової

фіксації початку досудового розслідування у період дії воєнного стану може створювати перешкоди ефективному розслідуванню на першочерговому етапі. Кримінальний процесуальний закон не повинен передбачати формальну форму фіксації початку досудового розслідування під час дії воєнного стану.

Отже, нормативні приписи КПК України в частині правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні необхідно деформалізувати у зв'язку з тим, що вказані процесуальні норми негативно впливають на ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини. Цим самим затягується час відновлення прав потерпілої сторони. Також протягом усього часу досудового кримінального провадження підозрюваний знаходиться у стані невизначеності щодо своєї майбутньої долі. Відповідно надмірне ускладнення (затягування) кримінального процесу порушує право підозрюваної особи на справедливий суд. Зокрема, процесуальні норми, що встановлюють формалізований, деталізований порядок протоколювання (фіксації) процесуальних дій, ускладнюють процедурну діяльність сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні, що необґрунтовано перешкоджає реалізації права на ефективне розслідування та права на розумний строк досудового кримінального провадження.

2. Деталізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні. Якщо сторона обвинувачення своїми діями обмежує права та свободи осіб, процедура проведення таких дій має бути належним чином деталізована у кримінальному процесуальному законі задля належної передбачуваності закону та його однозначного розуміння учасниками кримінального провадження.

Т.О. Лоскутов пише, що тип правового регулювання діяльності органів, що здійснюють кримінальне судочинство доцільно обирати в залежності від можливості обмеження процесуальних прав людини. У разі існування

можливості обмеження прав людини слід застосовувати спеціально-дозвільний тип правового регулювання, в іншому випадку – загально-дозвільний тип правового регулювання [118, с. 242]. Діяльність органів кримінального судочинства щодо обмеження процесуальних прав повинна здійснюватися з урахуванням принципу співрозмірності (пропорційності). Співрозмірність оцінюється шляхом порівняння потенційних наслідків обмеження процесуальних прав з наслідками порушення кримінальних прав. Якщо потенційні наслідки обмеження процесуальних прав не будуть перевищувати наслідків порушення кримінальних прав, то правозастосовна діяльність органів кримінального судочинства буде відповідати принципу співрозмірності. І навпаки, процесуальна діяльність не буде узгоджуватися з принципом співрозмірності у тому випадку, коли наслідки порушення кримінальних прав будуть меншими за наслідки обмеження процесуальних прав [118, с. 180-181].

Прикладом відсутності належної деталізації кримінального процесуального законодавства є правові положення щодо моменту здійснення повідомлення про підозру. Неврегульованість моменту здійснення повідомлення про підозру має наслідком суттєве порушення права на захист підозрюваного.

В одній з наукових праць нами було наголошено, що фактично особа може викриватись органами кримінального переслідування у вчиненні нею кримінального правопорушення поза межами процесуального статусу підозрюваного, без належного забезпечення права на захист [126, с. 538]. Вважаємо, що є неприйнятним надання можливості стороні обвинувачення відтягувати момент повідомлення про підозру відповідно до власних процесуальних інтересів. Таким чином, через відсутність необхідної деталізації закону порушується право підозрюваної особи на захист.

Також варто вказати, що право на захист на стадії досудового розслідування порушується не лише внаслідок несвоєчасного (запізнілого) повідомлення особі про підозру, а також в результаті передчасного

завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру. Якщо після повідомлення особі про підозру відразу або через короткий проміжок часу (декілька днів) завершується досудове розслідування та обвинувальний акт спрямовується до суду, то підозрювана особа втрачає можливість реалізувати право на захист на стадії досудового розслідування. Порушене на етапі досудового розслідування право на захист неможливо компенсувати під час судового провадження, що призводить до несправедливості кримінального провадження у цілому та необхідності виправдання особи за всіма обвинуваченнями. У зв'язку з цим, нами було запропоновано деталізувати норми кримінального процесуального законодавства в частині внесення змін до ч. 2 ст. 283 КПК України, зміст якої викласти у наступній редакції: «Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк, але не раніше, ніж через 14 днів після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру» [126, с. 541]. Такі зміни щодо деталізації процесуальних норм мінімізують порушення права на захист на досудовому розслідуванні внаслідок передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

В рамках даного дослідження необхідно звернути увагу на окремі недоліки кримінального процесуального закону у частині дотримання принципу змагальності під час збирання доказів на стадії досудового кримінального провадження.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених кримінальним процесуальним законом [83].

В.В. Вапнярчук пише, що суб'єктами кримінального процесуального доказування є учасники кримінального провадження, які, обстоюючи

публічний або приватний (свій чи чужий) процесуальний інтерес, протягом тривалого часу (хоча б у межах однієї стадії) здійснюють пізнавальну й проектно-реалізаційну доказову діяльність. Зважаючи на різні засоби, які регламентовані законом та використовуються суб'єктами доказування в процесі формування і дослідження (у формі перевірки) правової позиції (як власної, так й інших суб'єктів), можна говорити про рівні, але не однакові їх права. Коли ж йдеться про дослідження правових позицій (у формі оцінки), їх представлення й обґрунтування перед судом, суб'єкти різних сторін мають (повинні мати) саме однакові права, що обумовлює посилення їх процесуальної активності, а отже сприяє здійсненню дійсно змагального кримінального провадження [31, с. 400].

Змагальність є формою організації судочинства, для якої характерними є чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи по суті відповідно між прокурором (приватним обвинувачем, потерпілим), обвинуваченим, підозрюваним (захисником) і судом (суддею); процесуальне рівноправ'я сторін обвинувачення і захисту; розгляд справи шляхом полеміки сторін перед незалежним та неупередженим судом. Змагальна побудова судового процесу є гарантією всебічності і повноти, законності та обґрунтованості вироку [59, с. 169]. До європейських стандартів змагальності належать наступні складові: особиста присутність та ефективна участь сторін у кримінальному провадженні; рівність процесуальних засобів сторін; право на виклик і допит свідків на рівних умовах; право на захист [206, с. 60].

В той же час, відповідно до національного кримінального процесуального закону, сторона захисту позбавлена можливості самостійного проведення слідчих (розшукових) дій. Таке обмеження повноважень, законодавець компенсував правом ініціативи у проведенні слідчих (розшукових) дій. Так, сторона захисту має право ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідного клопотання. Таку процедуру навряд можна назвати самостійним способом збирання доказів. В.В. Вапнярчук, у своєму дослідженні, розділяє

тезу про те, що таке «ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій» варто розглядати не як спосіб збирання доказів стороною захисту, а як одну з можливостей участі сторони захисту в доказуванні, яке здійснює сторона обвинувачення [33, с. 405]. З огляду на те, що таку ініціацію проведення слідчих (розшукових) дій не можна вважати самостійним способом збирання доказів стороною захисту, можна підсумувати, що в даній площині порушено баланс сторін у збирання доказів на користь сторони обвинувачення.

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на порушенні принципу змагальності під час отримання показань. Відповідно до КПК України показання це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Свідок несе кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання та за відмову давання показань [83]. В той же час свідок у кримінальному провадженні має відповідний привілей (імунітет). Існування привілеїв свідка (у кримінальному процесі свідчить про те, що певні соціальні відносини (такі як сімейні відносини, питання, пов'язані з таємницею сповіді), права та інтереси осіб визнаються державою як переважні над інтересами правосуддя в отриманні вирішальної доказової інформації для кримінального провадження. Привілей не свідчити проти себе гарантує право осіб зберігати мовчання, відмовлятися відповідати на запитання та не давати свідчень проти себе, якщо це може погіршити їхнє становище або поставити їх під загрозу [14, с. 368].

За загальним правилом (не беручи до уваги окремі виключення) тільки сторона обвинувачення має право проводити допит на стадії досудового кримінального провадження. Порушення змагальної процедури під час проведення допиту проявляється у тому, що сторона захисту позбавлена можливості самостійно проводити допит на стадії досудового розслідування. Сторона захисту має право клопотати перед стороною обвинувачення щодо

проведення допиту свідка, однак це не може належним чином гарантувати право на змагальну процедуру.

О.М. Толочко пише, що правом безпосередньо одержувати показання під час досудового слідства наділена лише сторона обвинувачення. Однак гарантують права сторони захисту наступні положення процесуального законодавства: суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них; протоколи допиту можуть бути оголошені в судовому засіданні та учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо цих протоколів свідкам; в судовому засіданні свідку роз'яснюється про кримінальну відповідальність, якщо його показання не збігатимуться зі змістом протоколу допиту, складеного слідчим, прокурором [206, с. 62]. Вбачається, що такі гарантії не здатні в повній мірі забезпечити рівноправну змагальність сторін на стадії досудового розслідування. В умовах сьогодення, стадія досудового розслідування є основною, фактично на даній стадії вирішується доля майбутнього обвинуваченого (про це говорить низький відсоток виправдувальних вироків). Вважаємо, що обмеження сторони захисту у збиранні доказів на стадії досудового кримінального провадження є неприйнятним.

Аналізуючи кримінальне судочинство Сполучених Штатів Америки, І.Л. Беспалько, В.В. Вапнярчук відзначають, що в кримінальному процесі США кожна з сторін (обвинувачення і захисту) здійснює власне розслідування, збираючи докази для подальшого їх представлення в суді. Обов'язок доведення належності, допустимості, достатності та вагомості доказу покладається на особу, яка його надає [25, с. 45].

Відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України сторона захисту має право отримувати від свідків за їх згодою пояснення які, за загальним правилом, відповідно до чинного кримінального процесуального закону не є джерелом доказів [83]. Однак надання таких пояснень є добровільним актом та

відповідно не підкріплюється кримінальною відповідальністю за відмову від надання інформації чи за надання завідомо неправдивої інформації.

Зобов'язання надавати правдиві відомості «підкріплюється» встановленням кримінальної або іншої юридичної відповідальності, присяги, клятви тощо з метою забезпечення правдивості (достовірності) відомостей, що надаються. При цьому встановлення таких засобів забезпечення достовірності відомостей не є примусом до їх надання. ЄСПЛ констатував, що хоча обов'язок свідка скласти присягу й покарання, передбачені на випадок відмови від цього, містять елемент примусу, однак його призначення – забезпечити правдивість будь-яких наданих судді свідчень, а не присилувати свідків до них («*Serves v. France*» [10]) [106, с. 181-182].

Це суттєво впливає на баланс змагальності на досудовому кримінальному провадженні. Вважаємо за необхідне деталізувати кримінальний процесуальний закон у частині надання права стороні захисту здійснювати допит (отримувати свідчення) на стадії досудового розслідування або ж спростити правову регламентацію проведення допиту свідків у досудовому кримінальному провадженні щодо попередження про кримінальну відповідальність за введенню в оману дізнавача, слідчого, прокурора (ст. 384 КК України), за відмову свідка від давання показань (ст. 385 КК України), оскільки зазначена процедурна частина проведення допиту свідка не сприяє реалізації права особи на змагальну процедуру. Вбачається, що в умовах сьогодення перший варіант є більш прийнятним для реалізації.

3. Оптимізація судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини у досудовому кримінальному провадженні. Судовий контроль пов'язаний з реалізацією змагального методу в кримінально-процесуальній діяльності. Суддя діє як арбітр між сторонами, підтримує між ними рівновагу за скаргами та поданнями на досудовому розслідуванні (за власною ініціативою та клопотаннями в судових стадіях процесу). Конституцією України визначені права громадян, які не можуть бути звужені, інакше як за

рішенням суду. Тобто будь-які посягання на права чи свободи громадян зі сторони органів досудового розслідування без дозволу суду є незаконними. З впровадженням судового контролю на стадії досудового кримінального провадження відпала частина невластивих як слідчому, так і прокуророві функцій, а чіткий розподіл останніх на стадії досудового розслідування служить гарантією реалізації прав та законних інтересів громадян у досудовому провадженні [44, с. 130].

Судовий контроль є однією з важливих та дієвих гарантій дотримання прав і свобод людини й засобом забезпечення законності під час кримінального провадження. Надаючи дозвіл на проведення СРД і НСРД, здійснення заходів забезпечення кримінального провадження, розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора на досудовому розслідуванні, слідчий суддя розглядає низку важливих питань, зокрема й тих, що належать до особистого і сімейного життя особи, відображають її стосунки в сім'ї, з родичами, друзями тощо [209, с. 433].

Судовий контроль у традиційному розумінні, що стосується лише досудового розслідування, є поточним судовим контролем, який здійснює слідчий суддя. До повноважень слідчого судді належить здійснення у порядку, передбаченому КПК України, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Відповідно будь-яке обмеження конституційних прав, свобод і законних інтересів особи, в тому числі і в стадії досудового розслідування, можливе тільки на основі судового рішення [229, с. 251-254].

В.М. Юрчишин пише, що судовий контроль за досудовим розслідуванням – це законодавчо регламентована, непреюдиціальна діяльність, здійснювана за наявності процесуальної підстави у визначених межах спеціальним суб'єктом – слідчим суддею з метою перевірки дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [229, с. 258].

У попередніх дослідженнях нами було підкреслено, що однією з проблем на етапі досудового розслідування є порушення права людини на розумний строк кримінального провадження у зв'язку з застосуванням інституту зупинення та відновлення досудового розслідування. Наголошено, що відсутність судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також законодавча невизначеність щодо кількості прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень щодо зупинення та відновлення досудового розслідування, уможливує штучне, формальне та необґрунтоване збільшення строків досудового розслідування та порушення права людини на розумний строк кримінального провадження. Для забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації зупинення та відновлення досудового розслідування, потребують удосконалення [122, с. 134]. Прикладом оптимізації судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини може бути запровадження автоматичного судового контролю за зупиненням досудового розслідування. Вбачається, що рішення про зупинення досудового розслідування має приймати виключно слідчий суддя на підставі обґрунтованого клопотання сторони кримінального провадження, оскільки внаслідок зупинення досудового розслідування може порушуватись право людини на розумний строк кримінального провадження.

Також прикладом оптимізації судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини на стадії досудового розслідування може бути введення в дію обов'язку сторони обвинувачення щодо негайного початку досудового розслідування у випадку подання скарги до слідчого судді щодо бездіяльності дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних відомостей до ЄРДР.

4. Діджиталізація досудового кримінального провадження. В умовах воєнного стану в Україні важливість оптимізації організаційних

процесів досудового розслідування стає критичною для забезпечення ефективності та оперативності дій правоохоронних органів, а процесуальне керівництво, як важлива складова діяльності прокуратури, потребує адаптації до нових викликів воєнного часу. В умовах сучасних викликів та трансформацій правової системи, важливо вдосконалювати досудове розслідування, враховуючи різні моделі та стратегії. Однією з ключових моделей є цифрова, яка передбачає цифровізацію процесів та використання аналітики для ефективного аналізу великих обсягів даних. Це сприяє швидкому доступу до інформації та покращує об'єктивність досудового розслідування [85, с. 189].

Процес діджиталізації є наслідком науково-технічного прогресу та є неминучим в Україні. Запровадження електронного кримінального провадження в нашій країні обумовлено розвитком сучасного електронного суспільства та тенденціями впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у світі. У чинному КПК України передбачені норми, які частково регулюють питання здійснення електронних процесуальних процедур та їх фіксації, а саме електронна форма початку досудового розслідування, що пов'язана із внесенням інформації про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР; внесення до ЄРДР процесуальних рішень у кримінальному провадженні; використання електронних документів як джерела доказів; використання сучасних телекомунікаційних засобів для виклику особи; проведення ряду слідчих (розшукових) дій у режимі відео або телефонної конференції тощо [141, с. 97-99].

Автори М.І. Демура, Д.І. Клепка, І.О. Крицька у своєму дослідженні аргументували доцільність ідеї створення цифрової платформи для взаємодії суб'єктів кримінального провадження. Підкреслено, що створення такої платформи може стати додатковою гарантією забезпечення прав та законних інтересів особи під час досудового розслідування. Створення цифрової платформи для взаємодії суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності дасть змогу забезпечити правовий режим транспарентності кримінального

процесу, тобто його прозорості, «відкритості» для учасників кримінального провадження. Напрямами реалізації такої ідеї можуть бути: закріплення можливості подачі заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення шляхом електронного звернення; створення єдиного електронного реєстру матеріалів досудового розслідування, що має забезпечити вільний доступ сторін до матеріалів провадження. Створення такого електронного реєстру має на меті забезпечити: спрощений доступ сторін та суду до матеріалів провадження у будь-який час та у будь-якому місці; можливість безоплатного відображення документів; створення додаткової гарантії забезпечення права сторони кримінального провадження на доступ до процесуальної інформації і ознайомлення з матеріалами провадження; скорочення строків здійснення досудового розслідування та судового розгляду тощо [54, с. 298-299].

Д.П. Кисленко стверджує, що можливість подачі електронного звернення про вчинення кримінального правопорушення забезпечить право потерпілого, заявника на подачу заяви про кримінальне правопорушення, а також надасть можливість користуватися сучасними технологіями і заощадить час. Автор вказує, що створення єдиного електронного реєстру матеріалів досудового розслідування забезпечить доступ учасників кримінального провадження до необхідних матеріалів у будь-який час та із мінімальними ресурсами, а також знешкодить бюрократизовану процедуру доступу до матеріалів, яка існує сьогодні. Визначення місця цифрової інформації та її носіїв у системі процесуальних джерел доказів надасть можливість користуватися цифровою інформацією як джерелом доказів, оскільки наразі це питання не отримало свого однозначного законодавчого вирішення [72, с. 116].

Погоджуючись з вченими, слід підсумувати, що запровадження можливості подачі електронного звернення про вчинення кримінального правопорушення в рамках єдиної централізованої електронної системи забезпечить належний рівень дотримання права особи на подачу заяви про

кримінальне правопорушення, зробіть таку процедури більш швидкою, відкритою та прозорою.

Прикладом підвищення ефективності забезпечення прав на стадії досудового розслідування є пропозиція А.М. Мельник, викладена у дисертаційній роботі, щодо створення державного інтернет-ресурсу із переліком прав затриманих у кримінальному провадженні з їх перекладом на іноземні мови. На думку авторки, це дозволить створити умови для захисту затриманих від зловживань з боку уповноважених службових осіб в результаті неналежного ознайомлення затриманої особи з правами до прибуття перекладача. Створення цього інтернет-ресурсу вирішить вказану у роботі проблему фізичної неможливості залучення перекладача під час затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України, та підлягає передачі іноземній державі [131, с. 15]. Таке нововведення слугуватиме додатковою гарантією реалізації прав затриманої особи та має в цілому підвищити ефективність їх реалізації.

Важливим джерелом доказової інформації є показання, які отримуються під час допиту. Допит осіб під час досудового розслідування може бути проведений у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування). Однак це можливо у випадках: неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; необхідності забезпечення безпеки осіб; проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми. Законом встановлено й інші обмеження щодо проведення дистанційного досудового розслідування, а саме: якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою, обґрунтувавши в ній прийняте

рішення; рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує [83]. Вищевказані правові положення свідчать про недосконалість правового регулювання та надто обмежені рамки застосування дистанційного допиту.

Проблемою нормативного забезпечення стандарту ефективного досудового розслідування «оперативність» є недосконале правове регулювання початку досудового розслідування у період воєнного стану [110, с. 468].

Т.О. Лоскутов вважає, що за аналогією ч. 7 ст. 223 КПК України право на проведення слідчих (розшукових) дій під час правового режиму воєнного стану без понятих може компенсуватися обов'язком безперервної відеофіксації, але включаючи усі слідчі (розшукові) дії у житлі або іншому володінні особи, а також обшук особи. У такий спосіб правової регламентації участі понятих під час кримінального провадження в обстановці бойових дій дозволить уникнути спірних питань стосовно достовірності отриманої доказової інформації про скоєне кримінальне правопорушення та належним чином забезпечити права і свободи людини [116, с. 344].

У науці кримінального процесу є думка, зміст якої полягає у наступному: якщо органи кримінального судочинства не обмежують процесуальні права людини, то їх діяльність може регулюватися відповідно до загальнодозвільного типу правового регулювання, згідно з яким дозволяється діяти як завгодно, крім того, як прямо заборонено законом. Такий порядок регулювання буде сприяти швидкому поновленню порушених кримінальних прав. Таким чином, залежно від можливості обмеження прав, свобод і законних інтересів людини діяльність органів кримінального судочинства має регулюватися або за спеціальнодозвільним, або за загальнодозвільним типом правового регулювання [117, с. 176].

Аналізуючи здійснення в умовах воєнного стану дистанційного допиту свідків і потерпілих осіб, які знаходяться на тимчасово окупованій території

України та за кордоном Н.В. Глинська зазначила, що існуючий нормативний порядок здійснення такого допиту є ускладненим та таким, що здебільшого не є сумісним із метою забезпечення оперативності кримінального провадження. Авторка підкреслює, що отримання доказової інформації від таких осіб не може відтягуватись у часі. Режим отримання таких показань має бути максимально спрощеним (оперативність, потреба невідкладної фіксації показань в умовах браку часу та ресурсів) та передбаченим національним законодавством (правова визначеність – допустимість доказів). Н.В. Глинська вважає актуальним унормування допустимості проведення під час досудового розслідування «судового» та «позасудового» допиту свідків та потерпілих у дистанційному форматі «поза жорстких локаційних та технічних прив'язок» (в режимі відеоконференції із використанням потерпілими, свідками власних технічних засобів зв'язку з будь-якого приміщення) [46, с. 64-65]. На наш погляд, такі пропозиції будуть актуальні й у мирний час, адже діджиталізація порядку отримання показів є ефективним прийомом як для досягнення цілей сторони обвинувачення, так і для досягнення забезпечення прав людини у кримінальному провадженні в цілому.

Окремі автори позитивно оцінюють можливості проведення допиту у режимі відеоконференції стверджуючи, що це є: ефективне використання людських ресурсів; ефективний розподіл часу; раціональне використання фінансових ресурсів; додаткова гарантія безпеки учасників процесу [221, с. 202].

Досліджуючи правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану Т.О. Лоскутов зазначив, що проведення бойових дій ускладнює використання «звичайних» форм фіксування кримінального провадження. Автор зауважив, що доцільно унормувати у КПК України змішану (паперово-технічну) форму фіксації зі значним спрощенням процедури складання письмових документів. Це спростить формальну «паперову» роботу співробітників органів досудового

розслідування та сприятиме підвищенню ефективності безпосереднього збирання та перевірки відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення. Науковець підкреслює, що регламентація у КПК України права на проведення слідчих (розшукових) дій під час правового режиму воєнного стану без понятих має компенсуватися встановленим обов'язком безперервної відеофіксації ходу відповідних слідчих (розшукових) дій. Унормування у КПК України змішаної форми фіксації кримінальних процесуальних дій у період правового режиму воєнного стану спростить формальну «паперову» роботу співробітників органів досудового розслідування, що сприятиме їхньому розвантаженню та підвищенню ефективності безпосереднього збирання та перевірки відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення [116, с. 340-344].

Під нормативним регулюванням інформаційного забезпечення досудового розслідування О.В. Ковальова пропонує розуміти координацію процесу пошуку, отримання та доступу до доказової інформації в межах регулювання суспільних відносин, які виникають під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, що реалізується за допомоги юридико-технічних засобів із метою захисту сукупності соціальних та державних інтересів [74, с. 51]. Авторка пише, що способи фіксації інформації за допомогою технічних засобів (звукозапис, відеозйомка, фотозйомка тощо) дозволяють фіксувати не лише зміст показань, але й «психологічний клімат», у якому їх було отримано [75, с. 11].

В умовах сьогодення, коли є можливість безперешкодно здійснювати відеофіксацію процесуальних дій, встановлення додаткових умов щодо оформлення виглядає обтяжливим. Щодо залучення понятих до проведення слідчих (розшукових) дій, то на сьогодні це не є ефективним. На практиці поняті можуть фактично не залучатись стороною обвинувачення до проведення процесуальних дій (останні просто ставлять підписи у протоколі), або ж їх залучення може відбуватись неналежним чином. Наявність безперервної відеофіксації слідчих (розшукових) дій дає

можливість належним чином сприймати під час судового розгляду зображення обстановки та паралельно відтворювати звук. Іншими словами, відеофіксація виступає неупередженим «свідком» проведення процесуальних дій.

Проведене анкетування представників сторони обвинувачення та захисту показало, що більшість опитаних респондентів підтримують тезу про те, що діджиталізація досудового кримінального провадження може підвищити ефективність забезпечення прав і законних і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні (Додатки А, Б, В).

5. Удосконалення прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування під час обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні. Процесуальні засоби охорони прав учасників кримінального провадження можна визначити як засоби, що спрямовані на попередження та недопущення порушень прав особи. Зокрема, до таких засобів слід віднести прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва за досудовим розслідуванням, судовий контроль [62, с. 43].

Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва [83]. Об'єктом прокурорського нагляду загалом виступає законність, тобто її дотримання правоохоронними органами. Основною функцією органів прокуратури є підтримання державного обвинувачення в суді, тоді як прокурорський нагляд – факультативний, проте не менш важливий складник компетенції прокуратури [57, с. 133].

Слідчий, публічний обвинувач у разі отримання відомостей про вчинення кримінального правопорушення чи самостійного виявлення ознак кримінального правопорушення розпочинають діяльність із встановлення факту вчинення кримінального правопорушення. Ця діяльність провадиться під час досудового (попереднього) розслідування під процесуальним керівництвом обвинувача [106, с. 65].

В.Г. Клочков пише, що важливою є діяльність прокурора на початку досудового розслідування щодо забезпечення своєчасного, повного, та достовірного внесення інформації до ЄРДР. Автор зауважує, що у територіальних підрозділах поліції за різними обставинами не завжди реєструють відомості про кримінальне правопорушення та не вносять їх до ЄРДР. Саме тому прокурорський нагляд у цьому напрямі має бути більш ефективним [73, с. 46-47]. Невнесення або несвоєчасне внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР значно ускладнює збір слідів правопорушення та викриття винних осіб вже на першочерговому етапі досудового кримінального провадження. В результаті бездіяльності щодо невинесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР порушується право особи на здійснення ефективного розслідування. Однак чинний кримінальний процесуальний закон не передбачає здійснення прокурорського нагляду на стадії «внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР». Існує теза, щодо можливості створення опції оскарження бездіяльності у виді невинесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР відповідному прокурору (перед зверненням до слідчого судді з відповідною скаргою). Це могло б частково зменшити проблему перевантаження слідчих суддів подібними скаргами [66, с. 8].

А.Б. Степанов за результатами аналізу правозастосовної практики наголосив, що під час розгляду скарг у слідчого судді на бездіяльність, пов'язану з невинесенням відомостей до ЄРДР, прокурори часто не заперечують проти задоволення скарги. Справа в тому, що прокурори до розгляду скарги не мали інформації про подані заяви в порядку ст. 214 КПК України, а ознайомившись з ними, вбачають, що вимоги скажника є обґрунтованими. Автор підкреслює, що за КПК 1960 р. прокурору направлялися як копії постанов про порушення кримінальної справи, так і копії постанов про відмову в порушенні справи, які він міг скасувати [198, с. 291]. Відповідно до ч. 6 ст. 214 КПК України слідчий, дізнавач невідкладно у письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури

про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені кримінальним процесуальним законом [83]. Отже, на сьогодні, відповідно до чинного КПК України прокурор має у розпорядженні інформацію виключно про розпочаті досудові розслідування. При цьому, поза його увагою, залишаються зміст заяв і повідомлень, які надійшли до органу поліції, відомості по яким не внесені до ЄРДР.

Громадяни незадоволені фактами про невнесенні до ЄРДР, за заявою, повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення, коли заявникові про це не повідомляється. З метою мінімізації таких фактів, В.Г. Клочков пропонує доповнити ч. 1 ст. 214 КПК України другим реченням у такій редакції: «заяви та повідомлення про кримінальне правопорушення надсилаються на територію органу досудового розслідування та прокуратури, під юрисдикцією якого знаходиться місце кримінального правопорушення» [73, с. 52].

І.В. Бабенко у своєму дисертаційному дослідженні стверджує, що процедури прийняття та перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення не виконується належним чином. У разі звернення особи до органів досудового розслідування із приводу вчинення неочевидного злочину службові особи переважно не на користь постраждалої особи вирішують питання про наявність або відсутність ознак чи елементів складу кримінального правопорушення. Авторка вважає за доцільне запровадження у кримінальне процесуальне законодавство автоматичної (незалежно від подання скарги або звернення) прокурорської перевірки підстав для прийняття рішення про невнесення відомостей до ЄРДР. Для цього треба розширити повноваження прокурора стосовно нагляду за законністю прийняття рішення про початок досудового розслідування шляхом унесення змін та доповнень до ч. 2 ст. 36 та ч. 6. ст. 214 КПК України [21, с. 7-8].

Підсумовуючи вищевказане вважаємо, що запровадження автоматичного прокурорського нагляду за порядком внесення/невнесення

відомостей про вчинені кримінальні правопорушення до ЄРДР стане ефективним інструментом протидії порушенню прав людини на ефективне розслідування. Вбачається, що запровадження можливості звернення до прокурора зі скаргою щодо бездіяльності дізнавача, слідчого щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР також позитивно вплине на регулювання таких суспільних відносин.

Нормативні приписи КПК України в частині правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні необхідно деформалізувати у зв'язку з тим, що вказані процесуальні норми негативно впливають на ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини.

На основі дослідження чинного кримінального процесуального законодавства та наукової літератури було з'ясовано, що напрямами підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є:

1. Деформалізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні;
2. Деталізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні;
3. Оптимізація судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини у досудовому кримінальному провадженні;
4. Діджиталізація досудового кримінального провадження.
5. Удосконалення прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування під час обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні.

Висновки до розділу 3

1. Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні виявляється у двох аспектах: 1) здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес; 2) здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети стосовно забезпечення особі юридичної та фактичної можливості відмовитися від права та законного інтересу.

Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні – це здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес або можливості відмовитися від права та законного інтересу у досудовому кримінальному провадженні.

2. Напрямами підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є: 1) деформалізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні; 2) деталізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні; 3) оптимізація судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини у досудовому кримінальному провадженні; 4) діджиталізація досудового кримінального провадження; 5) удосконалення прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування під час обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні.

Основні результати розділу опубліковані у працях [12; 127].

ВИСНОВКИ

1. Генезу законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні складають такі періоди: дореволюційний (... - 1917 р.), радянський (1917-1991 рр.), пострадянський (1991-2012 рр.), сучасний (2012-2025 рр.), майбутній (2025 р.-...).

2. Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні – це надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

3. Засоби забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні можна поділити на такі види: доктринальний, нормативний та правозастосовний. Кожен з цих засобів є важливим для ефективного гарантування прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження.

4. Прийняття стороною обвинувачення та судом правозастосовних рішень у досудовому кримінальному провадженні не завжди ефективно забезпечує права і законні інтереси людини. Це пов'язано з такими факторами як: 1) процесуальна «незацікавленість» сторони обвинувачення належним чином гарантувати права і законні інтереси людини на досудовому етапі кримінального провадження; 2) «застарілі» уявлення слідчих суддів про права і законні інтереси людини, буквальне тлумачення слідчими суддями норм кримінального процесуального закону; 3) складна, заформалізована процедура судового контролю за дотриманням прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального процесу.

5. Гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні є правове регулювання у кримінальному

процесуальному законі порядку судового оскарження рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення, що перешкоджають здійсненню загальних правових прагнень особи на досудовому етапі кримінального провадження.

Необхідність нормативного регулювання процедури судового захисту законних інтересів обумовлюється їхньою юридичною природою, що передбачає закономірності на дії невизначеного характеру учасників кримінального провадження.

6. Причиною порушення права людини на ефективне початкове розслідування є недосконала правова регламентація процедури початку досудового розслідування, що містить можливість необ'єктивного «фільтрування» джерел інформації на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення. Здійснюваний співробітником правоохоронного органу на підставі законодавчих оціночних термінів суб'єктивний аналіз фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення часто призводить до бездіяльності дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення необхідних даних до ЄРДР. В результаті такої бездіяльності порушується право людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження.

Нормативне регулювання процедури оскарження бездіяльності суб'єктів розслідування щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР не може належним чином забезпечити право людини на ефективне розслідування на початку досудового кримінального провадження, оскільки реалізація вказаного виду оскарження пов'язана з витратами часу, що є вкрай необхідним для проведення невідкладних початкових процесуальних дій відразу після надходження інформації про вчинене кримінальне правопорушення.

Для удосконалення забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження потрібно внести зміни та доповнення до норм кримінального процесуального

закону в частині правового регулювання початку досудового розслідування та оскарження бездіяльності щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР. Зокрема, слід унормувати: 1) «автоматичний» початок досудового розслідування, що виключає будь-яку суб'єктивну оцінку фактичних даних на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення; 2) обов'язок суб'єктів кримінального процесу негайно розпочати розслідування у випадку подання (а не завершення розгляду) скарги на бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних даних до ЄРДР.

7. Правова регламентація початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану не сприяє забезпеченню права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Оскільки нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування відразу після закінчення огляду місця події може гальмувати початкове розслідування та знижувати ефективність останнього в умовах воєнного стану.

З метою гарантування права людини на ефективне початкове розслідування в обстановці воєнного стану альтернатива внесенню відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР має врегульовуватися у більш гнучкий спосіб, аніж обов'язкове винесення постанови щодо початку досудового розслідування негайно після завершення огляду місця події. Менш категорична альтернатива початку досудового розслідування в період воєнного стану дозволить враховувати конкретну ситуацію початкового розслідування під час здійснення бойових дій, що позитивно відобразатиметься на ефективності всього досудового кримінального провадження.

8. Право на захист на досудовому розслідуванні порушується не лише внаслідок несвоєчасного (запізнілого) повідомлення особі про підозру, а

також в результаті передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

Якщо після повідомлення особі про підозру відразу або через короткий проміжок часу (декілька днів) завершується досудове розслідування та обвинувальний акт спрямовується до суду, то підозрювана особа втрачає можливість реалізувати право на захист на стадії досудового розслідування. Поручене на етапі досудового розслідування право на захист неможливо компенсувати під час судового провадження, що призводить до несправедливості кримінального провадження у цілому та необхідності виправдання особи за всіма обвинуваченнями.

З метою недопущення порушення права на захист у досудовому кримінальному провадженні внаслідок передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, запропоновано унормувати мінімальний 14-денний строк після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового розслідування.

9. Однією з проблем на етапі досудового розслідування є порушення права людини на розумний строк кримінального провадження у зв'язку з застосуванням інституту зупинення та відновлення досудового розслідування.

Відсутність судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також законодавча невизначеність щодо кількості разів прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень щодо зупинення та відновлення досудового розслідування, уможлиблює штучне, формальне та необґрунтоване збільшення строків досудового розслідування та порушення права людини на розумний строк кримінального провадження.

Попри існування виняткових обставин воєнного стану, котрі тимчасово унеможлиблюють проведення досудової процесуальної діяльності, застосування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування

в умовах воєнного стану може призводити до порушення права людини на розумний строк кримінального провадження.

Для забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації зупинення та відновлення досудового розслідування, у тому числі в період дії правового режиму воєнного стану, потребують удосконалення. Законодавчі зміни можуть бути спрямовані або на скасування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування, або на оптимізацію змісту відповідних процесуальних норм шляхом унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також забезпечення юридичної визначеності щодо максимальної кількості разів прийняття процесуальних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

10. Недосконалим є правове регулювання підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи, що пов'язана з існуванням невідкладних випадків у вигляді: врятування життя людей; врятування майна; безпосереднє переслідування особи, яка підозрюється у скоєнні кримінального правопорушення. Тому що наведені випадки не охоплюють всіх потенційних ситуацій досудового кримінального провадження, при яких суб'єктам сторони обвинувачення вкрай необхідно негайно проникнути до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій.

«Приблизне» застосування ч. 3 ст. 233 КПК України в частині невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи суперечить засадам законності та верховенству права. Ця законодавча норма потребує удосконалення щодо розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення процесуальних дій.

11. Ризик катування особи під час досудового кримінального провадження збільшується стосовно здійснення стороною обвинувачення

примусових процесуальних дій (заходів), тобто, таких, які відповідно до кримінального процесуального закону пов'язані із застосуванням примусу. Такими є затримання, привід, примусове освідчування та примусове відібрання біологічних зразків.

Відсутність визначення у процесуальному законі чітких меж застосування примусу під час реалізації затримання, приводу, примусового освідчування та примусового відібрання біологічних зразків не сприяє забезпеченню права людини на заборону катування у досудовому кримінальному провадженні.

Для розмежування катування та законного примусу під час затримання, приводу, примусового освідчування та примусового відібрання біологічних зразків необхідно у процесуальних приписах закріпити нормативні межі примусу, вихід за які має кваліфікуватися як катування.

12. Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні виявляється у двох аспектах: 1) здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес; 2) здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети стосовно забезпечення особі юридичної та фактичної можливості відмовитися від права та законного інтересу.

Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні – це здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес або можливості відмовитися від права та законного інтересу у досудовому кримінальному провадженні.

13. Напрямами підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є: 1) деформалізація кримінального процесуального законодавства в частині

правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні; 2) деталізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні; 3) оптимізація судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини у досудовому кримінальному провадженні; 4) діджиталізація досудового кримінального провадження; 5) удосконалення прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування під час обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Case of *Alenet De Ribemont v. France*. The European Court of Human Rights. 10.02.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57914%22%5D%7D> (дата звернення: 14.01.2025).
2. Case of *Ciricosta and Viola v. Italy*. The European Court of Human Rights. 28.09.1995, 21.11.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/sites/%20tur/pages/search.%20aspx#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57956%22%5D%7D> (дата звернення: 14.01.2025).
3. Case of *Eckle v. Germany*. The European Court of Human Rights. 15.07.1982. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57476%22%5D%7D> (дата звернення: 19.01.2025).
4. Case of *Foti and others v. Italy*. The European Court of Human Rights. 10.12.1982. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57489&filename=001-57489.pdf> (дата звернення: 16.01.2025).
5. Case of *Gutsanovi v. Bulgaria*. The European Court of Human Rights. 15.10.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-9209%22%5D%7D> (дата звернення: 14.01.2025).
6. Case of *John Murray v. The United Kingdom*. The European Court of Human Rights. 08.02.1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57980%22%5D%7D> (дата звернення: 14.01.2025).
7. Case of *Navalnyy v. Russia (№. 3)*. The European Court of Human Rights. 06.06.2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-225023%22%5D%7D> (дата звернення 01.11.2023).

8. Case of *Raninen v. Finland*. The European Court of Human Rights. 16.12.1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58123%22%5D%7D> (дата звернення: 14.01.2025).
9. Case of *Ringeisen v. Austria*. The European Court of Human Rights. 16.07.1971. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57565%22%5D%7D> (дата звернення: 20.01.2025).
10. Case of *Serves v. France*. The European Court of Human Rights. 20.10.1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-67092%22%5D%7D> (дата звернення: 14.01.2025).
11. Jeremy McBride. Human rights and criminal procedure. The case law of the European Court of Human Rights. Council of Europe Publishing. 2009. 405 p. URL: <https://rm.coe.int/16806f0ef9> (дата звернення 22.09.2023)
12. Marynych O. The concept of effectiveness of ensuring the rights and legal interests of a person in pre-trial criminal proceedings. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 1. P. 56-63.
13. Nihad Ukic. Conducting an investigation in relation to the criminal offense of abuse and torture – standards of effective investigation in the practice of the European court of human rights. *SCIENCE International journal*, 2024. № 3(2). P. 27-32. doi: 10.35120/sciencej0302027u. URL : <http://scienceij.com/index.php/sij/article/view/146> (дата звернення 20.09.2024).
14. Vapniarchuk V., Hryniuk V., Drozdov O., Bepalko I., Strashok A. Witness Privileges as the Foundation of their Immunity in Criminal. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023. Vol. 15, № 03. P. 355-372. URL : <https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2023/10/22.-Witness-privileges-as-the-foundation.pdf> (дата звернення 03.02.2025).
15. Vidya Prahassacitta. Human Dignity in the Criminal Process: A Lesson Learned from Torture Case in Germany. *Indonesian comparative law review*. Volume 6, Issue. 1, 2023, 1-14. DOI: <https://doi.org/10.18196/iclr.v6i1.20297>. URL:

<https://journal.umy.ac.id/index.php/iclr/article/view/20297> (дата звернення 13.09.2024).

16. Абламський С.Є. Актуальні питання забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні. С. 1-2. URL : <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a97e9dd5-fde7-4aa5-998f-3d0dd66fd73e/content> (дата звернення 14.01.2025).

17. Андрушко І.П. Законний інтерес і його співвідношення з іншими суміжними категоріями. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 232. С. 26-31.

18. Бабенко В.В. Генеза кримінального процесуального законодавства щодо реалізації стороною обвинувачення своїх повноважень на досудовому провадженні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 388-394.

19. Бабенко І.Ю. Гарантії прав людини в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1. С. 169–176.

20. Бабенко І.Ю. Розвиток законодавства України щодо забезпечення прав людини на етапі досудового провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2013. № 6-3 том 2. С. 100-103.

21. Бабенко І.Ю. Сучасні гарантії реалізації прав людини на стадії досудового розслідування за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 17 с.

22. Бабенко О.Г. Поняття неповнолітнього підозрюваного. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3. С. 177-182.

23. Барган С.С. Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти: дис. ... докт. філософії: 081 – «Право». Кропивницький, 2024. 258 с.

24. Басюк Л.О. Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Київ, 2023. 203 с.

25. Беспалько І.Л., Вапнярчук В.В. Особливості процесу доказування в кримінальному процесі Сполучених Штатів Америки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 81 (3). С. 39-49.

26. Бесчастний В.М., Одерій О.В. Відкриття кримінального провадження (теоретико-прикладний аспект). *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: Збірник тез науково-практичного семінару (м. Львів, 01 грудня 2017 р.)*. Львів: ЛьВДУВС, 2017. С. 26-30.

27. Бобечко Н.Р. Умови зупинення досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. 2023. № 1. С. 26-30.

28. Бойко О.П., Рогальська В.В. Здійснення взаємодії під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 330-336.

29. Брусакова О.В. Законний інтерес як правова цінність. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 листопада 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 97-100.

30. Вакулік О.А. Процесуальна регламентація початку досудового розслідування у кримінальному судочинстві: проблеми реалізації. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія : Право. 2016. № 2. С. 212-218.

31. Вапнярчук В.В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 509 с.

32. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.
33. Вапнярчук В.В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 70. С. 405-410.
34. Варченко О.О. Проблемні питання забезпечення поваги до людської гідності при проведенні освідування, відібранні біологічних зразків, судово-медичній експертизі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 187-190.
35. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків: Право. 2016. Т.19.: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В.Т. Нор (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
36. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL : <https://1531.slovaronline.com/> (дата звернення 22.03.2024)
37. Венедіктова І.В. Форми захисту охоронюваних законом інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10. С. 26-29. URL : http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2011/10_2011.pdf#page=26 (дата звернення 18.03.2024).
38. Волобуєв А.Ф., Волобуєва О.О. Кримінальне провадження: проблемні питання понятійно-категорійного апарату. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1. С. 36-42.
39. Волобуєва О.О. Проблемні питання застосування окремих норм КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 98-102.
40. Волобуєва О.О. Окремі аспекти участі адвоката під час затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №1. С. 596-599.

41. Волобуєва О.О. Способи збирання доказів у кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення (огляд судової практики). *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 4 (12). С. 14-19.

42. Воронов М.П. Історія становлення та розвитку прокуратури в Україні. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Вип. 1. С. 90-97.

43. Ганжерлі А.О. Відмова від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 23 с.

44. Гарбовський Л.А., Цимбал Т.Я. Процесуальні гарантії захисту прав потерпілого у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. № 2. С. 127-132.

45. Герасимчук О.П. Генеза статусу потерпілого в історії вітчизняного кримінального процесу. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2 (6). С. 1-15.

46. Глинська Н.В. Дистанційний допит під час досудового розслідування vs діяти тут і зараз. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри*: Матеріали науково-практичної конференції (м. Вінниця, 12 квітня 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. 292 с.

47. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 42 с.

48. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального

кодексу України. Електронне видання. Львів-Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с. URL : <https://zib.com.ua/files/2022-komentar-rozdil-IX.pdf> (дата звернення 10.11.2023 р.)

49. Гловюк І.В. Дотримання належної правової процедури відбирання біологічних зразків: деякі питання. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 11 березня 2022 року). Дніпро : Дніпровський державний університет внутрішніх справ., 2022. С. 305-308.

50. Гнатенко В.С. Теоретико-правова парадигма доказування у кримінальному провадженні: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 140 с.

51. Горелкіна К.Г. Дотримання прав і свобод людини при примусовому відбиранні біологічних зразків. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1 (15). С. 133-140.

52. Грига М.А. Освідування у кримінальному провадженні: основні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 221-226.

53. Гуріч О. Генеза змагальності сторін як форми кримінального провадження на території України. *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 17-25.

54. Демура М.І., Клепка Д.І., Крицька І.О. Забезпечення прав та законних інтересів особи в умовах «діджиталізації» кримінального провадження. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 295 - 301.

55. Дердюк Б.М., Коропецька С.О. Застосування примусу під час відбирання біологічних зразків у особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 274-276.

56. Доказування на досудовому розслідуванні : навч. посіб. / Волобуєва О.О., Городецька М.С., Лоскутов Т.О., Шапарь А.О. Київ : ВД Дакор, 2022. 120 с.

57. Драч Д.Л. Прокурорський нагляд: український та європейський досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 132-136.

58. Дроздов О.М., Глинська Н.В. Невідкладний обшук: у пошуках балансу між ефективністю та дотриманням прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 612-624.

59. Дяков В.С. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 169-174.

60. Єсімов С.С. Правове забезпечення приводу учасників кримінального процесу. *Україна – ЄС: питання гармонізації кримінального та кримінального процесуального законодавства: матеріали круглого столу (м. Львів, 22 червня 2023 року)*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ., 2023. С. 87-90. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5856/1/22_06_2023.pdf#page=87 (дата звернення 11.09.2024)

61. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 01.09.2023).

62. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія / В.Г. Дрозд та ін.; Держ. наук.-досл. ін-т. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 498 с.

63. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 17.01.2025).

64. Закревська Т.О. Щодо поняття охорони прав, свобод та законних інтересів свідка у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 60-63.

65. Затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок/ [М. Цуцкірідзе, С. Вітвіцький, О. Ковтун, М. Городецька, В. Бурлака та ін.]. Київ: 7БЦ, 2021. 54 с.

66. Заяви про злочини: реєструвати чи фільтрувати? Discussion paper. Just talk. С. 1-10. URL : <https://drive.google.com/file/d/1qiJ3wPNK-GDfuWg4TuIJHBU8BVUjgsTc/view> (дата звернення 27.11.2023)
67. Зеленецький В.С. Звід монографічних робіт нової наукової спрямованості. Київ : Істина, 2012. 776 с.
68. Зеленський С.М. Історія та перспективи вирішення кримінальних справ у судовому порядку в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 2 (4). С. 1-15.
69. Кавун Д.М. Прокурор у механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 3. С. 182-186.
70. Канюка І.М., Мінкевич О.І. Гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 4. С. 205-219.
71. Катренко А.А. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу (нематеріальний і матеріальний інтерес). *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 89-94.
72. Кисленко Д.П. Захист прав особи в аспекті діджиталізації кримінального провадження. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2021. Випуск 29. С. 114-119. URL : <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/426> (дата звернення 16.12.2023)
73. Клочков В.Г. Прокурорський нагляд за розглядом заяв, повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень. *Юридична Україна*. 2018. № 5-6. С. 46-52.
74. Ковальова О.В. Окремі прогалини у нормативно-правовому регулюванні інформаційного забезпечення досудового розслідування в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 3. С. 47-52.

75. Ковальова О.В. Використання науково-технічних засобів та методів у розшуковій роботі слідчого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

76. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.09.2024).

77. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. Організація Об'єднаних Націй. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 06.09.2024).

78. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.01.2024).

79. Кохановський Д.О. Проблемні питання щодо визначення поняття та сутності забезпечення прав особи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 28 (3). С. 73-75.

80. Кримінальний процес України : підручник / С.В. Ківалов, М.С. Цуцкірідзе, Ю.П. Аленін та ін.. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 1104 с.

81. Кримінальний процес України: досудове розслідування : навчальний посібник / О.О. Волобуєва, М.С. Городецька, Т.О. Лоскутов та ін.; за заг. ред. В.М. Бесчастного. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

82. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с.

83. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.09.2024).

84. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (від статті 1 до статті 93-2). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 14.06.2024).

85. Кубаєнко А.В. Оптимізація організаційних процесів досудового розслідування: необхідність структурних змін. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 2. С. 186-190.

86. Кубрак П.М. Сутність процесуальних гарантій у кримінальному провадженні України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2 (14). С. 1-30. URL : <https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kpmkpu.pdf> (дата звернення 21.03.2024).

87. Кучинська О.П. Гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 67-73.

88. Кучинська О.П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 4 - 8.

89. Кучинська О.П. Розумні строки кримінального провадження – одна із гарантій справедливого судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 44-49.

90. Кучинська О.П., Іванов М.С. Механізм забезпечення прав людини в кримінальному провадженні: поняття і складові елементи. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 236-242.

91. Кучинська О.П., Щиголь О.В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 54-62.

92. Кучів О. М. Ефективність розслідування скарг на жорстоке поводження у світлі практики ЄСПЛ. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 3. С. 19-33.

93. Лазарева Д.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

94. Ландіна А.В., Нерсисян А.С. Забезпечення окремих прав і свобод підозрюваних (обвинувачених) у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 498-506.

95. Левченко Д.В. Законні інтереси та суб'єктивні права в системі правових засобів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Юриспруденція. 2013. Вип. 5. С. 45-49.

96. Левченко Д.В. Загальнотеоретичні аспекти гарантування законних інтересів. *Форум права*. 2013. № 2. С. 287–294.

97. Лейба О.А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2021. Вип. 65. С. 308-313.

98. Лемак В.В., Туряниця В.В. Складові механізми захисту та прав і свобод людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. С. 183-187.

99. Лисаченко С.Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Харків, 2020. 234 с.

100. Лисаченко С.Л. Проблеми проведення допиту на стадії досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 364-368.

101. Лисецький О.О. Слідчий як суб'єкт кримінального провадження. : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 244 с.

102. Литвиненко О., Груздь О. Окремі питання повідомлення про підозру. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. №2 (28). С. 37-42.

103. Литвиненко О.Г. Проблемні питання затримання неповнолітнього підозрюваного. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 2. С.87-93.

104. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.
105. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове провадження : монографія. Київ : Істина, 2012. 288 с.
106. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.
107. Лоскутов Т.О. Законні інтереси як елемент предмету правового регулювання у кримінальному процесі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2012. № 1. С. 110-118.
108. Лоскутов Т.О. Права і законні інтереси: елемент предмету чи засоби правового регулювання у кримінальному процесі? *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 273-277.
109. Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
110. Лоскутов Т.О. Нормативне забезпечення стандартів ефективного досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 465-468.
111. Лоскутов Т.О. Обов'язки як елемент предмета правового регулювання у кримінальному процесі. 2017. С. 45-47. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/46bb89b9-4b73-4de8-8cb1-62eba6d2717d/content> (дата звернення 09.01.2025).
112. Лоскутов Т.О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 126-135.
113. Лоскутов Т.О. Правове регулювання волевиявлення особи щодо проведення кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 75 (2). С. 177-182.

114. Лоскутов Т.О. Правове регулювання гібридів кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2022. № 2. С. 277-281.

115. Лоскутов Т.О. Правове регулювання строків досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2 (79). С. 11-18.

116. Лоскутов Т.О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 1. С. 340-345.

117. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 445 с.

118. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.

119. Лоскутов Т.О. Проблеми затримання особи за підозрою у скоєнні злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2019. Випуск 57. Том 2. С. 97-101.

120. Лучко О.А. Огляд у кримінальному досудовому провадженні : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 269 с.

121. Маринич О.Ю. Види засобів забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 03 листопада 2023 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 151-153.

122. Маринич О.Ю. Деякі аспекти забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Випуск 4 (51). С. 129-135.

123. Маринич О.Ю. Забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 83 (3). С. 255-261.

124. Маринич О.Ю. Забезпечення права людини на заборону катування під час застосування примусу в досудовому кримінальному провадженні. *Наше Право*. 2024. № 3. С. 123-130.

125. Маринич О.Ю. Окремі аспекти забезпечення права на свободу на досудовому кримінальному провадженні: *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 10 травня 2024 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 97-98.

126. Маринич О.Ю. Окремі аспекти порушення права на захист на етапі повідомлення про підозру. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. Випуск № 05. С. 537-542.

127. Маринич О.Ю. Окремі напрями підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2023. № 6. С. 11-18.

128. Маринич О.Ю. Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2024. № 1. Том 35 (74). С. 171-176.

129. Маринич О.Ю. Проблеми забезпечення права людини на недоторканність житла чи іншого володіння особи у досудового кримінальному провадженні. *Партнерство та взаємодія підрозділів системи МВС з органами державної влади та громадськістю: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кривий Ріг, 03 листопада 2023 р.). Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 93-94.

130. Маринич О.Ю. Щодо питання забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 5. С. 72-79.

131. Мельник А.М. Забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 22 с.
132. Мельниченко А.В. Забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 294 с.
133. Мирошніченко Ю.М. Змагальність кримінального судочинства України: історія, сучасність, перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 6 (3). С. 101-105.
134. Михайленко В. Проблеми судового контролю при оскарженні бездіяльності щодо внесення відомостей у ЄРДР. *Юридична газета online*. 2020. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/problemi-sudovogo-kontrolyu-pri-oskarzhenni-bezdiyalnosti-shchodo-vnesennya-vidomostey-u-erdr.html> (дата звернення 20.11.2023)
135. Михайлович Д.М. Законний інтерес як елемент правового статусу посадової особи. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 6. С. 21-24.
136. Могила В.С. Особливості розгляду слідчим суддею клопотання слідчого про надання дозволу на примусове відбирання біологічних зразків. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 557-560.
137. Моторигіна М.Г. Процесуальні гарантії забезпечення прав сторони захисту у змагальному кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 120-125.
138. Одерій О.В. Початок досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довілля: теоретико-організаційний аспект. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 177-187.
139. Одерій О.В. Теоретичне осмислення початкового етапу досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. Вип. 4. С. 258-263.
140. Остафійчук Г.В. Дотримання процесуальних гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному

провадженні при використанні технічних засобів. *Наше право*. 2015. № 5. С. 85-89.

141. Павлова Т.О. Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 96-102.

142. Павлютін Ю.М. Права людини в діяльності Європейського суду з прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 4. С. 3-7

143. Первомайський О. Відмова від права: «за» і «проти». *Юридичний радник*. URL : <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-b2-d1-96-d0-b4-d0-bc-d0-be-d0-b2-d0-b0-d0-b2-d1-96-d0-b4-d0-bf-d1-80-d0-b0-d0-b2-d0-b0-d0-b7-d0-b0-d1-96-d0-bf-d1-80-d0-be-d1-82-d0-b8/> (дата звернення 07.01.2024).

144. Первомайський О.О. До питання про здійснення та відмову від суб'єктивного цивільного права. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С. 197-199. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/60.pdf (дата звернення 03.01.2025).

145. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 21 с.

146. Пилипенко Д.О. Забезпечення прав та інтересів потерпілого в кримінальному провадженні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 4 (12). С. 29-34.

147. Пилипенко Д.О. Окремі процесуальні аспекти початку кримінального провадження. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1. С. 52-60.

148. Пилипенко Д.О. Щодо процесуального порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності уповноважених представників держави під час стадії досудового розслідування. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія : Юридичні науки. 2024. № 12. С. 89-94.

149. Пилипенко Д.О., Андріяшевський А.Г. До питання визначення змісту реституції в кримінальному процесі України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 3. С. 74-78.

150. Пилипенко Д.О., Єпринцев П.С. Окремі питання визначення процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. № 1. С. 57–63.

151. Півненко Л.В. Забезпечення права на захист у кримінальному провадженні та гарантії його реалізації. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Серія «Право». 2021. Вип. 34. С. 153-160.

152. Побережник А.О. Поняття гарантій забезпечення права на свободу та особисту недоторканість в кримінальному провадженні. *Митна безпека*. 2014. № 2. С. 82-88.

153. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93-103.

154. Полянський А.Г. Процесуальні гарантії забезпечення функції правосуддя. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (1). С. 46-52.

155. Постанова Верховного Суду від 20.02.2019. Справа № 522/3665/17. Судова влада України. Джерело: Юридичний Факт - <https://www.yurfact.com.ua/>. URL : <https://shr.od.court.gov.ua/sud1532/pres-centr/novini/661552/> (дата звернення 01.06.2024).

156. Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 12.03.2020 р. Справа № 688/2831/17. Провадження № 51-6064км18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88401454> (дата звернення: 21.01.2024).

157. Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 10.12.2019 р. Справа № 132/185/18. Провадження № 51-3675 км19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86435630> (дата звернення: 21.01.2024).

158. Постанова Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 30.10.2018 р. Справа № 671/1486/17. Провадження № 51-4273км18. Протокол: юридичний

інтернет ресурс. URL:
https://protocol.ua/ru/postanova_kks_vp_vid_30_10_2018_roku_u_spravi_671_1486_17/ (дата звернення: 03.01.2025).

159. Постанова Верховного Суду України прийнята колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 10.02.2022 р. Справа № 163/2245/17. Провадження № 51-3890км20. URL : reustr.court.gov.ua/Review/103283297 (дата звернення: 10.09.2024)

160. Потоцький М.М. Затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... докт. філософії: 081 – «Право». Кропивницький, 2022. 275 с.

161. Потоцький М.М. Особливості застосування примусу під час кримінального процесуального затримання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 201-206.

162. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 18.12.2024).

163. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану : Закон України від 03.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#n5> (дата звернення 18.08.2024).

164. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 08.09.2024).

165. Публічний електронний словник української мови. URL : <http://ukrlit.org/slovnnyk/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (дата звернення 22.03.2024)

166. Расторгуєв О.В. Повідомлення про підозру: проблеми прийняття процесуального рішення. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 2. С. 180-187.

167. Расчотнов Є.В. Зупинення досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.

168. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Білий проти України» від 21.10.2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_879#Text (дата звернення: 07.01.2025).

169. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Душка проти України» від 03.02.2011 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-204045&filename=CASE%20OF%20DUSHKA%20v.%20UKRAINE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20Ministry%20of%20Justice%20of%20Ukraine.pdf&logEvent=False> (дата звернення: 07.09.2024).

170. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зякун проти України» від 25.02.2016 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b55#Text (дата звернення: 07.09.2024).

171. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кирпиченко проти України» від 02.04.2015 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a76#Text (дата звернення: 07.01.2025).

172. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кушнір проти України» від 11.12.2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a64#Text (дата звернення: 17.01.2025).

173. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лопатін і Медведський проти України» від 20.05.2010 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-156615&filename=CASE%20OF%20LOPATIN%20AND%20MEDVEDSKIY%20v.%20UKRAINE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20OSCE%20Ukraine.pdf> (дата звернення: 09.09.2024).

174. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельников проти України» від 22.10.2020 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g91 (дата звернення: 27.04.2024).

175. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення: 12.10.2023).

176. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечай проти України» від 01.07.2021 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g36 (дата звернення: 12.02.2024).

177. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text (дата звернення: 03.09.2023).

178. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Радзевіл проти України» від 10.12.2019 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e74 (дата звернення: 13.02.2024).

179. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Харченко проти України» від 10.02.2011 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text (дата звернення: 07.09.2024).

180. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19.02.2009 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 15.01.2024).

181. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Яллог проти Німеччини» від 11.07.2006 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125204&filename=CASE%20OF%20JALLOH%20v.%20GERMANY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False> (дата звернення: 07.09.2024).

182. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) № 18-рп/2004 від 01.12.2004 р. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення: 03.05.2024).

183. Рогальська В.В. Відбирання біологічних зразків для експертизи: кримінально-процесуальна характеристика. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 150-156.

184. Рогальська В.В. Змагальність у досудовому провадженні : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 172 с.

185. Рогальська В.В. Регламентация та реалізація права на інформування осіб, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, в контексті забезпечення справедливого судочинства: окремі аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (3). С. 266-270.

186. Рогатюк І.В. Повідомлення про підозру: значення інституту та проблеми правозастосування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 115-124.

187. Романова А.А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599-602.

188. Сердюк В.А. Загальна характеристика процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод особи у кримінальному процесі (при здійсненні кримінального переслідування). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 258-262.

189. Сердюк В.П., Сердюк Є.В., Терещенко А.Л., Фаст О.О. Привід у кримінальному провадженні України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 2. С. 101-106.

190. Сидоренко Д.В. Сутність, форми та структурні елементи механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 458-461.

191. Сичевський В.В. Сутність поняття «верховенство права» у контексті захисту прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 3. С. 23-29.

192. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія. Харків : НикаНова, 2011. 272 с.

193. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 19 с.

194. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків : Еспада, 2009. 752 с.

195. Сопронюк О.А. Проблемні питання теорії та практики застосування приводу в кримінальному процесі України. *National law journal: theory and practice*. 2017. № 1 (23). С. 146-150.

196. Сорока С.О., Римарчук Г.С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 850. С. 553-562.

197. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини ««Про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в 2023 році». Київ. 2024. 119 с. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.pdf> (дата звернення 07.09.2024 р.)

198. Степанов А.Б. Ефективність правового регулювання прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю в механізмі забезпечення своєчасного початку досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 285-294.

199. Тарасова І.В. Питання підвищення ефективності інституту затримання особи у кримінальному процесі України. *Правничий вісник Університету "КРОК"*. 2017. Вип. 27. С. 108-113.

200. Татаров О.Ю. Проблеми застосування інституту зупинення досудового провадження у діяльності слідчих органів внутрішніх справ. 2012. С. 242-251. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1245/Tatarov.pdf?sequence=1> (дата звернення 01.10.2023).

201. Тетерятник Г.К. Зупинення досудового розслідування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 343-348.

202. Тирлич Є.В. Особливості примусового відібрання біологічних зразків особи в ході досудового розслідування в контексті порушення прав людини за практикою Європейського Суду з прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 4. С. 97-109.

203. Тітко І.А. Механізм забезпечення реалізації приватного інтересу у кримінальному процесі. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2017. № 3. С. 230-233.

204. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України. автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 37 с.

205. Толкачова І.А., Перва А.С. Забезпечення прав учасників кримінального процесу на стадії досудового розслідування: адміністративно-правовий аспект. С. 212-214. URL : <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/48694/1/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86.%D0%90.%2C%20%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.%D0%A1.pdf> (дата звернення 16.01.2024).

206. Толочко О. Реалізація принципу змагальності під час досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 2. С. 59-65.

207. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України: дис....
доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2021. 454 с.

208. Турута О.В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян. *Форум права*. 2010. № 2. С. 519-523.

209. Удовенко Ж.В. Гарантії забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України : дис. ...
докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 586 с.

210. Удовенко Ж.В., Нашинець-Наумова А.Ю., Обловацька Н.О. Гарантії забезпечення прав осіб у кримінальному провадженні шляхом недопущення помилок адвокатами. *Соціологія права*. 2023. Вип. 1-2. С. 151-156.

211. Узагальнення «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» від 12 січня 2017 року № 9-49/0/4-17 (Затверджено зборами суддів Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ 23.12.2016.) URL: <https://zib.com.ua/ua/print/128125.html> (дата звернення 01.11.2023)

212. Уразова Г.О. Відмова від здійснення права та відмова від права. С. 355-357. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6409/1/Urazova_355.pdf (дата звернення 04.01.2024)

213. Фаринник В.І. Затримання особи: проблеми кримінальної процесуальної регламентації та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 85-94.

214. Федорів О.М. Європейські стандарти ефективності досудового розслідування: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Львів, 2023. 240 с.

215. Федорів О.М. Реалізація стандартів ефективності досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 210-218.

216. Федорів О.М. Стандарт ретельності (сумлінності) розслідування жорстокого поводження (ill-treatment) у практиці ЄСПЛ і його реалізація в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3. Ч. 1. С. 114-122.

217. Фоміна Т.Г., Рогальська В.В. Затримання особи в умовах воєнного стану: підстави та уповноважені службові особи на здійснення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 371-376.

218. Хитра А.Я, Татарин І.І.. Повідомлення про підозру у кримінальному провадженні України. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія : Юридичні науки. 2022. № 6. С. 46-52.

219. Цилюрик І.І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2020. 22 с.

220. Цуцкірідзе М.С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія; вступне слово проф. М.А. Погорецького. Київ : Алерта, 2020. 562 с.

221. Черняк Н.П., Гаркуша А.Г. Процесуальні особливості проведення допиту та пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції за законодавством України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. Numărul № 5 (21). С. 199-203. URL : https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/48897 (дата звернення 14.01.2024).

222. Чіпець О.І. Забезпечення прав людини під час проведення досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 228-233.

223. Шаповалова І.С., Рогальська В.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини слідчим суддею місцевого загального суду під час здійснення судового контролю: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 274 с.

224. Шилова Д.В. Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового

розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 22 с.

225. Шинкарьов Ю.В. Щодо окремих питань правового регулювання примусового відібрання біологічних зразків. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 9 (15). С. 608-616.

226. Щербаковський М.Г., Проценко А.М., Волкова А.Е. Біологічні зразки для експертизи: поняття, умови, тактика відбирання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (1). С. 189-203.

227. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Омбудсман України. URL : <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/images/documents/annual-report-2023.pdf> (дата звернення 07.09.2024)

228. Юрчишин В.Д., Король В.В. Практика європейського суду з прав людини як джерело кримінального процесуального права України: окремі аспекти. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 73-78.

229. Юрчишин В.М. Слідчий суддя в кримінальному процесі України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2017. Вип. 1. С. 248-259.

230. Ягунов Д.В. Заборона катувань: практика Європейського суду з прав людини та стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Одеса : Фенікс, 2021. 370 с.

231. Ямельська Х.Ю. Юридичний зміст понять "катування", "нелюдське поводження або покарання", "поводження або покарання, що принижує людську гідність" та їх розмежування у рішеннях Європейської комісії з прав людини та Європейського суду з прав людини. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 6. С. 26-33.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнені дані
опитування 127 слідчих Національної поліції України
(2024-2025 роки)

ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ	КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ	
	Особи	%
1. Чи потрібно регламентувати у КПК України обов'язкову аудіо-та відео фіксацію процесу примусового приводу у випадку невиконання особою, яка підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу?		
Так	78	61,4
Ні	49	38,6
Відповіді немає	0	
2. Чи є доцільним правове регулювання у КПК України мінімального строку після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового розслідування?		
Так	42	33,1
Ні	84	66,1
Відповіді немає	1	0,8
3. Чи може інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності сторони обвинувачення забезпечити реалізацію законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні?		
Так	94	74
Ні	33	26
Відповіді немає	0	
4. Чи може інститут зупинення/відновлення досудового розслідування в умовах воєнного стану використовуватись для штучного збільшення фактичних строків досудового розслідування?		
Так	31	24,4
Ні	96	75,6
Відповіді немає	0	

5. Чи потребують положення КПК України змін у частині розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи?		
Так	112	88,2
Ні	14	11
Відповіді немає	1	0,8
6. Чи необхідно у кримінальному процесуальному законі закріпити межі примусу під час затримання, приводу, примусового освідування та примусового відібрання біологічних зразків?		
Так	98	77,2
Ні	29	22,8
Відповіді немає	0	
7. Чи може перешкоджати ефективності досудового кримінального провадження нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану відразу після закінчення огляду місця події?		
Так	76	59,9
Ні	51	40,1
Відповіді немає	0	
8. Чи може підвищити ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини діджиталізація досудового кримінального провадження?		
Так	111	87,4
Ні	16	12,6
Відповіді немає	0	
9. Чи має включати зміст забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні надання можливості відмови від права та законного інтересу?		
Так	64	50,4
Ні	63	49,6
Відповіді немає	0	

Додаток Б

Узагальнені дані
опитування 51 прокурора місцевих прокуратур
(2024–2025 роки)

ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ	КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ	
	Особи	%
1. Чи потрібно регламентувати у КПК України обов’язкову аудіо-та відео фіксацію процесу примусового приводу у випадку невиконання особою, яка підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу?		
Так	38	74,5
Ні	13	25,5
Відповіді немає	0	
2. Чи є доцільним правове регулювання у КПК України мінімального строку після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового розслідування?		
Так	24	47
Ні	27	53
Відповіді немає	0	
3. Чи може інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності сторони обвинувачення забезпечити реалізацію законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні?		
Так	31	60,7
Ні	20	39,3
Відповіді немає	0	
4. Чи може інститут зупинення/відновлення досудового розслідування в умовах воєнного стану використовуватись для штучного збільшення фактичних строків досудового розслідування?		
Так	23	45,1
Ні	28	54,9
Відповіді немає	0	
5. Чи потребують положення КПК України змін у частині розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи?		
Так	44	86,3

Ні	7	13,7
Відповіді немає	0	
6. Чи необхідно у кримінальному процесуальному законі закріпити межі примусу під час затримання, приводу, примусового освідування та примусового відібрання біологічних зразків?		
Так	42	82,4
Ні	8	15,6
Відповіді немає	1	2
7. Чи може перешкоджати ефективності досудового кримінального провадження нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану відразу після закінчення огляду місця події?		
Так	33	64,7
Ні	18	35,3
Відповіді немає	0	
8. Чи може підвищити ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини діджиталізація досудового кримінального провадження?		
Так	35	68,6
Ні	16	31,4
Відповіді немає	0	
9. Чи має включати зміст забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні надання можливості відмови від права та законного інтересу?		
Так	30	58,8
Ні	19	37,2
Відповіді немає	2	4

Додаток В

Узагальнені дані

опитування 73 адвокатів у кримінальних провадженнях

(2024–2025 роки)

ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ	КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ	
	Особи	%
1. Чи потрібно регламентувати у КПК України обов'язкову аудіо-та відео фіксацію процесу примусового приводу у випадку невиконання особою, яка підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу?		
Так	68	93,1
Ні	5	6,9
Відповіді немає	0	
2. Чи є доцільним правове регулювання у КПК України мінімального строку після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового розслідування?		
Так	56	76,7
Ні	17	23,3
Відповіді немає	0	
3. Чи може інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності сторони обвинувачення забезпечити реалізацію законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні?		
Так	64	87,7
Ні	9	12,3
Відповіді немає	0	
4. Чи може інститут зупинення/відновлення досудового розслідування в умовах воєнного стану використовуватись для штучного збільшення фактичних строків досудового розслідування?		
Так	59	80,9
Ні	14	19,1
Відповіді немає	0	
5. Чи потребують положення КПК України змін у частині розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи?		
Так	44	60,3

Ні	29	39,7
Відповіді немає	0	
6. Чи необхідно у кримінальному процесуальному законі закріпити межі примусу під час затримання, приводу, примусового освідування та примусового відібрання біологічних зразків?		
Так	58	79,5
Ні	15	20,5
Відповіді немає	0	
7. Чи може перешкоджати ефективності досудового кримінального провадження нормативна вимога щодо обов'язкового складання паперової постанови стосовно початку досудового розслідування під час правового режиму воєнного стану відразу після закінчення огляду місця події?		
Так	43	59
Ні	29	39,7
Відповіді немає	1	1,3
8. Чи може підвищити ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини діджиталізація досудового кримінального провадження?		
Так	57	78,1
Ні	16	21,9
Відповіді немає	0	
9. Чи має включати зміст забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні надання можливості відмови від права та законного інтересу?		
Так	63	86,3
Ні	8	11
Відповіді немає	2	2,7

Додаток Г

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Ольга КОВАЛЬОВА, гарант освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня «бакалавр» галузі знань 08 Право, зі спеціальності 081 «Право», доктор юридичних наук, доцент

3. Ольга ЛИТВИНЕНКО, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор філософії, майор поліції.

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Маринич Ольги Юріївни на тему: «Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Доказування у кримінальному процесі», «Особливості участі прокурора та адвоката у кримінальному процесі», а

також при підготовці лекцій, навчальних посібників та інших навчально-методичних матеріалів із зазначених дисципліни, зокрема в частині:

– визначення поняття «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» як надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;

– виокремлення доктринального, нормативного та правозастосовного засобів забезпечення прав і законних інтересів людини у кримінальному провадженні;

– встановлення недосконалості кримінального процесуального закону у частині визначення чітких меж застосування примусу під час реалізації затримання, приводу, примусового освідування та примусового відібрання біологічних зразків;

– доведення, що гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні є правове регулювання у кримінальному процесуальному законі порядку судового оскарження рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення, що перешкоджають здійсненню загальних правових прагнень особи на досудовому етапі кримінального процесу.

Голова комісії:

 Ганна БУГА

Члени комісії:

 Ольга ГАПОНЮК
 Ольга КОВАЛЬОВА
 Ольга ЛИТВИНЕНКО

ЗАРЕЄСТРОВАНО   в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ   « 14 » 05 2025 р.   Науковий співробітник ВОНП (підпис, прізвище)

Додаток Д

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор,
доктор юридичних наук, професор
Єгор НАЗИМКО

« 14 » 05 2025 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

Голова комісії:

Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії:

1. Юлія ДАНИЛІВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

3. Артур ВОЛОБОЄВ, завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки факультету № 3 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор філософії

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Маринич Ольги Юріївни на тему: «Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального процесуального права.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

- визначення поняття «ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» як здатності процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес або можливості відмовитися від права та законного інтересу у досудовому кримінальному провадженні;
- окреслення напрямів підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні;
- доведення доцільності унормування мінімального 14-денного строку після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового розслідування з метою недопущення порушення права на захист внаслідок передчасного завершення досудового кримінального провадження;
- обґрунтування необхідності удосконалення законодавчих норм в частині забезпечення права людини на розумний строк досудового кримінального провадження під час воєнного стану може відбуватися такими способами: 1) скасування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування; 2) унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування; 3) врегулювання максимальної кількості разів прийняття процесуальних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Голова комісії:

 Ганна БУГА

Члени комісії:

 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

 Андрій ЗАХАРЧЕНКО

 Артур ВОЛОБОЄВ

ЗАРЕЄСТРОВАНО
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ
« 14 » 05 2023 р.
Науковий співробітник ВОНВ
Сергій В
(підпис, прізвище)

Додаток Е

ПРОПОЗИЦІЇ

щодо внесення змін і доповнень до

Кримінального процесуального кодексу України (у частині правової регламентації забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні)

До Кримінального процесуального кодексу України пропонується внести такі зміни і доповнення:

1. У статті 143:

Частину 3 доповнити абзацом такого змісту: «У випадку невиконання особою, яка підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу, особа, яка виконує ухвалу в обов'язковому порядку фіксує процес примусового приводу за допомогою аудіо- та відеозапису».

2. У статті 208:

Частину 4 доповнити абзацом такого змісту: «У випадку невиконання особою, яка затримується, законних вимог уповноваженої службової особи, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу. Застосуванню заходів фізичного впливу має передувати попередження про намір їх застосування. Застосування заходів фізичного впливу має здійснюватись виключно з метою та протягом часу, необхідних для затримання. Міра та інтенсивність заходів фізичного впливу мають відповідати вимозі пропорційності та обставинці затримання. У випадку застосування до особи, яка підлягає затриманню, заходів фізичного впливу, уповноважена службова особа в обов'язковому порядку фіксує процес затримання за допомогою аудіо- та відеозапису».

3. У статті 241:

Частину 3 після слів «необхідністю оголошувати особу, яка підлягає освідуванню» доповнити словами: «При здійсненні примусового освідування до освідуваної особи допускається застосування заходів фізичного впливу». Після слів «необхідних для досягнення мети освідування» доповнити словами: «Застосуванню заходів фізичного впливу має передувати попередження про намір їх застосування. Міра та інтенсивність заходів фізичного впливу мають відповідати вимозі пропорційності та обставинці освідування. Процедура примусового освідування в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису».

4. У статті 280:

у частині 3 слова «зупинити його стосовно окремих підозрюваних» замінити словами «звернутися до слідчого судді з клопотанням про зупинення його стосовно окремих підозрюваних».

частину 4 викласти у такій редакції:

«Досудове розслідування зупиняється на підставі ухвали слідчого судді, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Копія ухвали надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження».

5. У статті 283:

частину 2 після слів «Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк» доповнити словами «але не раніше, ніж через 14 днів».

6. У статті 303:

Частину 1 доповнити пунктом у такій редакції: «12) рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, що перешкоджають здійсненню законних інтересів особи – стороною захисту, іншою особою,

права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, її представником.

7. У статті 615:

у абзаці 1 пункту 1 частини 1 слово «невідкладно» замінити словами «в розумний строк».

Додаток Є

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ*****Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:***

1. Маринич О.Ю. Окремі аспекти порушення права на захист на етапі повідомлення про підозру. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 5. С. 537-542.

2. Маринич О.Ю. Деякі аспекти забезпечення права на розумний строк досудового кримінального провадження. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 4 (51). С. 129-135.

3. Маринич О.Ю. Щодо питання забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 5. С. 72-79.

4. Маринич О.Ю. Окремі напрями підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2023. № 6. С. 11-18.

5. Маринич О.Ю. Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2024. Т. 35 (74), № 1. С. 171-176.

6. Marynych O. The concept of effectiveness of ensuring the rights and legal interests of a person in pre-trial criminal proceedings. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 1. P. 56-63.

7. Маринич О.Ю. Забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 83 (3). С. 255-261.

8. Маринич О.Ю. Забезпечення права людини на заборону катування під час застосування примусу в досудовому кримінальному провадженні. *Наше Право*. 2024. № 3. С. 123-130.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

9. Маринич О.Ю. Види засобів забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 03 листопада 2023 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 151-153.

10. Маринич О.Ю. Проблеми забезпечення права людини на недоторканність житла чи іншого володіння особи у досудового кримінальному провадженні. *Партнерство та взаємодія підрозділів системи МВС з органами державної влади та громадськістю*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 03 листопада 2023 р.). Кривий Ріг: КННІ ДонДУВС, 2023. С. 93-94.

11. Маринич О.Ю. Окремі аспекти забезпечення права на свободу на досудовому кримінальному провадженні: *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 10 травня 2024 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 97-98.